

مەن ۋە ۋەتەنم

«ئۆزىنى بىلگەن رەببىنى بىلىدۇ» دەيدۇ رەسۇلىمىز. بىز ئۆزىمىز، جەمەتىمىز، مەھەللىمىز، يۇرتىمىز، مۇھىتىمىز، ۋەتەنىمىز ۋە دۇنيا ھەققىدە قانچىلىك بىلىمىز؟ بىز ئوقۇغان دەرسلەر ھاياتتا ئىنسان دائىم ئىھتىياجلىق ساۋاتلارنى يەتكۈزەلەيدۇمۇ؟ ۋەتەنسىز، ھوقۇقسىز، بىلىمسىزلىكىمىز بىزنى ئۆزىمىز، مىللىتىمىز ۋە دۇنياغا يوشۇرۇنغان سىرلار ھەققىدە ئويلاشقا دەۋەت قىلالىدۇمۇ؟ مەۋجۇتلۇق ۋە ھىممىتىنى قايسى بىلىم بىلەن يېتىمىز؟ بىز ئۆزىمىز ياشاۋاتقان تەبىئەت، يۇرت، جەمئىيەت ۋە دۇنيادىن ساۋاتلىقمۇ؟ ئۇلارنى ئۆزئارا بىر - بىرى بىلەن باغلاپ باقتۇقمۇ؟ ئەتىراپتا يۈز بېرىۋاتقان ھەرخىل تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ھاياتىمىز بىلەن باغلاپ باقتۇقمۇ؟ پەرزەنتلىرىمىزگە ئۆزىنى، جەمەتىنى، ۋەتەنىنى ۋە مىللىتىنى ئۇيغۇر تىلىدا قانچىلىك چۈشەندۈرەلەيمىز؟

سوئاللار كۆپ، بىز مۇشۇ سوئاللارغا ئاز تولا بولسىمۇ جاۋاب بېرىش، بالىلار بىلەن ئۆزى، جەمئىيەت، دۆلەت ۋە دۇنيا ھەققىدە ئۇيغۇر تىلىدا كۆپرەك پىكىر ئالماشتۇرۇشتا قوللىنىش ۋە مىڭمىزدىكى ئۇيغۇرچە بىلىملەرنى يېڭىلاشتا ئاز - تولا ياردەمدە بولارمىكىن دېگەن مەقسەتتە بۇ ئۇنۋېرسال ساۋات كىتابىنى تۈزدۇق.

بۇغدا كۆلى

مەن ۋە تىنىم

ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ تەبئىي جۇغراپىيەسى

كىرىش سۆز

«مەن ۋە...» بىلەن باشلانغان بۇ يۈرۈشلۈك كىتاپنى بۇندىن يەتتە يىل بۇرۇن ئەۋلات ئىشىقىدا يانغان بىر تۈركۈم پىداكارلار ھاۋالە قىلغان ئىدى. شۇ چاغدا تۇمشۇقتىكى بىر مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن دۇنيانى، تەبىئەتنى ۋە ئىنساننى بالىلارغا ئانا تىلدا قانداق چۈشەندۈرۈش ھەققىدە سۆھبەتتە بولغان ئىدۇق. ئۇلار مەكتەپلەرگە ئۆز ئالدىغا دەرسلىك تەسىس قىلىشقا ئىجازەت بېرىلگەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ھەپتىدە ئىككى سائەت ئانا تىلدا ئۆتۈلىدىغان بىر يۈرۈش دەرسلىك تۈزگۈزمەكچى بولۇشتى. مەن ئۇلارغا بۇ دەرسلىكنىڭ خىتاي تەشەببۇس قىلىدىغان ساختا كولىكتىۋىزىمنىڭ ئەكسىچە ئۆزلۈكىنى تەكىتلەيدىغان «مەن» بىلەن باشلاشنى ئېيتتىم. باشلانغۇچقا «مەن ۋە بەدىنىم»، «مەن ۋە ئائىلەم، جەمەتىم» دېگەن ئىككى كىتاپ، تولۇقسىزغا «مەن ۋە تارىخىم»، «مەن ۋە زېمىنىم»، «مەن ۋە ئېلىم-پەن» دېگەن ئۈچ كىتاپ، تولۇق ئوتتۇرىغا «مەن ۋە ئىلاھىي دۇنيا»، «مەن ۋە سىياسىي دۇنيا» دېگەن ئىككى تەييارلانماقچى بولدى. بۇ كىتاپلاردىن مەقسەت پەرزەنتلىرىمىز ئۆگىنىشنى بەدىنىدىن ۋە ئائىلىسىدىن باشلىسۇن، ئاندىن چۈشەنچىسىنى مىللەت، ئىلىم-پەن ۋە توپراققا كېڭەيتسۇن، ئاخىرىدا ماددىي ۋە ئىلاھىي دۇنيانى مۇكەممەل ئىگىلەپ ھايات يولىدا تىنەپ تەمتەرەپ قالمىسۇن، تۇرمۇشقا چىرماشقان ساختا تېبابەت، ئازغۇن سىياسەت ۋە يالغان ئىلاھىيەتكە ئالدىنمىسۇن دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. بايقىشىمچە ۋەتەنمىزدە كىشىلىرىمىز كىچىكىدىن باشلاپ ئۆزىگە بىر ئۆمۈر ھەمراھ بولىدىغان بەدىنى ھەققىدە ئىلمىي چۈشەنچىگە ئىگە بولمىغاچقا بىزدە داخان، پىرخۇن ۋە رىياكار تېۋىپلار بازارلىق ئىدى، كىشىلىرىمىز تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي ئاپەت، كېسەللىك، قېرىلىق ۋە ئۆلۈم ھەققىدە پەننى ساۋاتقا ئىگە بولمىغاچقا خۇراپاتچىلار دىندارلىق تونىدا ھۆرمەت تۆرىدە ئۇلۇغلىناتتى. خەلقىمىز سىياسەت، خەلقارا مۇناسىۋەت ۋە دۇنياۋىي تەرتىپ ھەققىدە مەرىپەتلىك بولالمىغىنى ئۈچۈن دائىم زالىملارنىڭ قولىغا قوللۇغۇچىسىغا ياكى قوللاردىكى ئويۇنچۇققا ئايلىنىپ قالاتتى.

خەلقىمىزدىكى ھوقۇقسىزلىق، مائارىپسىزلىق، چۈشكۈنلۈك، پەننىڭ ئومۇملاشماسلىقى، يېقىندىلىقنىڭ ئەنئەنىگە ئايلىنىپ كېتىشى قاتارلىق سەۋەپلەردىن كېلىپ چىققان ئاجىز ھالىتىمىزگە ئۆزگەرتىش نادانلىققا، خۇراپاتقا جەڭ ئېچىش بولسا، بۇلارنى كۆرمەسكە سېلىش بىلىمسىزلىككە يەم بولۇشتىن ئىبارەت ئىدى.

شۇ قېتىملىق يىغىلىشتا غەيرەتكە كەلگەن پەرۋانە ئۇستازلارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن مەن بىر يۈرۈش كىتاپنىڭ لايىھەسىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. كىتاپنى تۈزۈش ئىشىغا ئون يىلدىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچىلىق ۋە سىنىپ باشقۇرۇش تەجرىبىسىگە ئىگە دوستۇم ئەخمەت مەسئۇل بولدى. 2013-يىلى ئاۋغۇستتا كىتاپلار پۈتتى. مەن رەسىم كىرگۈزۈش، كۆنۈكمە تەييارلاش، ئوقۇتقۇچىلارغا كۆرسەتمە تۈزۈش قاتارلىق ئىشلارنى قىلىدىغان چاغدا قاماققا ئېلىندىم. مەن چىقىپ تۇرۇشۇمغا قەدىناس دوستۇم تۇتۇلۇپ كەتتى. كىتاپ مەندە قالدى.

«مەن...» دېگەن بۇ بىر يۈرۈش كىتاپنى تۈزگەن دوستۇم ھەقىقەتەن ئەھمىيەتلىك بىر ئەمگەك قىلغان ئىكەن. ئەينى چاغدا قىلغان پىلانلىرىمىز شۇ چاغدا ۋەتەندىكى خەلقىمىز ئۈچۈنلا ئەمەس ھېلىمۇ زۆرۈر بىر ئىھتىياج ئىكەندۇق. مۇشۇنداق بىر يۈرۈشلۈك كىتاپلارنى چىقىرىشنىڭ ئەھمىيىتىنى مۇساپىرەتتە تېخىمۇ چوڭقۇر ھىس قىلدىم، ھەمدە قاماقتا قالغان دوستۇمنىڭ ئۈمىدىنى مۇھاجىرەتتە ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى نىيەت قىلدىم. ئۇيغۇر ياردىكى دوستلارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن بۇ بىر يۈرۈش كىتاپ رويپقا چىقتى. دېگىنىمدەك مەن بۇ كىتاپلار ئۈچۈن كۆنۈكمە ھازىرلىيالىمدىم، رەسىم كىرىشتۈرەلىمدىم، دوستۇم قاماقتا بولغاچقا كىتاپنى تۈزۈشتە قوللانغان مەنبەلەرنى سۈرۈشتە قىلالىمدىم. پەقەت تەھرىرلەش جەريانىدا بەزى تولۇقلاشلارنى قىلدىم. ۋەتەندە شارائىت چەكلىمىسى سەۋەپلىك دېيىلىپ قالغان سۆز، جۈملە ۋە ئاتالغۇلارنى يېڭىلاپ چىقتىم.

مۇندەرىجە

ۋەتەنمىز - شەرقىي تۈركىستاننىڭ تاغ تېزىملىرى ۋە تاغ چوققىلىرى 9

تاغ تېزىملىرى 9

ئالتاي تاغ سىستېمىسى 10

تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسى 12

تاغ چوققىلىرى 27

شەرقىي تۈركىستاندىكى ئويمانلىقلار 30

تارىم ئويمانلىقى 30

جۇڭغار ئويمانلىقى 31

تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقى 32

داۋانچىڭ 35

شەرقىي تۈركىستاندىكى قۇملۇق ۋە چۆللۈكلەر 37

تەكلىماكان قۇملۇقى 37

قۇربان تۇڭغۇت قۇملۇقى 39

قۇم تاغ قۇملۇقى 40

شەرقىي تۈركىستاندىكى چۆللۈكلەر 42

تارىم ئويمانلىقىنىڭ چېتىدىكى چۆللۈكلەر 42

جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى چۆللۈكلەر 43

شەرقىي تۈركىستاننىڭ شەرقىي قىسمىدىكى چۆللۈكلەر 44

شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇزلۇقلار 45

يۇرۇڭقاش مۇزلۇقى 48

ئوتتۇرا چوققا مۇزلۇقى 48

چۇڭسى مۇزلۇقى 48

قارا يايلاق مۇزلۇقى 48

كېرىيە مۇز قالپاق مۇزلۇقى 49

يېڭىسۆڭەت مۇزلۇقى 49

چوگىر مۇزلۇقى 49

جاشۇ بۇلۇم مۇزلۇقى 50

تىرامكەڭرى مۇزلۇقى 50

ئۈرۈمچى دەرياسى مەنبەسى 1 - نومۇرلۇق مۇزلۇقى 50

50	تۆمۈر مۇزلۇقى
51	چوڭ تېرەن مۇزلۇقى
51	تۇغەلچى مۇزلۇقى
51	مۇزارت مۇزلۇقى
51	جەنۇبىي ئىنەلچۈك مۇزلۇقى
53	شەرقىي تۈركىستاندىكى دەريالار
55	ئېرتىش دەرياسى
56	جۇڭغار ئىچكى ئېقىن رايونى سۇ سىستېمىسى
57	ئۈرۈمچى دەرياسى
57	ئوتتۇرا ئاسىيا ئىچكى قۇرۇقلۇق دەريا رايونى - ئىلى دەرياسى سۇ سىستېمىسى
58	ئانا دەريا تارىم دەرياسى
61	ئاقسۇ دەرياسى
61	قۇمبېرىق دەرياسى
61	قەشقەر دەرياسى
62	گەز دەرياسى
62	يەكەن دەرياسى
63	خوتەن دەرياسى
64	يورۇشقاڭش دەرياسى
65	شەرقىي تۈركىستاندىكى كۆللەر
67	بۇغدا كۆلى
68	ئېبىنۇر كۆلى
68	سايرام كۆلى
68	ئۇلۇنگۇر كۆلى
69	لوپنۇر كۆلى
70	باركۆل كۆلى
70	باغراش كۆلى
70	ئاققۇ كۆلى
71	قاناس كۆلى
71	سەيۋوپۇ كۆلى
72	داۋانچىڭ تۇزلۇق كۆلى
73	شەرقىي تۈركىستاننىڭ كىلىماتى
75	كىلىمات بەلبېغى

مەن ۋە تەننەم

76 ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى بايلىقلار

76 ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۈن نۇرى ئىسسىقلىقى، سۇ ۋە يەرلىرى

77 ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ زاپاس مىقدارى مول قېزىلما بايلىقلىرى

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ يوشۇرۇن كۈچى زور ئېنېرگىيە قېزىلما
بايلىقلىرى 80

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى نېفىت، تەبىئىي گاز بايلىقلىرىنىڭ ئومۇمىي
ئەھۋالى 82

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ نېفىت، تەبىئىي گاز سانائىتىنىڭ تەرەققىيات
ئەھۋالى 83

«غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش» نىڭ مەنبەسى – «قارا تۇمشۇق-2» تەبىئىي
گازلىقى 87

تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقى 90

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆمۈر بايلىقى 92

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى كۆمۈر بايلىقىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى 92

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆمۈر سانائىتىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى 94

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ تۈرى مول مېتال قېزىلما بايلىقلىرى 98

مول قارا مېتال قېزىلما بايلىقلىرى 98

تۆمۈر رۇدىسى 98

خرومىلۇق تۆمۈر رۇدىسى 100

مانگان رۇدىسى 101

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆزنى چاقىتىدىغان رەڭلىك مېتال قېزىلما
بايلىقلىرى 103

مېتاللارنىڭ سەركىسى – قىممەت مېتال قېزىلما بايلىقلىرى 107

ئالتۇن رۇدىسى 108

كۈمۈش رۇدىسى 110

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە مېتاللوئىد قېزىلما
بايلىقلىرى خوتەن قاشتېشى 111

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ باشقا ئېسىل تاشلىرى 113

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاق رەڭلىك كەسپ 115

كالىي تۇزى 115

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ باشقا مېتاللوئىد قېزىلما بايلىقلىرى 116

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئەۋزەل كۈن نۇرى ئىسسىقلىقى ۋە يەر، سۇ

117 بايلىقى

117 ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەر بايلىقى

119 ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ سۇ بايلىقى

119 سۇ بايلىقىنىڭ جايلىشىشى

120 يەر ئاستى سۇ بايلىقى

122 ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى مول ئىسسىقلىق

ۋەتىنىمىز - شەرقىي تۈركىستاننىڭ تاغ تېزىملىرى ۋە تاغ چوققىلىرى

تاغ تېزىملىرى

تاغ سىستېمىسى مەلۇم يۆنىلىشتە سوزۇلغان، شەكىللىنىش سەۋەبى جەھەتتە باغلىنىشلىقى بولغان ھەم قانۇنىيەتلىك ھالدا تارقالغان بىر قانچە تاغ سىستېمىسىنىڭ ئومۇمىي نامى. ئوخشاش بىر تاغ سىستېمىسى دىكى تاغ تېزىملىرى ئوخشاش گېئوتېكتونىكىلىق بىرلىك ۋە گېئولوگىيەلىك دەۋرگە تەئەللۇق مەسىلەن : تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسى شىمالىي تەڭرىتاغ تاغ تېزىمىسى، ئوتتۇرا تەڭرىتاغ تاغ تېزىمىسى، جەنۇبىي تەڭرىتاغ تاغ تېزىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تاغ تېزىمىسى مەلۇم قانۇنىيەت بويىچە جايلاشقان بىر قانچە تاغنىڭ ئومۇمىي نامى مەسىلەن : شىمالىي تەڭرىتاغ تاغ تېزىمىسى، ئالتاۋ تېغى، بېگىنتاۋ تېغى، كوگورچىن تېغى، پولىكىنۇر تېغى، ئىرەنقابىرغا تېغى، تېڭگېر تېغى، بۇغدا تېغى، باركۆل تېغى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تاغ تېزىمىسىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىنى تەشكىل قىلغان تاغلار ئاساسىي تاغ تېزىمىسى بولۇپ، ئاساسىي تاغ تېزىمىسىدىن سوزۇلۇپ چىققانلىرى تارماق تاغ تېزىملىرىدۇر .

شەرقىي تۈركىستاندا تاغلار كۆپ : تاغ، تاۋ، ئۇلا، ئېلا قاتارلىقلار ئوخشاش بولمىغان مىللەتلەرنىڭ تاغنى ئوخشاش بولمىغان

تېلدا ئاتىشىدۇر. مەسىلەن : ئۇيغۇر تېلىدىكى تاغ قازاق تېلىدا تاۋ، مۇڭغۇل تېلىدا ئۇلا دەپ ئاتىلىدۇ.

ئالتاي تاغ سىستېمىسى

ئالتاي تاغ سىستېمىسى ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى چوڭ تاغ سىستېمىلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ، ئالتاي تېغى مۇڭغۇل تېلىدا «ئالتۇن تاغ» دېگەن مەنىدە. ئالتاي تاغ سىستېمىسى شەرقىي تۈركىستاننىڭ شىمالىي قىسمى بىلەن موڭغۇلىيەنىڭ غەربىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، غەربىي شىمال قىسمى قازاقىستان ۋە روسىيە تەۋەلىكىگە سوزۇلىدۇ، ئۇ قەدىمكى پۈرۈلمە ئۈزۈك تاغ ھېسابلىنىدۇ. ئالتاي تاغ سىستېمىسى غەربىي شىمال - شەرقىي جەنۇبىي يۆنىلىشىدە سوزۇلغان بولۇپ، ئۇزۇنلىقى تەخمىنەن 2000 كىلومېتىر، كەڭلىكى 250~350 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4506 مېتىر بولۇپ، ھازىرقى زامان مۇزلۇقلىرى بار. تاغلىقلىرى يېپىنچا ئۆسۈملۈك ۋە تۇپراقنىڭ ۋېرتىكال بەلۋاغلاردا بۆلۈنۈشى روشەن، ئورمان ۋە كانزاپسىمول، تاغ ئارىسى ئويمانلىقلىرى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا باب كېلىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان تەۋەلىكىدىكى ئالتاي تاغلىرى پۈتكۈل تاغ سىستېمىسىنىڭ ئوتتۇرا بۆلەك جەنۇبىي يانباغرىلىرى بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 750 كىلومېتىر، غەربىي شىمال بۆلىكىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 50 كىلومېتىر، شەرقىي جەنۇب بۆلىكىنىڭ كەڭلىكى 80 كىلومېتىر، كۆلىمى 58 مىڭ 900 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئۇ ئالتاي تاغلىرى، ئارگالتى تاغلىرى، بەيتىك تاغلىرى ۋە شەرقىي قىسمىدىكى قابىتېك تېغى،

مەن ۋە تەبىئەت

خوخۇندېل تېغى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان. بۇتاغلارنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئومۇمەن 2000~3500 مېتىر كېلىدۇ؛ تاغلىرى غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا قاراپ تەدرىجىي پەسىپ بارىدۇ. خىتتاي، روسىيە، قازاقىستان، موڭغۇلىيە قاتارلىق تۆت دۆلەت چېگرىلىنىدىغان جايدىكى بىرقانچە تاغ چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4000 مېتىردىن ئاشىدۇ. ئەڭ ئۇزۇن بولغان دوستلۇق چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4374 مېتىر بولۇپ، ئۇنىڭغا كىچىك مۇزلۇقلار تاقالغان، شەرقىي جەنۇب قىسمىدىكى تاغ چوققىلىرىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3200~3800 مېتىر ئارىلىقىدا شەرقىي قىسمىدىكى بىر قاتار ئۇزۇك تاغلار ئانچە ئېگىز ئەمەس. ئارگالتى تېغىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2137 مېتىر، بەيتىك تېغىنىڭ 3290 مېتىر، بەيتىك تېغىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى تار، ئۇزۇنچاق كەتكەن پەس تاغلارنىڭ بولسا 2000 ~ 2500 مېتىرغىچە كېلىدۇ. ئالتاي تاغلىرى تىپىك قاتلامسىمان گېئومورفولوگىيەلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە: بىرىنچى دەرىجىلىك تەكشىلەنگەن يۈز دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3000 مېتىردىن يۇقىرى ئېگىز تاغ بەلۋىغىغا، ئىككىنچى دەرىجىلىك تەكشىلەنگەن يۈز دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2600~3000 مېتىر ئېگىزلىكتىكى ئوتتۇرا ھال تاغ بەلۋىغىغا، ئۈچىنچى دەرىجىلىك تەكشىلەنگەن يۈز دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2000~2400 مېتىر ئېگىزلىكتىكى ئوتتۇرا ھال تاغ بەلۋىغىغا جايلاشقان. غەربىي قىسمى شىمالىي مۇز ئوكيان ھاۋا ئېقىمىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن ھۆل يېغىنى مول. تاغلار قويۇق ئورمان بىلەن قاپلانغان بولۇپ، شەمشاد، بالقارىغاي، قارىغاي، ئاق شەمشاد قاتارلىق يىڭنە يوپۇرماقلىق ئورمانلار ۋە قىيىن، تېرەك قاتارلىق كەڭ يوپۇرماقلىق دەرەخلەر بار. شەرقىي قىسمىدىكى تاغلىق رايوننىڭ ھۆل يېغىنى ئاز

ئورمانلىرى بىر قەدەر شالاڭ بولۇپ يايلاقنى ئاساس قىلغان يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بىلەن قاپلانغان. خىتاينىڭ ئالتاي تاغلىرىدىكى ئاساسلىق دەريا ئېقىنلار غەربتىن شەرققە قاراپ قابا دەرياسى، بۇرچىن دەرياسى، قىران دەرياسى، قارا ئېرتىش دەرياسى، چىڭگىل دەرياسى قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ دەريالار ئېرتىش دەرياسى سۇ سىستېمىسى بىلەن ئۇلۇنگۇر دەرياسى سۇ سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرىدۇ. بۇ جاينىڭ ئاساسلىق قېزىلما بايلىقلىرىدىن ئالتۇن، نىكېل، مىس، لىتىي، بىئۇبىي، تانتال، چىرىمتال، ياقۇت قاتارلىقلار بار.

تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسى

تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسى ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى ئەڭ چوڭ تاغ سىستېمىلىرىنىڭ بىرى، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئوتتۇرا قىسمىنى كېسىپ ئۆتىدۇ. غەربىي بۆلىكى قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبېكىستان تەۋەلىكىدە، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2500 كىلومېتىر كېلىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان تەۋەلىكىدىكى تەڭرى تاغ تېغىنىڭ شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 1760 كىلومېتىر بولۇپ، تەڭرى تېغى ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقىنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ؛ كەڭلىكى 250~350 كىلومېتىر، كۆلىمى 464 مىڭ كۋادىرات كىلومېتىر بولۇپ، تارىم ئويمانلىقى بىلەن جۇڭغار ئويمانلىقىنى ئايرىپ تۇرىدۇ. قەدىمكى تەڭرى تاغلىرى قەدىمكى ھايات ئېراسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە پۈرمىلىشىش، كۆتۈرۈلۈش نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن. ئوتتۇرا ھايات (مېزوروي) ئېراسى بىلەن يېڭى ھايات ئېراسىنىڭ دەسلەپكى ئۈچىنچى دەۋرىدە يالنىپ تەكشىلىنىش نەتىجىسىدە يالانما تۈزلەڭلىككە

مەن ۋە تەننىم

ئايلانغان. يېڭى تۈزۈلمە ھەرىكىتى داۋامىدا ئۈزۈك بۆلەكلەر كۆتۈرۈلۈپ، بۈگۈنكى ھەيۋەتلىك تاغ گەۋدەسىنى شەكىللەندۈرگەن. تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسى شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان بىر قانچە ئۈزۈك تاغلاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ شىمالىي تەڭرىتاغ، ئوتتۇرا تەڭرىتاغ، جەنۇبىي تەڭرى تاغلاردىن ئىبارەت. تاغلارنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرۇچە ئېگىزلىكى 4000 مېتىر ئەتراپىدا. تەڭرى تاغلىرىدا پەلەمپەيسىمان يەر شەكىللىرى بولۇپ، بىرىنچى دەرىجىلىك تەكشى يۈزى 4000 مېتىردىن يۇقىرى، ئىككىنچى دەرىجىلىك تەكشى يۈزى 2800~3200 مېتىر، ئۈچىنچى دەرىجىلىك تەكشى يۈزى 1800~2200 مېتىر كېلىدۇ. تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسى شەرق - غەرب يۆنىلىشى شەكىلدە سوزۇلغان. تەڭرى تېغىنىڭ غەربىي بۆلىكىگە ئاساسىي چوققا - تۆمۈر چوققىسى جايلاشقان بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1435.3 مېتىر كېلىدۇ، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى خاتتەڭرى چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىنىڭ ئېگىزلىكى 6995 مېتىر، تەڭرى تېغىنىڭ چوققىسى بولغان بۇغداچوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5445 مېتىر كېلىدۇ. تەڭرى تېغىنىڭ

شەرقىي بۆلەك تاغ گەۋدەسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى تەدرىجىي پەسىيىپ بارىدۇ. قارلىق تاغنىڭ شەرقىي قىسمى چۆللۈككە يانتۇلانغان. تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسىدا نۇرغۇن ئويمانلىقلار بار. مەسىلەن :

ئىلى ئويمانلىقى، قاراشەھەر ئويمانلىقى، تۇرپان ئويمانلىقى، موڭغۇلكۈرە ئويمانلىقى، يۇلتۇز ئويمانلىقى، باي ئويمانلىقى، كۈمۈش ئويمانلىقى قاتارلىقلار.

تەڭرى تاغلىرى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەڭ چوڭ ھازىرقى زامان مۇزلۇق رايونى بولۇپ، 6890 دىن ئارتۇق مۇزلۇق بار، بۇلارنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 9500 كىۋادرات كىلومېتىردىن ئارتۇق، مۇزلۇقلاردىكى ئارتۇق، مۇزلارنىڭ ئومۇمىي زاپاس مىقدارى 360 مىليارد كۇب مېتىر. بۇنىڭ ئىچىدە تەڭرىتاغنىڭ غەربىي بۆلىكىدىكى تۆمۈر چوققىسى، خانىتەڭرى چوققىسى تاغ تۈگۈنى ۋە خالىقتاۋ قاتارلىقلار ئەڭ چوڭ مۇزلۇق رايون ھېسابلىنىدۇ.

شىمالىي تەڭرىتاغ

شىمالىي تەڭرىتاغ غەربتە ئالاتاۋ تاغلىرىدىن باشلىنىپ، شەرققە تەرتىپ بويىچە بېگجىنتاۋ تېغى، كوگورچىن تېغى، پولكىنۇرتېغى، ئېرەنقابىرغا تېغى، تەڭرى تېغى، بۇغدا تېغى، باركۆل تېغى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تاغ گەۋدىسى ئاساسەن شەرق - غەرب يۆنىلىشىدە، شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلىقى 1500 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى 100~50 كىلومېتىر ئەتراپىدا، ئەڭ كەڭ جايلىرى 200 كىلومېتىرغا يېتىدۇ. شىمال تەرىپى جۇڭغار ئويمانلىقىغا تۇتىشىدۇ. جەنۇبتا ئىلى ۋادىسى، چوڭ - كىچىك يۇلتۇز ئويمانلىقى، تۇرپان ئويمانلىقى قاتارلىق ئوتتۇرا تەڭرى تاغلىرى بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. ئادەتتە تاغلىرى ئوتتۇرا تەڭرى تاغلىرىدىن ئېگىز، جەنۇبىي تەڭرى تاغلىرىدىن پەسرەك بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3000~3500

مېتىر ئارىلىقىدا.

ئالاتاۋ

ئالاتاۋ قازاقچە «رەڭدار تاغ» دېگەن مەنىدە. شىمالىي يانباغرى قازاقىستان تەۋەلىكىدە، جەنۇبىي يانباغرى شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۆرتالا مۇڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى تەۋەلىكىدە. شەرقىي شىمال - غەربىي جەنۇب يۆنىلىشىدە. ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 350 كىلومېتىر، كەڭلىكى 70 ~ 50 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقىي تۈركىستان تەۋەلىكىدىكى تاغ بۆلىكىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 200 كىلومېتىر. كەڭلىكى 25~10 كىلومېتىر، كۆلىمى 4000 كىلومېتىر كېلىدۇ. تاغلىقنىڭ جەنۇبىي چېتىنى بۆرتالا ۋادىسى، شىمال تەرىپى خىتتاي قازاقىستان چېگرالىنىڭ ئاساسلىق قىسمىدۇر. شەرقىي بۆلىكى ئېبنۇر كۆلى ئويمانلىقىغا چىقىرىلغان بولۇپ، شەرقىي بۆلىكى ئاساسەن شەرقى - غەرب يۆنىلىشىدە سوزۇلغان بېگىنتاۋ تاغلىرى بىلەن تۇتىشىدۇ.

بوغدا تاغلىرى

بوغدا تاغلىرى شىمالىي تەڭرى تاغلىرىنىڭ شەرقىي بۆلەك تاغ تېزىمىسى بولۇپ، سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى، ئۈرۈمچى شەھىرى، تۇرپان ۋىلايىتى ۋە قۇمۇل ۋىلايەتلىرىگە سوزۇلغان. شىمالدا جۇڭغار ئويمانلىقىغا قوشنا، جەنۇبتا سەيۋوپۇ ئويمانلىقى، تۇرپان ئويمانلىقى بىلەن چېگراداش، شەرقتە يەتتە قۇدۇق ئويمانلىقى ئارقىلىق باركۆل تاغلىرىغا تۇتىشىدۇ. غەربىي جەنۇبتا سەيۋوپۇ ئويمانلىقى ئارقىلىق تەڭرى تېغىغا قوشنا ئاساسەن شەرق - غەرب

يۆنىلىشىدە، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 320 كىلومېتىر، كەڭلىكى 40 ~ 80 كىلومېتىر، كۆلىمى تەخمىنەن 20 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. ئاساسىي چوققىسى بولغان بۇغدا چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5445 مېتىر، چوققا رايونىدا 5000 مېتىردىن ئاشىدىغان تاغ چوققىسىدىن ئاشىدىغان تاغ چوققىسىدىن يەتتىسى بار. مۇزلۇقلارنىڭ كۆلىمى 221 كىۋادرات كىلومېتىر. شەرقىي بۆلىكىنىڭ تاغ گەۋدىسى تەدرىجىي پەسىپ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3000 مېتىرغا چۈشىدۇ، يەتتە قۇدۇق بۆلىكىگە كەلگەندە 1000 مېتىر ئەتراپىغا بارىدۇ. تاش يول بۇ جايدىن ئۆتۈپ، جۇڭغار ئويمانلىقى بىلەن تۇرپان ئويمانلىقىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي يانباغرىنىڭ ھاۋا كىلىماتى قۇرغاق.

باركۆل تاغلىرى

باركۆل تاغلىرىنىڭ يەنە بىر ئىسمى بارقۇتېغى. باركۆل تاغلىرى شىمالىي تەڭرى تاغلىرىنىڭ شەرقىي بۆلىكىدىكى تاغ تېزىملىرىنىڭ بىرى، قۇمۇل ۋىلايىتى تەۋەلىكىدە. ئۇ شىمالدا باركۆل ئويمانلىقى، جەنۇبتا قۇمۇل ئويمانلىقى، شەرقتە قارلىق تاغ ئويمانلىقى بىلەن تۇتىشىدۇ، غەربتە بۇغدا تاغلىرى بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ. غەربىي بۆلىكى ئاساسەن شەرق - غەرب يۆنىلىشىدە، غەربىي بۆلىكى غەربىي شىمال - شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدە بولۇپ، ئوتتۇرا قىسمى شىمالغا تومپىيىپ چىققان يايىسىمان شەكىل ھاسىل قىلغان. ئوتتۇرا قىسمى ئەڭ كەڭ، ئىككى بېشى تار ئۇزۇنلىقى تەخمىنەن 160 كىلومېتىر، كەڭلىكى 20 ~ 40 كىلومېتىر، كۆلىمى تەخمىنەن 4500 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئومۇمەن 3000 مېتىر، ئوتتۇرا قىسمى ئەڭ ئېگىز. ئاساسىي چوققىسى بولغان

مەن ۋە ۋەتىنىم

ھىلال ئاي تېغىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4265 مېتىر كېلىدۇ؛ ئىككى بېشىغا قاراپ تەدرىجىي پەسىپ 2000 مېتىر ئەتراپىغا چۈشىدۇ. سۇ بۆلگۈچ چوققىسى شىمالغا يانتۇلانغان بولۇپ، شىمالىي قىسمىدىكى تاغلارنىڭ شەكلى يايىسىمان، جەنۇبىي قىسمىدىكى تاغلار تۈز.

ئوتتۇرا تەڭرىتاغلىرى

ئوتتۇرا تەڭرىتاغلىرى تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. ئىلى ۋىلايىتى، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە تۇرپان ۋىلايەتلىرىنىڭ تەۋەلىكىدە. ئاساسلىق تاغ تېزىملىرى ئىلى دەرياسى بىلەن قاراشەھەر دەرياسى ئارىلىقىغا جايلاشقان بولۇپ، غەربتىن شەرققە قاراپ رېتى بويىچە ئۇيسۇن تاغلىرى، ئابىرال تاغلىرى، بىيىك تاغلىرى، نارات تاغلىرى، سارمىن تاغلىرى، ئالغۇي تاغلىرى، چۆل تاغ قاتارلىقلار بار. بۇ تاغلارنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسى ئاساسەن شەرق-غەرب يۆنىلىشىدە، ئوخشاش بولمىغان تاغ تېزىملىرىنىڭ يۆنىلىشى پەرقلىنىدۇ. غەربىي جەنۇب-شەرقىي شىمال يۆنىلىشىدىكى تاغلار بىرقەدەر كۆپ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 900 كىلومېتىر، كەڭلىكى 60~80 كىلومېتىر بولۇپ، ئەڭ كەڭ جايلىرى 120 كىلومېتىرغا يېتىدۇ. ئوتتۇرا تەڭرىتاغ بىلەن شىمالىي تەڭرىتاغ ۋە جەنۇبىي تەڭرى تاغلىرىنىڭ ئوتتۇرۇسىنى تاغ ئارا ئويمانلىقلار ۋە ۋادىلار ئايرىپ تۇرۇدۇ. ئىلى دەرياسى ئويمانلىقى، قاش دەريا ۋادىسى، كىچىك يۇلتۇز ئويمانلىقى ۋە تۇرپان ئويمانلىقى ئوتتۇرا تەڭرى تاغلىرى بىلەن شىمالىي تەڭرى تاغلىرىنىڭ چېگراسى ھېسابلىنىدۇ. موڭغۇل كۈرە ئويمانلىقى، چوڭ يۇلتۇز ئويمانلىقى ۋە قارا شەھەر ئويمانلىقى ئوتتۇرا تەڭرى تاغلىرى بىلەن

جەنۇبىي تەڭرى تاغلىرىنىڭ چىگراسىدۇر. تاغلىرى شىمالىي تەڭرىتاغ ۋە جەنۇبىي تەڭرى تاغلىرىدىن پەسرەك بولۇپ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئومۇمەن 2000~3000 مېتىر كېلىدۇ؛ ئەڭ ئاساسلىق چوققىلىرى 3500 ~ 4500 مېتىر، سارمىن تاغلىرىنىڭ ئاساسىي چوققىسى 4589 مېتىر كېلىدۇ، غەربتەن كېلىدىغان نەم ھاۋا ئېقىمىنىڭ تەسىرىدە كىلىماتى بىرقەدەر نەم .

ئابال تاغلىرى

ئابال تاغلىرى ئوتتۇرا تەڭرىتاغ تاغ تېزىملىرىنىڭ بىرى، ئىلى ئوبلاستى تەۋەلىكىدە. شىمالدا قاش دەرياسى ۋادىسى ئارقىلىق پولىكنۇر تاغلىرى ۋە ئىرەنقابىرغا تاغلىرىدىن ئايرىلىپ تۇرۇدۇ، جەنۇبتا كۈنەس دەريا ۋادىسى ئارقىلىق نارات تاغلىرىدىن ئايرىلىپ تۇرۇدۇ؛ غەربتە قاش دەرياسى بىلەن ئاچال دەرياسى قوشۇلىدىغان جايدىكى دۆڭ مازاردىن باشلىنىپ، شەرقتە ئىرەنقابىرغا تاغلىرى بىلەن كېسىشىدۇ. ئاساسەن شەرق غەرب يۆنىلىشىدە سوزۇلغان. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 240 كىلومېتىر، كەڭلىكى 40~20 كىلومېتىر، كۆلىمى تەخمىنەن 8000 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. تاغلىرى غەربتەن شەرقتە قاراپ تەدرىجىي كېڭىيىپ بارىدۇ. غەربىي بۆلىكى پەس بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2000 مېتىر، ئوتتۇرا بۆلىكى تېخىمۇ پەسىيىپ ئىگەرسىمان ھالەتنى شەكىللەندۈرگەن. شەرقىي بۆلىكى تەدرىجىي ئېگىزلىپ بارىدۇ. ئاساسلىق چوققىسىنىڭ ئېگىزلىكى 3996 مېتىر كېلىدۇ. تاغ گەۋدىسى قاش دەرياسى بىلەن كۈنەس دەرياسى ئارىلىقىدىكى سۇ بۆلگۈچتۇر .

يالقۇنناغ

يالقۇن تاغ تۇرپان تەۋەلىكىگە جايلاشقان. تۇرپان ئويمانلىقىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنى كېسىپ ئۆتدۇ. غەربتە شاپتۇللۇقتىن باشلىنىپ، شەرقتە ئاق تېرەك جىلغىسىغىچە يېتىپ بارىدۇ، غەربىي جەنۇبىي ئايدىڭ كۆل، شەرقىي جەنۇبىي قۇم تاغ، شىمالىي قىسمى بۇغدا تاغلىرىنىڭ تاغ ئالدى يانتۇ تۈزلەڭلىكىدىن ئىبارەت. ئاساسەن شەرقىي ئۇزۇنلۇق 9010~8910، شىمالىي كەڭلىك 435~425 دائىرىسىدە. غەربىي شىمال - شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدە. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 100 كىۋادرات كىلومېتىر، كەڭلىكى 5 ~ 8 كىلومېتىر، كۆلىمى تەخمىنەن 600 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. تاغ شەكلى تار ھەم ئۇزۇن، ئوتتۇرا بۆلىكى بىرقەدەر كەڭ، شەرق، غەرب ئىككى ئۇچى پاكار. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئومۇمەن 300 ~ 500 مېتىرچە كېلىدۇ، ئاساسلىق چوققىسى ئوتتۇرا بۆلىكىدىكى سىڭگم ئېغىزىنىڭ شەرقىي يان تەرىپىدە بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 851 مېتىر كېلىدۇ. تاڭ سۇلالىسى شائىرى سېنشەن: «يانار تاغدا چىغتام دېگەن تۇرار مەزمۇت قىياپەتتە، بەشىنچى ئايدىلا چىقارنىكەن يالقۇنى كۆككە. تاغ - ئېدىرمۇ چۆمۈپتۇ ئوتقا، كەتمەپتۇ ئىس تۈتەك تارقاپ، ئۇچارقۇش يېقىن كېلەلمەي تۇرار كەن مەڭ چاقىرىم چەتتە» دەپ يازغان. «غەربكە ساياھەت» رومانىدا راھىب شۈەنزاڭنىڭ نوم ئەكىلىش سەپىرىدە بۇ تاغدىن ئۆتكەنلىكى بايان قىلىنغان.

جەنۇبىي تەڭرى تاغلىرى

جەنۇبىي تەڭرى تاغلىرى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم

ئوبلاستى، قەشقەر ۋىلايىتى، ئاقسۇ ۋىلايىتى، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ تەۋەلىكىدە. شىمالدا موڭغۇلكۈرە ئويمانلىقى، چوڭ يۇلتۇز ئويمانلىقى، قاراشەھەر ئويمانلىقى ئارقىلىق ئوتتۇرا تەڭرى تاغلىرى بىلەن قارىشىپ تۇرۇدۇ، جەنۇبىي تارىم ئويمانلىقىغا تۇتىشىدۇ. ئاساسەن شەرق-غەرب يۆنىلىشىدە ئوتتۇرا بۆلىكى بىلەن شەرقىي بۆلىكى شەرق-غەرب يۆنىلىشىدە سوزۇلغان. ئۇ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تېزىمىسى بىلەن خالىق تاغ، كۆك تىكەن تاغلىرى، خورا تاغلىرى، قۇرۇق تاغ قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تاغلىرىنىڭ ئۆزگىرىشى مۇرەككەپ، ئوتتۇراقسىمى غەربكە قىسايغان تۆمۈر چوققىسى رايونلىرىدىن ئىبارەت غايەت زور تاغ ئومۇرتقىسىنى ھاسىل قىلغان. تۆمۈر چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 7435 مېتىر بولۇپ، تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسىدىكى ئەڭ ئېگىز چوققا ھېسابلىنىدۇ. خانتەڭرى چوققىسى 6995 مېتىر كېلىدۇ. بۇ بەلباغدا دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 6000 مېتىردىن ئاشىدىغان تاغ چوققىلىرىدىن 20 نەچچىسى، يېغىلىۋالغان مۇزلۇقلاردىن 421 بولۇپ، كۆلىمى 2804 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ، تەڭرىتاغ مۇزلۇقلىرى ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ %29 نى ئىگىلەيدۇ. خانتەڭرى چوققىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىي تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تېزىمىسى دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ غەربىي جەنۇب-شەرقىي شىمال يۆنىلىشىدە بولۇپ دۆلەت چېگرىسىنى بويلاپ، سوزۇلغان تاغ ئومۇرتقا لىنىيىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئومۇمەن 4000 ~ 5000 مېتىر كېلىدۇ. خانتەڭرى چوققىسىنىڭ شەرقىدىكى خالىق تاغ، كۆك تىكە تاغلىرىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4000 مېتىردىن ئاشىدۇ. خالىق تاغنىڭ ئاساسلىق چوققىسى بولغان قار لەيلىسى چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 6627 مېتىر كېلىدۇ.

تەڭرى تاغنىڭ جەنۇبىي تېزىمىسى

جەنۇبىي تەڭرى تاغلىرىدىكى خانىتەڭرى تېغىنىڭ غەربىي قىسمى ئومۇملاشتۇرۇلۇپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تېزىمىسى دېيىلىدۇ. ئۇ جەنۇبىي تەڭرىتاغ تاغ تېزىملىرىنىڭ بىر قىسمىدۇر. قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن ئاقسۇ ۋىلايىتى تەۋەلىكىدە. ئۇ غەربتىن شەرققە قاراپ ئالاي تاغلىرى، كۆكتون تاغ، مەيدان تاغ، كۆكشاغل تاغلىرى ۋە جەنۇبىي تەڭرى تاغلىرىنىڭ تاغ ئالدى تاغ تېزىملىرىدىكى قارا تېرەك(قاراتېكە) تاغلىرى، قاراتاغ، كەلپىن تاغلىرى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شىمالىي قىسمى خىتتاي-قىرغىزىستان چېگراسى بىلەن، جەنۇبىي قىسمى قىزىلسۇ دەرياسى ئارقىلىق غەربىي قاراقۇرۇم تاغلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ، غەربىي قىسمى غەربكە سوزۇلغان قىرغىزىستان تەۋەلىكىدىكى ئالاي تاغلىرى بىلەن تۇتىشىدۇ، شەرقىي جەنۇبىي قىسمى تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي چېتى بىلەن قوشنا، شەرقىي-شىمالىي قىسمى قۇم ئېرىق دەرياسى ئارقىلىق تۆمۈر تاغلىرى بىلەن چېگرالىنىدۇ. غەربىي جەنۇب-شەرقىي شىمال يۆنىلىشىدە. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 520 كىلومېتىر، كەڭلىكى 50~160 كىلومېتىر، كۆلىمى تەخمىنەن 60 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. شىمالىي قىسمى خىتتاي قىرغىزىستان چېگرا لىنىيەسىدۇر. ئۇنىڭدىكى سۇ بۆلگۈچ چوققىلارنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4000 ~ 5000 مېتىر. ئەڭ ئېگىز چوققىسى كۆشاغل تاغلىرىدا بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5842 مېتىر كېلىدۇ. تاغ تېزىمىسى ئاساسەن غەربىي جەنۇب-شەرقىي شىمال يۆنىلىشىدىكى بىر قانچە تاغلاردىن تەركىب تاپقان، تاغ ئارىلىرى ئوخشاش يۆنىلىشتىكى توشقان دەرياۋادىسى، قاراجۇل ۋادىسى، كەلپىن ۋادىلىرى ئارقىلىق بىر-بىرىدىن ئايرىلىپ تۇرىدۇ.

پامىر ئېگىزلىكى

پامىر ئېگىزلىكى ئاسىيانىڭ ئوتتۇراقسىمىدىكى ئېگىزلىك. قەدىمكى زاماندىكى كۆك تاغ دەپ ئاتىلىدىغان تاغنىڭ بىر قىسمى. ئۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ غەربىي جەنۇبىي قىسمى، تاجىكىستاننىڭ جەنۇبىي قىسمى، ئافغانىستاننىڭ شەرقىي شىمالىي قىسىملىرىغا يېيىلغان بولۇپ، قاراقۇرۇم تېغى، كوئىنلۇن تېغى، ھىندىقۇش تېغى ۋە تەڭرىتاغلىرى تۇتاشقان غايەت زور تاغ تۈگۈنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كۆلىمى تەخمىنەن 100 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر، تاغ گەۋدىسى ئېگىز، ئوتتۇرۇچە دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4500 مېتىردىن يۇقىرى، ئادەتتىكى تاغ چوققىلىرى 5000 ~ 5500 مېتىر كېلىدۇ. ئاساسلىق تاغ چوققىلىرىنىڭ ئېگىزلىكى 6000 مېتىردىن ئاشىدۇ. غەربىي قىسمىدىكى ئاساسلىق چوققا بولغان كومۇنۇزىم چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 7495 مېتىر، لېنىن چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 7134 مېتىر. ئېگىزلىكنىڭ شەرقىي قىسمى بىلەن غەربىي قىسمىنىڭ پەرقى روشەن. غەربىي پامىرنىڭ مۇتلەق ئېگىزلىكى بىلەن نىسپىي ئېگىزلىكىنىڭ پەرقى ناھايىتى چوڭ؛ پاراللېل ۋە مەردىيانلىرىنىڭ يۆنىلىشىدىكى تاغ تېزىملىرى گىرەلىشىپ كەتكەن، يەر شەكلى مۇرەككەپ بولۇپ، ئېگىز تاغ ئېگىزلىكى ئالاھىدىلىكىگە ئىگە دەريا تورلىرى ناھايىتى زىچ، جىلغىلارنىڭ كېسىلىشى چوڭقۇر، تەكشىلەنگەن يۈزلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشى ئېغىر. پامىر ئېگىزلىكىنىڭ مۇتلەق ئېگىزلىكى بىرقەدەر پەس، نىسپىي ئېگىزلىكىمۇ بىرقەدەر پەس، ئېگىزلىك ئالاھىدىلىكى روشەن، ۋادىلىرى كەڭ. ئېگىزلىكتە مۇزلۇقلار كەڭ تارقالغان بولۇپ، 1085 مۇزلۇق بار، مۇزلۇقلارنىڭ كۆلىمى 8041 كىۋادرات كىلومېتىرغا يېتىدۇ. ئەڭ ئۇزۇن بولغان فىدىچىك مۇزلۇقى 77

مەن ۋە ۋەتىنىم

كلومېتىرغا يېتىدۇ. مۇزلۇق كۆللەر كۆپ، ئەڭ چوڭ بولغان قارا كۆلنىڭ كۆلىمى 383 كىۋادرات كلومېتىرغا يېتىدۇ. بۇ كۆلنىڭ ئەڭ چوڭقۇر جايى 236 مېتىر .

ختتاي چىگراسى ئىچىدىكى پامىر ئېگىزلىكى بولسا ئۇنىڭ شەرقىي قىسمى بولۇپ، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەلىكىدە. ئۇ شەرقتە مۇجى ۋادىسى بىلەن تاشقۇرغان ۋادىسىنى چىگرا قىلىدۇ، غەربتە كوئىنلۇن تاغلىرى بىلەن قوشنا، جەنۇبتا قارا قۇرۇم تاغلىرىغا تۇتىشىدۇ. شىمالىي قىسمى غەربىي شىمال-شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدە، جەنۇبىي قىسمى غەربىي شىمال-شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدە. ئۇزۇنلۇقى 260 كلومېتىر، كەڭلىكى 50~100 كلومېتىر بولۇپ، ئېگىزلىك تاغلىقى بىلەن ئېگىزلىكتىكى تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىقلاردىن تەركىب تاپقان. تاغلىقلارنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5500 ~ 5000 مېتىر، تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىقلارنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4200 ~ 3500 مېتىر بولۇپ، قىسمەن بۆلەكلىرى پەسىپ 3200 مېتىرغا چۈشىدۇ.

قاراقۇرۇم تاغلىرى

قاراقۇرۇم تاغلىرى تۈركچە «قارا تاشلىق» دېگەن مەنىدە، ئۇيغۇرچە «ھەيۋەتلىك ئېگىز تاغ» دېگەن مەنىدە. قاراقۇرۇم تاغلىرى ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا، شەرقىي تۈركىستاننىڭ غەربىي جەنۇب قىسمى ۋە كەشمىرنىڭ شەرقىي شىمال قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، شەرقتە سوزۇلۇپ شىزاڭ ئاپتونوم رايونىنىڭ شىمالىي قىسمىغا يېتىپ بارىدۇ. غەربىي شىمال-شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدە. ئۇزۇنلۇقى 500

كىلومېتىردىن ئارتۇق، كەڭلىكى 150~250 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقىي شىمالدا ئاساسەن يەكەن دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى ۋادىسى بىلەن چېگرالىنىدۇ، غەربىي جەنۇب تەرىپى ئاساسەن ھىندى دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى ۋادىسى بىلەن چېگرالىنىدۇ، غەربىي شىمال بۆلىكى پامىر ئېگىزلىكى ۋە ھىندى قۇش تاغلىرى بىلەن تۇتىشىدۇ، غەربىي جەنۇب بۆلىكى خىتتاينىڭ شىزاڭ تەۋەلىكىگە سوزۇلىدۇ. بۇ چىڭخەي شىزاڭ ئېگىزلىكى 6000 مېتىر كېلىدۇ، 7000 مېتىردىن يۇقىرى تاغ چوققىسىدىن 25 مىڭ 8000 مېتىردىن يۇقىرى تاغ چوققىسىدىن تۆتى بار. ئاساسىي چوققىسى بولغان چوگىر چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 8611 مېتىر بولۇپ، دۇنيا بويىچە ئىككىنچى ئېگىز چوققا ھېسابلىنىدۇ. ئېگىز چوققىلار تۇتىشىپ كەڭ كۆلەمدىكى مۇزلۇق رايونلىرىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇ مۇزلۇقلارنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 17 مىڭ 800 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. جەنۇبىي يان باغرىدىكى نوبۇر ۋادىسىغا جايلاشقان سىياچىن مۇزلۇقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 75 كىلومېتىرغا يېتىدۇ. پەلەمپەيسىمان يەر شەكلى روشەن، شەرقىي تۈركىستان تەۋەلىكىدىكى قاراقۇرۇم تاغلىرى بولسا ئۇنىڭ شىمالىي قىسمىدۇر. ئۇ ئاساسەن يەكەن دەرياسى بىلەن قاراقاش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىنىڭ جەنۇبىي تەرىپى رايونى بولۇپ، قەشقەر ۋىلايىتى بىلەن خوتەن ۋىلايىتىگە سوزۇلغان، غەربىي شىمال-شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدە، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 500 كىلومېتىر، كەڭلىكى 90 ~ 150 كىلومېتىر كېلىدۇ. تاغ ئومۇرتقىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئومۇمەن 6000 مېتىر، قار سىزىقىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5300 مېتىر كېلىدۇ. چوگىر چوققىسى قاتارلىق چوققا رايونلىرىنى مەنبە قىلغان مۇزلۇقلار تارىم دەريالىرىنىڭ مۇھىم مەنبەسى، شۇنداقلا بۇ خىتتاي تەۋەلىكىدىكى بىز بىلىدىغان ئەڭ ئۇزۇن ھازىرقى زامان مۇزلۇقى ھېسابلىنىدۇ.

كوئىنلۇن تاغ سىستېمىسى

كوئىنلۇن تېغى سىستېمىسى غەربتە پامىر ئېگىزلىكىنىڭ شەرقىي قىسمىدىن باشلىنىپ، شەرقىي تۈركىستان، شىزاڭلارنى كېسىپ ئۆتۈپ، شەرقىي قىسمى چىڭخەي تەۋەلىكىگىچە سوزۇلدى. يۆنىلىشى غەربىي شىمال - شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدىن بۇرۇلۇپ، شەرق - غەرب يۆنىلىشىگە سوزۇلدى. ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 2500 كىلومېتىر، كەڭلىكى 250 ~ 100 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئاساسەن شەرقىي ئۇزۇنلۇق 103 ~ 74 ئارىلىقىدا. غەربىي بۆلىكى تارىم ئويمانلىقى بىلەن شىمالىي شىزاڭ ئېگىزلىكىنىڭ پاسىل تېغى ھېسابلىنىدۇ. غەربىي شىمال ئۈچى قىزىلسۇ دەرياسى ئارقىلىق تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تېزىملىرىدىن ئايرىلىپ تۇرۇدۇ. غەربىي كوئىنلۇن تاغلىرى كۈنگەي تاغدىن چوڭمۇز تاغقا قەدەر تەخمىنەن 900 كىلومېتىرغا سوزۇلدى. ئوتتۇرا كوئىنلۇن تاغلىرى چوڭ مۇز تاغدىن مۇز تاغ چوققىسىنىڭ شەرقىگىچە سوزۇلۇپ، چىڭخەي شىزاڭ تاش يولىنى بېسىپ ئۆتىدىغان تاغ ئېغىزىغا كەلگەندە ئۈچ تارماققا بۆلىنىدۇ: شىمالىي تارمىقى چىمەن تاغ، ئوتتۇرا تارمىقى ئارغۇ تاغ، جەنۇبىي تارمىقى كۆك يېشىل تاغلىرىدىن ئىبارەت؛ ئۇ يەنە داۋاملىق شەرققە سوزۇلۇپ شەرقىي تۈركىستان چېگراسىدىن چىقىپ كېتىدۇ. ئوتتۇرا تارماقنىڭ شەرققە سوزۇلغان قىسمى بورھان بۇددا تاغلىرى ۋە ئانماچىن تاغلىرىدۇر. جەنۇبىي تارماقنىڭ شەرققە سوزۇلغان قىسمى بايانغار تاغلىرى بولۇپ، سىچۈەن چېگراسىدىكى مىنشەن چىيۇڭلەيشەن تاغلىرى بىلەن تۇتىشىدۇ.

كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان تەۋەلىكىدىكى ئۇزۇنلۇقى 1500 كىلومېتىر كېلىدۇ، ئۇ پۈتۈن كوئىنلۇن

تاغلىرىنىڭ ئوتتۇرا، غەربىي رايونى بولۇپ، ئاساسەن شەرقىي ئۇزۇنلۇق 91 ~ 74 دائىرىسىدە، تاغ گەۋدىسى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىي چېتىنى ئوراپ تۇرۇدۇ. ئۇ جەنۇبقا تومپىيىپ چىققان ياي شەكىللىك تاغ سىستېمىسى بولۇپ، غەربتىن شەرققە قاراپ غەربىي كوئىنلۇن تاغلىرى، ئوتتۇرا كوئىنلۇن تاغلىرى ۋە شەرقىي كوئىنلۇن تاغلىرىغا بۆلىنىدۇ. شىمالىي يان باغرى تارىم ئويمانلىقىغا يۈزلەنگەن. تاغ گەۋدىسى ھەيۋەتلىك، چوققىلىرى تىك، تار جىلغىلار كەڭ تارقالغان : جەنۇبىي يانباغرى قاراقۇرۇم تاغلىرى ۋە شىمالىي شىزاڭ ئېگىزلىكى بىلەن تۇتىشىدۇ، تاغلىرى پەسىيىپ بارىدۇ. تاغ ئومۇرتقىلىرىنىڭ ئوتتۇرۇچە دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 6500 مېتىرغا يېتىدۇ، ئازساندىكى تاغ چوققىلىرىنىڭ ئېگىزلىكى 7546 مېتىر كېلىدۇ؛ ئوتتۇرا قىسمىدىكى مۇزچوققىسى 6638 مېتىر، چوڭ مۇزتاغنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 6942 مېتىرغا يېتىدۇ؛ شەرقىي قىسمىدىكى مۇز تاغنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 6973 مېتىر كېلىدۇ. كوئىنلۇن تاغلىرى ئاسىيادىكى ئەڭ قۇرغاق ئەڭ ئېگىز تاغ رايونلىرىنىڭ بىرى .

تاغ چوققىلىرى

تۆمۈر چوققىسى

تۆمۈر چوققىسى تەڭرىتاغ تاغ تېزىملىرىدىكى ئەڭ ئېگىز چوققا. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 7435.3 مېتىر بولۇپ، تەڭرى تاغلىرىنىڭ غەربىي بۆلىكىگە جايلاشقان. ئۇ (خانئەڭرى چوققىسى 6995) مېتىر قاتارلىق 6000 مېتىردىن ئاشىدىغان 40 تىن ئارتۇق تاغ چوققىسى بىلەن بىرلىكتە تەڭرى تاغلىرىنىڭ ئەڭ ئېگىز تاغ تۈگۈنىنى ھاسىل قىلغان. جۇغراپىيىلىك كوردېناتى : شىمالىي كەڭلىك 4202، شەرقىي ئۇزۇنلۇق 80.07 ئورنى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئونسۇ ناھىيەسى تەۋەلىكىدە. تۆمۈر چوققىسى رايونىدا شەرقىي تۈركىستان تەۋەلىكىگە مەنسۇپ بولغان جەمئىي 509 مۇزلۇق بولۇپ، كۆلىمى 2746.23 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ چوققا سىرتقا رەسمىي ئېچىۋېتىلدى.

خانئەڭرى

خانئەڭرى تەڭرىتاغ شاھى دېگەن مەنىدە. خانئەڭرى چوققىسى جەنۇبىي تەڭرىتاغ تۈگۈنىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 6995 مېتىر، ئورنى خىتتاي بىلەن قىرغىزىستان چېگراسىدا. جۇغراپىيىلىك كوردېناتى شەرقىي ئۇزۇنلۇق 801032، شىمالىي كەڭلىك 42128. چوققىنىڭ جەنۇب تەرىپى تۆمۈر چوققىسى بىلەن مەنبەداش (تۆمۈر چوققىسىنى ئاساس قىلىدۇ) بولغان خانئەڭرى مۇزلۇقلىرى بولۇپ (يۇقىرى ئېقىنى خىتتاي تەۋەلىكىدە، تۆۋەن

ئېقىنى قىرغىزىستان تەۋەلىكىدە) ئۇزۇنلۇقى 61.1 كىلومېتىر، كۆلىمى 544.29 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ تەڭرىتاغ تاغ تېزىملىرى ئىچىدە مۇزلۇقلار ئەڭ مەركەزلەشكەن، مۇزلۇق كۆلىمى ئەڭ كەڭ بولغان رايوندۇر.

مۇز تاغ چوققىسى

مۇز تاغ چوققىسى غەربىي كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىگە جايلاشقان، بۇ يەردىكى تاغلار مۇز تاغ ئاتا تاغلىرى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ غەربىي تارمىقى كۈنگەي تاغلىرىدىن باشلىنىپ، قوڭۇر تاغلىرى، مۇز تاغ، تاشقورغان تاغلىرى ھەمدە ئۇنىڭ شەرقىدىكى تاش قوزۇق تاغلىرى، ئوغۇز تاغلىرى قاتارلىق تاغلار بىلەن تۇتىشىپ بىر پۈتۈن گەۋدە ھاسىل قىلىپ، غەربىي شىمال - شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدە سوزۇلغان. جۇغراپىيەلىك كوردېناتى شەرقىي ئۇزۇنلۇق 750756، شىمالىي كەڭلىك 381541 بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 7456 مېتىرغا يېتىدۇ. بۇ چوققا قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئاقتۇ ناھىيەسى تەۋەلىكىدە بولۇپ، خىتاي ۋە چەت ئەللەرگە رەسمىي ئېچىۋېتىلدى.

چۆگىر چوققىسى

چۆگىر چوققىسى شەرقىي تۈركىستاننىڭ غەربىي جەنۇبىي چېتىدىكى قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئاساسلىق تېزىملىرىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىگە، خىتاي - پاكىستان چېگرا لىنىيەسىگە جايلاشقان بولۇپ، قەشقەر ۋىلايىتى تاشقورغان ناھىيەسىنىڭ باشقۇرۇشىدا. چۆگىر چوققىسى دۇنيا بويىچە 2 - ئېگىز چوققا بولۇپ،

مەن ۋە ۋەتەنم

دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 8611 مېتىر كېلىدۇ. جۇغراپىيەلىك كوردېناتى شەرقىي ئۇزۇنلۇق 763630 شىمالىي كەڭلىك 355331 ھازىر خىتتاي ۋە چەت ئەللەرگە رەسمىي ئېچىۋېتىلدى.

شەرقىي تۈركىستاندىكى ئويمانلىقلار

تارىم ئويمانلىقى

تارىم ئويمانلىقى ئالاھىدە چوڭ ئىچكى قۇرۇقلۇق ئويمانلىقى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئەتراپى تاغلار بىلەن ئورالغان بولۇپ، شىمال تەرىپى تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسى، غەرب تەرىپى پامىر ئېگىزلىكى ۋە كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ غەربىي بۆلىكى، جەنۇب تەرىپى كوئىنلۇن، قاراقۇرۇم تاغلىرى ۋە ئالتۇن تاغ، شەرق تەرىپى شىمالىي تاغنىڭ پەس تاغ ئېدىرلىقلىرى ۋە قۇم تاغدىن ئىبارەت. ئومۇمەن ئالغاندا، شىمالىي كەڭلىك 37 ~ 42 شەرقىي ئۇزۇنلۇق 76 ~ 89 ئارىلىقىغا يېيىلغان. ئويمانلىقتا بايىنغولىن، قىزىلسۇ، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق بەش ۋىلايەت ئوبلاست بار. ئويمانلىق تەرتىپسىز رومبا شەكلىدە، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 1400 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 520 كىلومېتىر ئەتراپىدا، كۆلىمى 530 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ %31.9 نى ئىگىلەيدۇ، ئويمانلىقنىڭ ئومۇمىي يەر شەكلى غەربىي ئېگىز، شەرقىي پەس بولۇپ شىمالغا يانتۇلىشىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئومۇمەن 800 ~ 1400 مېتىر ئارىلىقىدا ئوتتۇرۇچە دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 780 مېتىر كېلىدۇ. ئويمانلىقتا غەربتىكى مازارتېغى،

مەن ۋە ۋەتىنىم

خامتاغ ھەمدە مارالبېشى ئەتراپىدىكى ئۇلجىنىسى قالدۇق ئېدىرلىقلاردىن باشقا ھەممىلا يېرى ئېقىن سۇلۇق يەر شەكلى ۋە قۇم دۆۋىلەنمىلىرى يەر شەكلىدىن ئىبارەت. تەڭرىتاغ، پامىر، كوئىنلۇن، قاراقۇرۇم تاغلىرى قاتارلىق تاغلارنىڭ دەريا ئېقىنلىرى ئويمانلىقلىرىنىڭ چەتلىرىدە نۇرغۇن دېلتىلارنى شەكىللەندۈرگەن. خوتەن دەرياسى، قىزىلسۇ دەرياسى، ئاقسۇ دەرياسى، ئۆگەن دەرياسى، قاراشەھەر دەرياسى، كۆنچى دەرياسى قاتارلىق دەريالار تاغ ئېغىزلىرىدىن ئېقىپ چىققاندىن كېيىن، كەڭ كەتكەن ئېقىندى تۈزلەڭلىكلەرنى شەكىللەندۈرگەن، بولۇپمۇ ئويمانلىقنىڭ شىمالىي قىسمىدا ئېقىندى تۈزلەڭلىكىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 130 كىلومېتىر بولۇپ، شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 1000 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئويمانلىقنىڭ ئەتراپىغا كۆلىمى ئوخشاش بولمىغان نۇرغۇن بوستانلىقلار تارقالغان. تارىم دەرياسىنىڭ غول ئېقىنىنىڭ ئىككى قېتىدا مەملىكەت بويىچە ئىككىنچى چوڭ كۆچمە قۇملۇقى تەكلىماكان قۇملۇقى بار. ئۇنىڭ كۆلىمى 337 مىڭ 600 كىۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، تارىم ئويمانلىقى ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ تەخمىنەن %63.7 نى ئىگىلەيدۇ، ئويمانلىقتا كان مەھسۇلاتلىرى مول، نۇرغۇن چوڭ تىپتىكى نېفىت، تەبئىي گازلىقلار بايقالدى ھەمدە ئېچىلىۋاتىدۇ. بۇ جاي مۇھىم نېفىت، تەبئىي گاز زاپاس بازىسى ھېسابلىنىدۇ.

جۇڭغار ئويمانلىقى

جۇڭغار ئويمانلىقى شەرقىي تۈركىستاننىڭ شىمالىي قىسمىغا جايلاشقان، تەڭرى تاغلىرى ئۇنىڭ جەنۇبىي چېگراسى، شىمالدا ئالتاي تاغلىرى، غەربتە جۇڭغار غەربىي قىسىم تاغلىرى، شەرقتە

بەيتىك تاغلىرى بار. ئومۇمەن ئالغاندا، شىمالىي كەڭلىك 44 ~ 47 شەرقىي ئۇزۇنلۇق 82 ~ 90 ئارىلىقىدا. پۈتكۈل ئويمانلىق ئۈچ بۇلۇڭ شەكلىدە بولۇپ، تۆۋەندىكى چېتى جەنۇبتا شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 700 كىلومېتىردىن ئارتۇق، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان ئەڭ كەڭ جايى 450 كىلومېتىر، يەر كۆلىمى تەخمىنەن 180 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. ئويمانلىقنىڭ ئومۇمىي يەر تۈزۈلۈشى غەربىي جەنۇبقا يانتۇلاشقان بولۇپ، شىمالىي قىسمى جەنۇبىي قىسمىدىن ئېگىزرەك، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى تەخمىنەن 500 مېتىر، شىمالىي قىسمى بىلەن شەرقىي قىسمىنىڭ كۆپىنچە يەرلىرى 700 مېتىر ئەتراپىدا. ئەڭ پەس جايى غەربىي جەنۇبىدىكى ئېيىنۇر كۆلى ئويمانلىقى بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 189 مېتىرلا كېلىدۇ. ئويمانلىقنىڭ مەركىزى قىسمىنى تۇراقلىق، يېرىم تۇراقلىق قۇم بارخانلىرىنى ئاساس قىلغان قۇربان تۇڭغۇت قۇملۇقى ئىگىلەيدۇ. پۈتكۈل ئويمانلىق ئۈچكە بۆلۈنگەن بولۇپ، شىمالىي قىسمى بىلەن جەنۇبىي قىسمى تۈزلەڭلىك، ئوتتۇرا قىسمى قۇملۇق. ئويمانلىقنىڭ چەتلىرىگە نۇرغۇن بوستانلىقلار جايلاشقان، ئاساسلىقلىرىدىن ئۈرۈمچى - ۋۇجياچۇ بوستانلىقى، شىخەنزە ماناس بوستانلىقى، كۈيتۈن - چېپەيزە بوستانلىقى قاتارلىقلار بار. بۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇھىم ئاشلىق ئىشلەپ چىقىرىش رايونى، شۇنىڭدەك خىتتاي بويىچە 4 - چوڭ نېفىتلىكتۇر.

تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقى

تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقى خىتتاينىڭ تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسى ئىچىدىكى ئورنى پەس بولغان چوڭتاغ ئارىسى

مەن ۋە ۋەتىنىم

ئويمانلىقى. ئۇ شىمالىي تەڭرى تاغلىرى بىلەن ئوتتۇرا تەڭرى تاغلىرى ئارىسىغا جايلاشقان، لىياۋدۇن ئېدىرلىقىنى چېگرا قىلىپ، غەربىي قىسمىنى تۇرپان ئويمانلىقى، شەرقىي قىسمىنى قۇمۇل ئويمانلىقى دەپ ئايرىشقا بولىدۇ. تۇرپان ئويمانلىقى غەربتە ئېۋىرغول ئەتراپىدىن باشلىنىپ، شەرقتە لىياۋدۇن ئېدىرلىقىغىچە سوزۇلىدۇ. شىمالدا بۇغدا تاغلىرى بىلەن، جەنۇبتا چۆل تاغ بىلەن تۇتىشىدۇ. ئويمانلىقنىڭ شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 240 كىلومېتىردىن ئارتۇق، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان ئەڭ كەڭ يېرى 75 كىلومېتىر. يەر كۆلىمى تەخمىنەن 18 مىڭ 500 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. ئويمانلىقنىڭ ئەڭ پەس جايى دېڭىز يۈزىدىن 155 مېتىر تۆۋەن بولغان ئايدىڭكۆل ئويمانلىقى بولۇپ، بۇ جاي خىتتاي چوڭقۇرۇقلۇقىدىكى دېڭىز يۈزىدىن ئەڭ پەس جاي، شۇنداقلا دۇنيا بويىچە ئىئوردانىيەدىكى ئۆلۈك دېڭىز(دېڭىز يۈزىدىن 392 مېتىر پەس) بىلەن تايپال كۆلى(دېڭىز يۈزىدىن 212 مېتىر پەس)دىن قالسىلا 3- ئورۇندا تۇرۇدىغان پەس جاي ھېسابلىنىدۇ.

شەرقىي تۈركىستاندا بۇلاردىن باشقا يەنە، باركۆل ئويمانلىقى، كۆك توقاي ئويمانلىقى، سايرام كۆلى ئويمانلىقى، تارباغاتاي ئويمانلىقى، ئىلى ئويمانلىقى، يۇلتۇز ئويمانلىقى، داۋانچىڭ سەيۋوپۇ ئويمانلىقى، سەنئاڭخۇ - نوم كۆلى ئويمانلىقى، قارا شەھەر ئويمانلىقى، باي ئويمانلىقى، مۇچى ئويمانلىقى، ئاقسايچىن ئويمانلىقى، قۇمكۆل ئويمانلىقى قاتارلىق ئويمانلىقلار بار.

باركۆل ئويمانلىقى شىمالىي تەڭرى تاغلىرىنىڭ شەرقىي بۆلىكىدىكى مەچىنىۋلا تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي، بارىكۆل تاغلىرى

بىلەن قارلىق تاغنىڭ شىمالىغا جايلاشقان.

كۆك توقاي ئويمانلىقى ئالتاي تاغلىرىنىڭ شەرقىي قىسمى ئېرتىش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا جايلاشقان بولۇپ، تۆتىنچى دەۋردە شەكىللەنگەن كىچىكرەك تاغ ئارىسى ئۈزۈك ئويمانلىق ھېسابلىنىدۇ.

تارباغاتاي ئويمانلىقى — جۇڭغارنىڭ غەربىي قىسمىدىكى تارباغاتاي، ئورقاشار تاغلىرى (شىمالدا) بىلەن بالىق تاغلىرى (جەنۇبىدا) ئارىلىقىغا جايلاشقان.

سايرام كۆلى ئويمانلىقى — موڭغۇلچە تاغ ئومۇرتقىسىدىكى كۆل دېگەن مەنىدە، ئويمانلىقنىڭ نامى سايرام كۆلىنىڭ نامىدىن كەلگەن. بۇ ئويمانلىق شىمالىي تەڭرى تاغلىرىنىڭ غەربىي بۆلىكى بولغان كوگورچىن تاغلىرى ئارىلىقىغا جايلاشقان بولۇپ، يېپىق ھالەتتىكى ئېگىز تاغ ئارىسى ئويمانلىقىدىن ئىبارەت.

ئىلى ئويمانلىقى — شەرقىي تۈركىستان تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسىنىڭ غەربىي قىسمىغا، شىمالىي تەڭرى تاغلىرىدىكى پۈلكىنۇر تاغلىرى بىلەن ئوتتۇرا تەڭرى تاغلىرىدىكى ئۇيسۇن تاغلىرى ئارىسىغا جايلاشقان.

يۇلتۇز ئويمانلىقى — ئېگىزلىكتىكى تاغ ئارىسى ئويمانلىقى. ئېرەنقابىرغا تاغلىرى بىلەن ئوتتۇرا تەڭرى تاغلىرىدىكى سارمىن تېغى ئارىلىقىغا قىسىلغان شەرق-غەرب يۆنىلىشىدىكى تار ھەم كىچىك ئويمانلىق.

داۋانچىك

سەيۋوپۇ ئويمانلىقى شىمالىي تەڭرى تاغلىرىدىكى بۇغدا تېغى بىلەن تەڭرى تېغىنىڭ ئارىلىقىغا جايلاشقان ئوتتۇراھال ئېگىزلىكتىكى تاغ ئارىسى ئۈزۈلۈپ ئولتۇرۇشقان ئويمانلىقتىن ئىبارەت .

سەنتاغخۇ نوم كۆلى ئويمانلىقى — ئاراتۈرك ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ، مەچىنىۋلا تاغلىرى ئۇنىڭ جەنۇبىي چېگراسى ھېسابلىنىدۇ .

قاراشەھەر ئويمانلىقى ئوتتۇرا تەڭرى تاغلىرىدىكى بورتوئۇلا تېغى بىلەن جەنۇبىي تەڭرى تاغلىرىدىكى قۇرۇق تاغ ئارىلىقىغا جايلاشقان .

باي ئويمانلىقى — چوڭ تىپتىكى سىنىكىلىق ئويمانلىق بولۇپ، شىمال تەرىپىدە قارلىق تاغ، جەنۇب تەرىپىدە چۆل تاغ بار .

مۇجى ئويمانلىقى — كوئىنلۇن تاغلىرى ئىچىدىكى كۈنگەي تېغى بىلەن پامىر ئېگىزلىكى ئارىلىقىغا جايلاشقان ئېگىزلىكتىكى كىچىك تاغ ئارىسى ئويمانلىقى .

ئاق سايچىن ئويمانلىقى — كوئىنلۇن تاغلىرى بىلەن قاراقۇرۇم تاغلىرى ئارىسىغا جايلاشقان بولۇپ، غەربىي شىمال شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدە .

قۇمكۆل ئويمانلىقى — كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ شەرقىي بۆلىكىگە جايلاشقان بولۇپ، چىمەنتاغ، ئارقا تاغ قاتارلىق

تاغلار ئارىلىقىدىكى يېپىق ھالەتتىكى ئېگىزلىك تاغ ئارىسى
ئويمانلىقى .

شەرقىي تۈركىستاندىكى قۇملۇق ۋە چۆللۈكلەر

تەكلىماكان قۇملۇقى

تەكلىماكان قۇملۇقى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەڭ چوڭقۇملۇق، شۇنداقلا ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى رۇب ئەلخارى قۇملۇقىدىن قالسا دۇنيا بويىچە ئىككىنچى چوڭ كۆچمە قۇملۇق ھېسابلىنىدۇ. ئۇ تارىم ئويمانلىقىنىڭ مەركىزىي رايونىغا جايلاشقان بولۇپ، تەكلىماكان قۇملۇقىنى ئاساس قىلىپ، لوپنۇر كۆلىنىڭ غەربىي بىلەن تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىنىڭ شەرقىدىكى قۇرۇققۇملۇقى، چەرچەن دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى ياقا تاغ قۇملۇقىنى ھەمدە قەشقەر دېلتىسىدىكى بوغۇل قۇملۇقى ۋە توغراق قۇملۇقى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. پۈتكۈل قۇملۇقنىڭ

شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 1070 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى 410 كىلومېتىر، كۆلىمى 337 مىڭ 600 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەت قۇملۇق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ %47.4 نى،

تارىم ئويمانلىقى ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ تەخمىنەن %67.3 نى ئىگىلەيدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 840 ~ 1200 مېتىر كېلىدۇ. كىلىماتى ئىنتايىن قۇرغاق، قۇم بوران كۆپ، جەنۇبىي چەتلەرنىڭ يىللىق قۇم بورانلىق كۈنى 100 كۈندىن ئېشىپ كېتىدۇ. قۇملۇقتىكى كۆچمە قۇم بارخانلىرىنىڭ كۆلىمى ئومۇمىي قۇملۇق كۆلىمىنىڭ %85 نى ئىگىلەيدۇ. دەريا بويلىرى ۋە غەربىي مازار تاغ رۇس تېغى ۋە شىمالىي نىيە تۈرىدىكىلەردىن باشقا جايلارنىڭ ھەممىسى قۇم بارخانلىرى بىلەن قاپلانغان. قۇم بارخانلىرىنىڭ ئېگىزلىكى سىرتتىن ئىچكىرىسىگە قاراپ تەدرىجىي ئېگىزلەپ بارىدۇ. نىسپىي ئېگىزلىكى ئومۇمەن 100 ~ 200 مېتىر، ئەڭ ئېگىز جايلارى 300 مېتىرغا يېتىدۇ. قۇم بارخانلىرىنىڭ تىپى ئون نەچچە خىل بولۇپ، مۇرەككەپ تىپلىق بويلىما قۇم قىرلىرى بىلەن ھىلال ئاي سىمان بارخان زەنجىرلىرىنى ئاساس قىلىدۇ. كېرىيە، نىيە ئارىلىقىدا يەنە پىرامىدا شەكىللىك قۇم بارخانلىرىنىمۇ ئۇچراتقىلى بولىدۇ. تارىم ئويمانلىقىنىڭ ئاساسلىق شامال يۆنىلىشى كېرىيە دەرياسىنىڭ شەرقىدە شەرقىي شىمال شامىلى، غەربىدە غەربىي شىمال شامىلى بولۇپ، قۇم بارخانلىرىنىڭ كۆچۈش يۆنىلىشى شامال يۆنىلىشىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىدۇ. كېرىيە، نىيە ئەتراپلىرى كۆپ خىل شامال يۆنىلىشلىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاچقا، قۇم بارخانلىرىنىڭ يۆتكىلىشىمۇ بىر قەدەر مۇرەككەپ. قۇملۇقتا قۇم بورىنى چىقىدىغان كۈن يىلىغا 30 كۈندىن، چاڭ تۈزۈملىك ھاۋارايى يىلىغا 150 كۈندىن ئارتۇق بولىدۇ. قۇملۇقنىڭ چەت رايونلىرىنىڭ يىللىق ھۆل-يېغىن مىقدارى 60 ~ 80 مىللىمېتىر. قۇملۇقنىڭ مەركىزىدىكى ھاۋارايىنى كۆزىتىشتىن قارىغاندا، قۇملۇقنىڭ مەركىزىي قىسمىدا ياز پەسلى ئۆتكۈنچى يامغۇر ياغىدۇ. مەنشى پونكىتى (شىمالىي كەڭلىك 4006، شەرقىي

مەن ۋە ۋەتىنىم

ئۇزۇنلۇق 8306 قاجايلاشقان) نىڭ يىللىق ھۆل يېغىن مىقدارى 26.4 مىللىمېتىر كېلىدۇ. يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ شىمالىي چېتى ۋە ئوتتۇرا قىسمىدا نۇرغۇن چوڭ تېپتىكى نېفىت، تەبىئىي گازلىقلار بايقالدى؛ تارىمنىڭ شىمالىدىكى بۈگۈردىن تارىمنىڭ جەنۇبىدىكى نىيە ناھىيەسىگىچە ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 522 كىلومېتىر كېلىدىغان، دۇنيا بويىچە بىرىنچى قۇملۇق تاشيولى ياسالدى .

قۇربان تۇڭغۇت قۇملۇقى

قۇربان تۇڭغۇت قۇملۇقى **خىتتايدىكى** ئىككىنچى چوڭ قۇملۇق. جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ ئوتتۇرۇسىغا جايلاشقان. قۇملۇق تارقالغان رايونلارنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 300 ~ 600 مېتىر، كۆلىمى 48 مىڭ 800 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ قۇملۇق ئاساسەن تۆت پارچە قۇملۇقتىن تەشكىل تاپقان يەنى شەرقىي قىسمىدىكى خوجىن ئېلىسىپ قۇملۇقى، ئوتتۇرا قىسمىدىكى دېزوستىن ئېلىسىپ قۇملۇقى، غەربىي قىسمىدىكى شوبغوربوك قۇملۇقى، شىمالىي قىسمىدىكى ئاق قۇم قۇملۇقىدىن ئىبارەت. قۇملۇقنىڭ شىمالىي قىسمى جەنۇب-شىمال يۆنىلىشىدىكى شاخسىمان قۇمقىرلىرى، جەنۇبىي قىسمى ھەرە كۆنىكىسىمان مۇرەككەپ قۇمقىرلىرى تارقالغان. قۇم بارخانلىرىنىڭ ئېگىزلىكى ئومۇمەن 50 مېتىردىن تۆۋەن، قۇملۇقنىڭ ئوتتۇرا قىسمى ھەمدە ئۈچ بۇلاقنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى قۇم بارخانلىرىنىڭ ئېگىزلىكى 50 مېتىردىن ئاشىدۇ. ئايرىملىرىنىڭ تۇراقلىق ۋە يېرىم تۇراقلىق بولۇپ، كۆلىمى پۈتكۈل قۇملۇق كۆلىمىنىڭ %97 نى ئىگىلەيدۇ. بۇ خىتتاي بويىچە ئەڭ چوڭ تۇراقلىق ھەم يېرىم تۇراقلىق قۇملۇقتۇر.

تۇراقلىق قۇم بارخانلىرى رايونىنىڭ يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى %15 نى ئىگىلەيدۇ. ئاساسەن سۆك - سۆك، يۇلغۇن ۋە سامان غوللۇق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ. قۇملۇق رايونلىرىدا نۇرغۇن چوڭ نېفىتلىك ۋە تەبئىي گازلىقلار بايقالدى؛ شەرقىي جۇڭغار نېفىت تەبئىي گازلىقى ئىچىپ پايدىلىنىلماقتا.

قۇم تاغ قۇملۇقى

قۇم تاغ قۇملۇقى كۆچمە قۇملۇق. لوپنۇر كۆلى ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي جەنۇبى، ئالتۇن تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان، شەرق تەرىپى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ دۇنخۇاڭ ناھىيەسىنىڭ غەربىي قىسمىغا سوزۇلغان. بۇ قۇملۇق دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2000 ~ 1200 مېتىر كېلىدىغان تاشلىق تاغلىقنىڭ قىيپاش يان باغرىنى ۋە قەدىمكى يەلپۈگۈچ سىمان كەلكۈن چۆكۈندىلىرىنىڭ ئۈستىنى قاپلىغان بولۇپ، كۆلىمى 22 مىڭ 800 كىۋادراتكىلومېتىر كېلىدۇ. قۇملۇق جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە تاغ باغرىنى بويلاپ يۇقىرىغا سوزۇلۇپ ئومۇمەن، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1500 مېتىر ئۆپ چۆرىسىگىچە بولغان جايلارغا يېتىپ بارغان. قۇم قىرلىرىنىڭ ئارىلىقلىرى پاكار تۆپىلىكلەر بىلەن بۆلۈۋېتىلگەن بولۇپ، ئالاھىدە پەيسىمان قۇم بارخانلىرىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇ قۇم بارخانلىرىنىڭ ئېگىزلىكى ئومۇمەن 16 ~ 20 مېتىر كېلىدۇ. قۇم تاغ بەلبېغىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 250 كىلومېتىردىن ئاشىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە قۇم قىرلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 60 ~ 70 كىلومېتىر، قۇم قىرلىرى ئارىلىقىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن ئۈچ كىلومېتىر كېلىدۇ. تاغ ئېتەكلىرىنى بويلاپ تارقالغان بۇلاقلاردىن بىر

مەن ۋە ۋەتەنم

قانچە پارچە سازلىق شەكىللەنگەن. قۇملۇقنىڭ شىمالىي قىسمىنىڭ چېتى تارىختىكى «يىپەك يولى» نىڭ جەنۇبىي بۆلىكى بولۇپ، خېلى بۇرۇنلا تاشلىنىپ كەتكەن.

شەرقىي تۈركىستاندا بۇنىڭدىن باشقا يەنە شىخۇ قۇملۇقى، بۇرۇل توقاي قۇملۇقى، بۇرچىن - قابا - جېمىنەي قۇملۇقى، قاراشەھەر ئويمانلىقى ئاق بەل قۇمقۇملۇقى، كوئىنلۇن قۇمكۆل قۇملۇقى قاتارلىق قۇملۇقلار بار.

شىخۇ قۇملۇقى — تەڭرى تاغلىرىدىن ئېقىپ كېلىدىغان گورتۇ دەرياسى بىلەن كۈيتۇن دەرياسى ئارىلىقىغا، ئېيىنۇر كۆلى ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي جەنۇب قىسمىغا جايلاشقان.

بۇرۇلتوقاي قۇملۇقى — بۇرۇلتوقاي ناھىيەسى تەۋەلىكىدىكى ئۇلۇنگۇر كۆلى ئويمانلىقىغا جايلاشقان.

بۇرچىن - قابا - جېمىنەي قۇملۇقى — جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمال بۇرجىكىگە، ساۋۇر تېغى بىلەن ئالتاي تاغلىرى ئارىسىغا جايلاشقان.

قارا شەھەر ئويمانلىقى ئاق بەلقۇم قۇملۇقى — قارا شەھەر ئويمانلىقىدىكى باغراش كۆلىنىڭ جەنۇبىي ۋە شەرقىي قىرغاقلىرىغا ئاق بەلقۇم قۇملۇقى بىلەن مارتازنىڭ قۇمقۇملۇقى تارقالغان.

كوئىنلۇن قۇملۇقى كوئىنلۇن قۇمكۆل ئويمانلىقىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، ئۇ شەرقىي تۈركىستاندىكى دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئەڭ يۇقىرى قۇملۇق شۇنداقلا دۇنيا بويىچىمۇ نۆۋەتتە بايقالغان دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئەڭ يۇقىرى قۇملۇق ھېسابلىنىدۇ.

شەرقىي تۈركىستاندىكى چۆللۈكلەر

تارىم ئويمانلىقىنىڭ چېتىدىكى چۆللۈكلەر

تارىم ئويمانلىقىنىڭ ئەتراپىنى تاغلار ئوراپ تۇرۇدۇ. تەڭرىتاغ، پامىر، كوئىنلۇن، ئالتۇن تاغ قاتارلىق تاغلارنىڭ تاغ ئېتەك بەلۋاغلىرىدا ئومۇميۈزلۈك ھالدا ئېقىنسۇ چۆكۈندىلىرى ۋە كەلكۈن چۆكۈندىلىرىدىن ھاسىل بولغان نۇرغۇن چوڭ - كىچىك چۆللۈكلەر بار. ئۇلار ئاساسەن قۇم، شىغىللاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، كۆلىمى 100 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىردىن ئارتۇق. تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىكى چۆللۈك بەلۋاغلىرىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى كۆپىنچە 1200 ~ 1000 مېتىر ئارىلىقىدا. كەلپىن تاغلىرى ۋە چۆل تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتەكلىرىدىكى چۆللەرنىڭ كۆلىمى ئەڭ چوڭ بولۇپ، كونا يېڭى يەلپۈگۈچسىمان كەلكۈن چۆكۈندىلىرى ئاساسەن قۇم - شېغىل ۋە ئۇۋاق تاشلاردىن تەركىب تاپقان. پامىر ئېگىزلىكى ۋە كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىكى چۆللۈك بەل بېغىنىڭ دائىرىسى تېخىمۇ كەڭ. قىزىلسۇ دەرياسى ھەمدە ئۇنىڭ تارماق ئېقىنلىرى، يەكەن دەرياسى، خوتەن دەرياسى قاتارلىق دەريالارنىڭ تاغدىن چىقىش ئېغىزلىرىنىڭ سىرتىدا شېغىل تاشلىق دىلتلار كەڭ دائىرىدە شەكىللەنگەن. ئالتۇن تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىدە كەڭلىكى 60 ~ 70 كىلومېتىر، ئۇزۇنلۇقى 600 كىلومېتىر كېلىدىغان، پۈتۈنلەي شېغىللىقلاردىن تەركىب تاپقان چۆكۈندى چۆل تۈزلەڭلىكى سوزۇلغان. بۇ يەردە يېپىنچا

مەن ۋە ۋەتىنىم

ئۆسۈملۈكلەر شالاڭ بولۇپ، قۇرغاق چۆل تەبىئىي لاندشافتغا كىرىدۇ. چۆللۈكنىڭ ئاياغ تەرىپى بەلباغسىمان ۋە ئارالسىمان بوستانلىقلار ۋە توپىلىق تۈزلەڭلىكلەردىن ئىبارەت.

جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى چۆللۈكلەر

جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ ئەتراپىدىكى تاغ ئېتەك بەلباغلىرىغا پۈتۈنلەي دېگۈدەك نۇرغۇن يەلپۈگۈچسىمان ئېقىن سۇ چۆكۈندىلىرى ۋە كەلكۈن چۆكۈندىلىرى توپى تارقالغان بولۇپ، ئاساسەن ئۇششاق تاش ۋە قۇم شىغىللاردىن تەركىب تاپقان چۆل بەلبېغىنى شەكىللەندۈرگەن چۆلنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 72 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، كۆپىنچىسى پارچە-پارچە چۆللەردىن ئىبارەت. شەرقىي قىسمىدىكى گېنېرال چۆللۈكنىڭ دائىرىسى كەڭ، يەر يۈزىدە ھەم تۆتىنجى دەۋرنىڭ شېغىل قاتلىمى بار، ھەم يۇرا-بور دەۋرلىرىنىڭ يەر قاتلىمى (قۇمتاش، شېغىل تاش ۋە لاتقا جىنىسلىرى) بار بولۇپ، ئۇزۇن مەزگىل، ئېقىن سۇلارنىڭ قىسقا مۇددەت كېسىشىگە بولۇپمۇ، كۈچلۈك شامالنىڭ ئېرزىيەلىشىگە ئۇچراپ تۇرغانلىقتىن، ئۇۋاق تاشلىق چۆللۈك شەكىللەنگەن. بۇنىڭ ئىچىدە نۇرغۇن چاسا تاغلىق يەر شەكىللىرىنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. ئويمانلىقنىڭ غەربىي قىسمىدىكى ساۋۇر تېغى ۋە شىمتسەي تاغلىرىنىڭ شەرقىدىكى تاشلىق كەلكۈن چۆكۈندە تۈزلەڭلىكىدە كۈچلۈك شامالنىڭ ئىروزييەلىشى بىلەن كەڭ دائىرىدىكى شامال ئىروزييەلىگەن يەر شەكلى شەكىللەنگەن بولۇپ، شامال ئىروزييەلىگەن ئوقۇر، شامال ئىروزييەلىگەن ئويمان، چاساتاغ قاتارلىقلارنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. قاراماي ئەتراپىدىكى كەلكۈن چۆكۈندى شېغىللىق چۆلنىڭ جايلىشىشى كۆلىمىمۇ خېلى چوڭ.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ شەرقىي قىسمىدىكى چۆللۈكلەر

شەرقىي تۈركىستاننىڭ شەرقىي قىسمىدىكى چۆللۈكلەر ئاساسلىقى گاشۇن چۆللۈكى، 13 ئۆي - نەخۇ چۆللۈكى ۋە لاۋيىمياۋ چۆللۈكلىرىدىن ئىبارەت. گاشۇن چۆللۈكى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەڭ چوڭ چۆللۈك بولۇپ، قۇمۇل ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا، لوپنۇر كۆلى - شۇلبېخى دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىن جىلغىسى لىنىيەسىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان. ئۇ جاي ئۇزۇن مۇددەتلىك قۇرغاقلىشىپ يالنىشتىن شەكىللەنگەن يالانما تۈزلەڭلىك بولۇپ، كۆپ قىسىم رايونلىرىدا ئۇل جىنسلىرى ئېچىلىپ قالغان، يىمىرىلگەن تاغ جىنسى ئۇۋاقلرى ھەممە يەرگە تارقالغان. بۇ خىتتايدىكى تاشلىق چۆللەرنىڭ تارقىلىشى ئەڭ كەڭ رايون بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. 13 ئۆي - نەخۇ چۆللۈكى تۇرپان ئويمانلىقى بىلەن قۇمۇل ئويمانلىقى ئارىلىقىغا جايلاشقان. بۇ رايوندا ئۈچىنچى دەۋرنىڭ قىزىل تاغ جىنسلىرى كەڭ تارقالغان بولۇپ، كەلكۈن چۆكۈندىلىرىنىڭ تارقىلىشى كۆلىمىمۇ ناھايىتى كەڭ؛ ۋاقىتلىق سۇ ئېقىنلىرى ۋە ئۇزاق مۇددەتلىك شامالنىڭ ئېروزىيەلىشىگە ئۇچرىغانلىقتىن يەر يۈزى بەكرەك بۇزۇلغان بولۇپ، ناچار يەر شەكلى ھاسىل بولغان. لاۋيىمياۋ چۆللۈكى باركۆل ناھىيەسىنىڭ سەنتاخۇ ۋە ئاراتۈرك ناھىيەسىنىڭ نوم كۆلى ئەتراپىدا بولۇپ، موڭغۇلىيە چۆللۈكى بىلەن تۇتىشىپ كېتىدۇ. ھازىرقى زامان يەر ئۈستى سەل - پەل يانتۇلاشقان كەلكۈن چۆكۈندى تۈزلەڭلىكىدىن ئىبارەت. ئۇنىڭ كەلكۈن چۆكۈندى شېغىل قاتلىمى نەچچە مېتىرلا بولۇپ، ئۈچىنچى دەۋر يەر قاتلىمىنى ياپقان، يەر يۈزىدە كەلكۈن چۆكۈندىلىرى ۋە يىمىرىلگەن تاش پارچىلىرى كەڭ تارقالغان.

شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇزلۇقلار

مۇزلۇقلار تەبىئەت دۇنياسىدىكى مۇھىم تاتلىق سۇ بايلىقى. مۇزلۇقلار ئېگىز تاغلاردا قاتتىق ھالەتتىكى سۇ ئامبىرلىق رولىنى ئوينايدۇ. دەريالارنىڭ ئېقىن مىقدارىنى تۇراقلاشتۇرۇپ ۋە تەڭشەپ تۇرۇدۇ، ئۇ بوستانلىقلارنى يېتىلدۈرگەن قىممەتلىك سۇ بايلىقى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇزلۇقلارنىڭ سانى كۆپ، كۆلىمى كەڭ، مۇزلۇقلارنىڭ كۆلىمى غەربىي شىمال رايونىدىكى مۇزلۇقلارنىڭ %91.4 نى، پۈتۈن مەملىكەت مۇزلۇقلىرىنىڭ %44 نى ئىگىلەيدۇ، شىزاڭ (%45.4) دىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. شەرقىي تۈركىستاندىكى ھەرقايسى ئىچكى ئېقىن سۇ سىستېمىسى مۇزلۇقلىرى پۈتۈن مەملىكەت ئىچكى ئېقىن سۇ سىستېمىسى مۇزلۇقلىرىنىڭ %72.3 نى ئىگىلەيدۇ. خىتتايدا كۆلىمى 100 كىۋادرات كىلومېتىردىن چوڭ مۇزلۇقتىن جەمئىي 26 سى بولۇپ، بۇنىڭ 18 ى شەرقىي تۈركىستاندا. شەرقىي تۈركىستان يەنە دۇنيا بويىچە ئوتتۇرا كەڭلىك بەلبېغىدىكى تاغ مۇزلۇقلىرى ئەڭ كەڭ تارقالغان رايون بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، دۇنيا بويىچە ئوتتۇرا تۆۋەن كەڭلىكتىكى كۆلىمى 300 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدىغان 15 ئالاھىدە چوڭ مۇزلۇقنىڭ تۆتى شەرقىي تۈركىستان چىگراسى ئىچىدە. شەرقىي تۈركىستاندا جەمئىي 19 مىڭ 374 مۇزلۇق بولۇپ، مۇزلۇق كۆلىمى 25 مىڭ 458.4 كىۋادرات كىلومېتىر، مۇزلۇقلارنىڭ

زاپاس مىقدارى 2 تىرليون 683 مىليارد 104 مىليون كۇب مېتىر (1990-يىلدىكى ئىستاتىستىكا ماتېرىيالى). بۇنىڭ ئىچىدە ئالتاي تاغلىرىدا 403 مۇزلۇق بولۇپ، كۆلىمى 279.97 كۋادرات كىلومېتىر، مۇزلۇق زاپىسى 15 مىليارد 880 مىليون 200 كۇب مېتىر؛ تەڭرىتاغلىرىدا 9128 مۇزلۇق بولۇپ، كۆلىمى 9253.58 كۋادرات كىلومېتىر، مۇزلۇق زاپىسى 1 تىرليون 12 مىليارد 237 مىليون 500 مىڭ كۇب مېتىر. پامىر ئېگىزلىكىدە 1823 مۇزلۇق بولۇپ، كۆلىمى 2622.70 كۋادرات كىلومېتىر، مۇزلۇق زاپىسى 217 مىليارد 602 مىليون 100 كۇب مېتىر. كوئىنلۇن تاغلىرىدا 6065 مۇزلۇق بولۇپ، كۆلىمى 8931.56 كۋادرات كىلومېتىرغا يېتىدۇ. مۇزلۇق زاپىسى 885 مىليارد 840 مىليون 700 مىڭ كۇب مېتىر؛ قاراقۇرۇم تاغلىرىدا 1784 مۇزلۇق بولۇپ، كۆلىمى 4159.65 كۋادرات كىلومېتىر، مۇزلۇق زاپىسى 539 مىليارد 141 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر، مۇزلۇق زاپىسى 11 مىليارد 665 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر، جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ غەربىي قىسىم تارماقلىرىدىكى ساۋۇر تېغىدا 21 مۇزلۇق بولۇپ، كۆلىمى 16.84 كۋادرات كىلومېتىر، مۇزلۇق زاپىسى 134 مىليون 700 مىڭ كۇب مېتىر كېلىدۇ. ھەرقايسى تاغلىرىنىڭ ئەڭ تۆۋەن بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2800~3350 مېتىر؛ كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ ئەڭ ئېگىز بولۇپ، 4500 ~ 6080 مېتىر كېلىدۇ. تەڭرىتاغ تاغ سىستېمىسىدا قار سىزىقىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3620 ~ 4450 مېتىر. شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەڭ چوڭ مۇزلۇق تەڭرىتاغلىرىنىڭ خانەڭرى چوققىسىدىكى جەنۇبىي ئىنەلچۈك مۇزلۇقى بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى 63.5 كىلومېتىر، كۆلىمى 392.85 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ؛ قاراقۇرۇم تاغلىرىدىكى كۆپ چوققا مۇزلۇقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 31 كىلومېتىر، كۆلىمى 251.7 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇزلۇقلارنىڭ شەرقىي

مەن ۋە ۋەتىنىم

تۈركىستاننىڭ سۇ بايلىقىدىكى زاپاس مىقدارى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان يەر يۈزى ئېقىنىنىڭ تەخمىنەن 29 ھەسسسىگە توغرا كېلىدۇ. ھەرىپىلى تەخمىنەن 19 مىليارد 600 مىليون كۇب مېتىر ئېرىگەن سۇ بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ مۇزلۇقلار شەرقىي تۈركىستاننىڭ سۇ بايلىقىدا غايەت زور تەڭشەش ۋە تۇراقلاشتۇرۇش رولىنى ئوينايدىغانلىقىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

كۆپ چوققا مۇزلۇقى كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىدىكى كوئىنلۇن تاغ چوققىسى رايونى، يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ باشلىنىش مەنبەسى، كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ چوڭ مۇزلۇقلىرى مۇزلۇقلىرى مەركەزلىك جايلاشقان رايونىدۇر. بۇ جايدا تۆت چوڭ مۇزلۇق بار، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوخشاش بىر يانتۇلۇق يۆنىلىشىدە جايلاشقان بولۇپ، ئىككىنچى دەرىجىلىك بىر سۇ بۆلگۈچ ئارقىلىق ئايرىلغان ھالەتتە پاراللېل جايلاشقان.

تۆت مۇزلۇقنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 627 كىۋادرات كىلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە كۆپ چوققا مۇزلۇقىنىڭ كۆلىمى ئەڭ چوڭ بولۇپ 251.7 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ، شەرقىي شىمالغا يۈزلەنگەن. مۇزلۇقنىڭ يۇقىرى چېكىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 6957 مېتىر، مۇز تىلىنىڭ ئاخىرقى ئۇچىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4590 مېتىر، قار سىزىقىنىڭ ئېگىزلىكى دېڭىز يۈزىدىن 5960 مېتىر (1988-يىلى). قار سىزىقىنىڭ تۆۋەنكى قىسمىدىكى ئاساسلىق مۇز تىلىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 27 كىلومېتىر، مۇز تىلىنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىنىڭ كەڭلىكى 1.5~2 كىلومېتىر، ئاستى تەرىپىدىكى مۇز تىلىنىڭ كەڭلىكى 0.7 ~ 1

كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ يەردىكى مۇزلۇقلار تەمىنلەش رايونىنىڭ نىسپىي ئېگىزلىك پەرقى 1370 مېتىر كېلىدۇ.

يۇرۇڭقاش مۇزلۇقى

يۇرۇڭقاش مۇزلۇقى كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ شىمالىي يانباغرىدىكى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ باشلىنىش مەنبەسى مۇزلۇق رايونىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5740 مېتىر، كۆلىمى 139.07 كىۋادرات كىلومېتىر.

ئوتتۇرا چوققا مۇزلۇقى

ئوتتۇرا چوققا مۇزلۇقى كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ جەنۇبىي يانباغرىدىكى خوتەن دەرياسىنىڭ باشلىنىش مەنبەسىگە جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 6500 مېتىر، ئومۇمىي كۆلىمى 241 كىۋادرات كىلومېتىر.

چۇڭسى مۇزلۇقى

چۇڭسى مۇزلۇقى كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ جەنۇبىي يانباغرىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 6903 مېتىر. كۆلىمى 163.06 كىۋادرات كىلومېتىر.

قارا يايلاق مۇزلۇقى

قارا يايلاق مۇزلۇقى قوڭۇر چوققىسى بىلەن قوڭۇر توققۇز چوققىسىنىڭ شىمالىي يانباغرىغا جايلاشقان بولۇپ،

مەن ۋە ۋەتىنىم

ئاق تۇ ناھىيەسى تەۋەلىكىدىكى گەز دەرياسى ھەۋزىسىگە تەۋە. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2880 مېتىر، كۆلىمى 94.94 كۋادرات كىلومېتىر.

كېرىيە مۇز قالپاق مۇزلۇقى

كېرىيە مۇز قالپاق مۇزلۇقى تەكشى چوققىلىق مۇزلۇق دەپمۇ ئاتىلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 7167 مېتىر، كۆلىمى 131.75 كۋادرات كىلومېتىر.

يېڭىسۆگەت مۇزلۇقى

يېڭىسۆگەت مۇزلۇقى قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى شور بۇلاق تېغىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4000 مېتىر. كۆلىمى 379.97 كۋادرات كىلومېتىر.

چوگىر مۇزلۇقى

چوگىر مۇزلۇقى چوگىر چوققىسى ۋە ئۇنىڭغا قوشنا بولغان غول تاغ ئومۇرتقىسىنىڭ شىمالىي يانباغرىدىن باشلانغان، ماددا تولۇقلاش رايونلىرى شەرق - غەرب يۆنىلىشىدە تېزىلغان بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى 10 كىلومېتىر كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 7315 مېتىر.

جاشۆ بۇلۇم مۇزلۇقى

جاشۆ بۇلۇم مۇزلۇقى قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ قىيپاش شەرقىي قىسمىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4250 مېتىر. كۆلىمى 119.8 كىۋادرات كىلومېتىر .

تېرامكەڭرى مۇزلۇقى

تېرامكەڭرى مۇزلۇقى قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ شەرقىي بۆلىكىدىكى ئەڭ ئېگىز تېرامكەڭرى چوققىسى باغرىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4520 مېتىر. مۇزلۇق كۆلىمى 124.53 كىۋادرات كىلومېتىر .

ئۈرۈمچى دەرياسى مەنبەسى 1 - نومۇرلۇق مۇزلۇقى

ئۈرۈمچى دەرياسى مەنبەسى 1 - نومۇرلۇق مۇزلۇقى تەڭرى تاغلىرىدىكى تېڭىپتاغنىڭ شىمالى يانباغرىغا جايلاشقان، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4300 مېتىر، كۆلىمى 1.95 كىۋادرات كىلومېتىر .

تۆمۈر مۇزلۇقى

تۆمۈر مۇزلۇقى تەڭرىتاغلىرىدىكى تۆمۈر چوققىسىنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىن باشلىنىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2700 مېتىر. كۆلىمى 293.4 كىۋادرات كىلومېتىر .

چوڭ تېرەن مۇزلۇقى

چوڭ تېرەن مۇزلۇقى تۆمۈر مۇزلۇقىنىڭ شەرقىگە تەخمىنەن 31 كىلومېتىر كېلىدىغان جايغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3.7435 مېتىر، كۆلىمى 108.15 كىۋادرات كىلومېتىر.

تۇغەلچى مۇزلۇقى

تۇغەلچى مۇزلۇقى مېردىيان تېغىنىڭ شەرقى، خانئەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىي، تۆمۈر تېغىنىڭ شىمالىدىكى شەرق - غەرب يۆنىلىشىدە سوزۇلغان ئۇزۇلمە جىلغىغا جايلاشقان.

مۇزارت مۇزلۇقى

مۇزارت مۇزلۇقى تۆمۈر خانئەڭرى تاغ تۈگۈنىنىڭ ئەڭ شىمالىدىكى قاراجۇلقا تېغىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2830 مېتىر، كۆلىمى 137.7 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ.

جەنۇبىي ئىنەلچۈك مۇزلۇقى

جەنۇبىي ئىنەلچۈك مۇزلۇقى خانئەڭرى مۇزلۇقى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. خانئەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىي، تۆمۈر تېغىنىڭ شىمالىغا، مېردىيان تېغىنىڭ غەربىدىكى چۇڭقۇر ئۇزۇلمە جىلغىسىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4200 مېتىر. ئومۇمىي كۆلىمى 544.29 كىۋادرات كىلومېتىر.

ئالتاي تېغى مۇزلۇقى

ئالتاي تېغى مۇزلۇقى ئالتاي تاغلىرى پۈتكۈل تاغ سىستېمىسىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ غەربىي جەنۇب يانباغرىدۇر. شەرقتە تۈركىستاننىڭ ئالتاي تاغلىرىدا 419 مۇزلۇق بار بولۇپ كۆلىمى 293.20 كىۋادرات كىلومېتىر. بۇنىڭ ئىچىدە بۇرچىن دەرياسى ھەۋزىسىدە مۇزلۇقلار ئەڭ كۆپ، ئەڭ مەركەزلەشكەن جەمئىي 302 مۇزلۇق بار ئۇلارنىڭ كۆلىمى 247.55 كىۋادرات كىلومېتىر.

شەرقىي تۈركىستاندىكى دەريالار

ئاتموسفېرا ئايلىنىما ئېقىمى ئارقىلىق ھەرىيلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھاۋا بوشلۇقىغا كىرىدىغان ھاۋادىكى سۇ ئوتتۇرا ھېساب بىلەن جەمئىي 1 تىرليون 276 مىڭ 500 مىليون توننا بولسىمۇ، لېكىن يىلىغا يەر يۈزىگە چۈشەلەيدىغان سۇ 256 مىليارد 400 مىليون توننىلا بولۇپ، بۇ سان ھاۋادىكى سۇنىڭ بەشتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇنىڭ %84 ى تاغلىق رايونلارغا چۈشىدۇ. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئېگىز تاغلىق رايونلىرىدىكى مۇزلۇقلارنىڭ كۆلىمى 26 مىڭ 297 كىۋادرات كىلومېتىر. مۇزلۇقلاردا سۇنىڭ ساقلىنىش مىقدارى 2 تىرليون 831 مىليارد 800 مىليون كۇب مېتىر، مۇزلۇقلارنىڭ يىللىق ئېرىگەن سۇ مىقدارى 22 مىليارد 700 مىليون كۇب مېتىر بولۇپ، شەرقىي تۈركىستاندىكى دەريالار ئومۇمىي ئېقىن مىقدارىنىڭ %25.7 نى ئىگىلەيدۇ. بۇ ھال دەريالارنىڭ ئېقىن مىقدارىنىڭ يىللىق ئۆزگىرىشىنى بىر قەدەر مۇقىملىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان. شەرقىي تۈركىستاندا جەمئىي 570 دەريا بار. شىمالىي مۇز ئوكيانغا قۇيۇلىدىغان ئېرتىش دەرياسى، ھىندى ئوكيانغا قۇيۇلىدىغان چىپكاپ دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى تاشقى ئېقىن رايونلىرىدىن باشقا، قالغان دەريالار ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئوتتۇرا ئاسىيا، جۇڭغار، تارىم، چايدام، چاقىلىق - تاڭگۇلا قاتارلىق بەش ئىچكى قۇرۇقلۇق رايونىغا تەۋە، ئىچكى قۇرۇقلۇق رايونىدىكى دەريالار يەنە 29 سۇ سىستېمىسىغا بۆلۈنىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندىكى

570 دەريانىڭ 387 سى شىمالىي شەرقىي تۈركىستاندا، 183 ى جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستاندا. يىللىق ئېقىن مىقدارى بويىچە ھېسابلىغاندا 100 مىليون كۇب مېتىردىن 1 مىليارد كۇب مېتىرغىچە بولغان دەريالاردىن 66 سى بولۇپ، دەريالار ئومۇمىي ساننىڭ %11.6 نى ئىگىلەيدۇ. ئۇلارنىڭ يىللىق ئېقىن مىقدارى 18 مىليارد 500 مىليون كۇب مېتىر بولۇپ، يەر ئۈستى سۇ بايلىقى مىقدارىنىڭ %23.6 نى ئىگىلەيدۇ، يىللىق ئېقىن مىقدارى 1 مىليارد كۇب مېتىردىن كۆپ دەريالاردىن 18 ى بار بولۇپ، دەريالار ئومۇمىي ساننىڭ ئاران %3 نى ئىگىلەيدۇ. لېكىن بۇ دەريالارنىڭ ئېقىن مىقدارى 51 مىليارد 450 مىليون كۇب مېتىر بولۇپ، يەر ئۈستى سۇ بايلىقىنىڭ %65.7 نى ئىگىلەيدۇ. شەرقىي تۈركىستاننىڭ تاغلىق رايونلىرى ئېقىنلارنىڭ شەكىللىنىش رايونى. تۈزلەڭلىكلەر بولسا ئېقىنلارنىڭ سىڭىپ كېتىدىغان رايونىدۇر. دەريالارنىڭ تاغ ئېغىزىدىن چىقىدىغان جايى يىللىق ئېقىن مىقدارىنىڭ ئەڭ چوڭ قىسمىنى كۆرۈلىدىغان بۆلىكى بولۇپ، ئۇ يىللىق ئېقىن مىقدارىنى توغرا ئىستاتىستىكىلاشقا پايدىلىق، لېكىن بەزى چوڭ دەريالارنىڭ تارماق ئېقىنلىرىنىڭ ئېقىن مىقدارىنى ئىستاتىستىكا قىلغىلى بولسىمۇ، بەزى غول ئېقىنلارنى ئىستاتىستىكا قىلغىلى بولمىدى. مەسىلەن: ئېرتىش دەرياسى، ئىلى دەرياسى، تارىم دەرياسى، خوتەن دەرياسى قاتارلىق دەريالار. ئاز ساندىكى چوڭ دەريالارنىڭ سۈيى چېگرا سىرتىغا ئاققاندىن باشقا قالغان دەريالار تۈزلەڭلىكتىكى سۇغىرىش رايونلىرىغا كىرگەندىن كېيىن، چۆلگە سىڭىپ كېتىدۇ ياكى كۆللەرگە قۇيۇلۇپ ئاخىرلىشىدۇ. شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەر ئۈستى سۇ بايلىقى مىقدارى 7 مىليارد 400 مىليون كۇب مېتىر، ئۇنىڭغا چەت ئەلدىن چېگرا ئىچىگە ئېقىپ كىرىدىغان سۇ مىقدارى 8 مىليارد 800 مىليون كۇب مېتىرنى قوشقاندا، شەرقىي تۈركىستاندىكى دەريالارنىڭ

مەن ۋە ۋەتىنىم

ئومۇمىي ئېقىن مىقدارى 88 مىليارد 200 مىليون كۇب مېتىرغا يېتىدۇ؛ لېكىن چېگرا سىرتىغا ئېقىپ كېتىدىغان سۇ مىقدارى 24 مىليارد 400 مىليون كۇب مېتىرغا يېتىدۇ.

20- ئەسىرنىڭ 90- يىللىرى پايدىلىنىلغان دەريا سۈيى مىقدارى 42 مىليارد 100 مىليون كۇب مېتىر بولدى. پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندىكى دەريالارنىڭ سۇ ئېنېرگىيە زاپىسى 33 مىليون كىلوۋات بولۇپ، زور كۈچ بىلەن ئېچىشنى كۈتمەكتە.

ئېرتىش دەرياسى

ئېرتىش دەرياسى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئالتاي تاغلىرىنىڭ شەرقىي بۆلىكىدىكى چىگىرتاي داۋىنىدىن باشلىنىپ، كۆكتوقاي، بۇرۇلتوقاي، ئالتاي، بۇرچىن، قابا قاتارلىق بەش ناھىيە، شەھەردىن ئېقىپ ئۆتىدۇ. دەريانىڭ باشلىنىش مەنبەسىدىن دەريا ئېغىزىغىچە بولغان ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 4248 كىلومېتىر، ھەۋزىسىنىڭ كۆلىمى 1 مىليون 643 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر بولۇپ قازاقىستان ئارقىلىق شىمالىي مۇز ئوكيانغا قۇيۇلىدىغان خىتتايدىكى بىردىن بىر خەلقئارالىق دەريا ھېسابلىنىدۇ. تارماق ئېقىنلىرى ئومۇمەن شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ ئېقىپ، تارغاقسىمان ھالدا غول ئېقىنىغا قۇيۇلىدۇ. ئاساسلىق تارماق ئېقىنلىرى شەرقتىن غەربكە قاراپ قۇۋ ئېرتىش دەرياسى، قايرىتى دەرياسى، قارا ئېرتىش دەرياسى، قىران دەرياسى، بۇرچىن دەرياسى، قابا دەرياسى، بىلەزىك دەرياسى قاتارلىقلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ يىللىق ئېقىن مىقدارى رەت تەرتىپى بويىچە : 700 مىليون 70 مىڭ كۇب مېتىر ، 1 مىليارد 790 مىليون كۇب مېتىر، 600 مىليون 50 مىڭ كۇب مېتىر، 4 مىليارد 200 مىليون كۇب مېتىر، 2 مىليارد 150

مىليون كۇب مېتىر، 380 مىليون كۇب مېتىر. قۇۋ ئېرتىش دەرياسى بىلەن قايرتى دەرياسى قوشۇلغاندىن كېيىن ئېرتىش دەرياسى دەپ ئاتىلىدۇ. دەريانىڭ باشلىنىش مەنبەسىدىن دۆلەت چېگراسىغىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 633 كىلومېتىر، ھەۋزىسىنىڭ كۆلىمى 57 مىڭ 290 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ.

جۇڭغار ئىچكى ئېقىن رايونى سۇ سىستېمىسى

جۇڭغار ئىچكى ئېقىن رايونى سۇ سىستېمىسى ئۇلۇنگۇر دەرياسى ئېقىنى كۆلى سۇ سىستېمىسى (بۆرتالا دەرياسى، جىڭ دەرياسى، چىڭشور دەرياسى، كۈيتۇن دەرياسى)، قاراماي ئاق تېرەك دەرياسى، ماناس دەرياسى، ئۈرۈمچى دەرياسى، تەڭرىتاغلىرىنىڭ شەرقىي بۆلىكىدىكى كىچىك دەريالار، باركۆل ئارا تۈركىتىكى كىچىك دەريالار قاتارلىق ئالتە كىچىك سۇ سىستېمىسى بىلەن جۇڭغارىيە چۆل رايونىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەملىكەت ئىچىدىكى ھەۋزىسىنىڭ كۆلىمى 316 مىڭ 500 كىۋادرات كىلومېتىر. ھەۋزىسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى نۇقتىسى تەڭرىتاغلىرىنىڭ بۇغدا چوققىسى (دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 5445 مېتىر)، ئەڭ تۆۋەن نۇقتىسى ئېقىن كۆلى (دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 189 مېتىر)دۇر. يەر ئۈستى سۇلىرىنىڭ ئومۇمىي ئېقىن مىقدارى 12 مىليارد 700 مىليون كۇب مېتىر (مۇشغۇلىيەدىكى بۇلغان دەرياسىنىڭ ئېقىپ كىرگەن سۇ مىقدارى 230 مىليون كۇب مېتىر سۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، يىللىق ئوتتۇرۇمچە قۇم لاتقا مىقدارى 1.09 كىلوگرام / كۇب مېتىر، دەريا سۈيىنىڭ مىنېراللىشىش دەرىجىسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 223 مىللىگرام / كۇب مېتىر.

ئۈرۈمچى دەرياسى

ئۈرۈمچى دەرياسى شىمالىي تەڭرىتاغدىكى تەڭرى 2 چوققىسىدىن باشلىنىدۇ. تاغ ئېغزىدىن چىققاندىن كېيىن، ئۇلانبايغا كېلىپ ئاندىن ئۇدۇل شىمالغا قاراپ ئېقىپ، ئۈرۈمچى رايونىنى كېسىپ ئۆتۈپ، مېچۈەن ناھىيىسىنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى دۇڭداۋ خەيزىگچە بارىدۇ. دەريانىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 214 كىلومېتىر، ھەۋزىسىنىڭ كۆلىمى 5803 كىۋادرات كىلومېتىر، يىللىق ئېقىن مىقدارى 237 مىليون كۇب مېتىر كېلىدۇ. دەريانىڭ تاغ ئېغزىدىن چىققاندىن كېيىن نەنسەن، دۇڭسەنلەرگە يىغىلغان سۈيى ۋە تۇدۇڭخابا دەرياسىنىڭ سۈيى بىلەن قوشۇلۇپ ھاسىل قىلغان سۇ مىقدارى جەمئىي 596 مىليون كۇب مېتىر بولۇپ، ھەممىسى ئۆستەڭ ۋە سۇ ئامبارلىرىغا باشلىنىدۇ. ئۇلانباي سۇ ئامبارىنىڭ تۆۋەنكى قىسمىدىكى ئەسلىي دەريا يولى ھازىر ئۆزگەرتىلىپ ساي يولى قىلىپ ياسىلىپ، دەريا سۈيى تىنچلىق ئۆستىشى ئارقىلىق تۆۋەن ئېقىنغا ئۈزىتىلدى. دەريانى بويلاپ ئۇلانباي، خۇشئەنچى، «1- ئاۋغۇست»، مېڭجىن قاتارلىق تۆت سۇ ئامبارى ياسالدى، بۇ سۇ ئامبارلىرىنىڭ ئومۇمىي سىغىمچانلىقى 801 مىليون كۇب مېتىر .

ئوتتۇرا ئاسىيا ئىچكى قۇرۇقلۇق دەريا رايونى __ ئىلى دەرياسى سۇ سىستېمىسى

ئىلى دەرياسى شەرقىي تۈركىستان بىلەن قازاقىستان ئوتتۇرۇسىدىكى ئىككى چوڭ خەلقئارالىق دەريانىڭ بىرى. يۇقىرى ئېقىنىدا ئۈچ چوڭ تارمىقى، يەنى تېكەس دەرياسى

(ئاساسىي ئېقىنى)، كۈنەس دەرياسى ۋە قاش دەرياسى بار. ئۈچ دەريانىڭ قوشۇلغاندىن كېيىنكى قىسمى ئىلى دەرياسى دەپ ئاتىلىدۇ. ئىلى دەرياسى ئىلى ئويمانلىقىنى كېسىپ ئۆتدۇ، تارماق ئېقىنى بولغان قورغاس دەرياسى بىلەن قوشۇلغاندىن كېيىن، قازاقىستان تەۋەلىكىگە ئېقىپ كىرىپ، ئاخىرىدا بالقاش كۆلىگە قۇيۇلىدۇ. دەريانىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1236.5 كىلومېتىر، ھەۋزىسىنىڭ كۆلىمى 151 مىڭ 200 كىۋادرات كىلومېتىر؛ بۇنىڭ ئىچىدە خىتتاي چىگراسى ئىچىدىكى دەريانىڭ ئۇزۇنلۇقى 442 كىلومېتىر، ھەۋزىسىنىڭ كۆلىمى 56 مىڭ 700 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ.

ئانا دەريا تارىم دەرياسى

تارىم دەرياسى - تارىم دەرياسى ھەۋزىسى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەڭ چوڭ ئىچكى قۇرۇقلۇق دەريالىرى سۇ سىستېمىسىدۇر. ئۇ تارىم ئويمانلىقىنىڭ ئەتراپىدىن مەركىزىگە قاراپ يىغىلىپ ئاقىدىغان قارا شەھەر دەرياسى - كۆنچى دەرياسى، دىنار دەرياسى، ئۆگەن دەرياسى، ئاقسۇ دەرياسى، قەشقەر دەرياسى، يەكەن دەرياسى، خوتەن دەرياسى كېرىپ دەرياسى، چەرچەن دەرياسى قاتارلىق توققۇز سۇ سىستېمىسىدىكى جەمئىي 144 دەريانى ھەمدە تارىم دەرياسى غول ئېقىنلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تارىم دەرياسى ھەۋزىسىنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمى 1 مىليون 20 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر (خىتتاينىڭ سىرتىدىكى ھەۋزىسىنىڭ كۆلىمى 23 مىڭ 600 كىۋادرات كىلومېتىر). يەكەن دەرياسىنىڭ باشلىنىش مەنبەسى (يەنى تارىم دەرياسىنىڭ باشلىنىش مەنبەسى) بولغان لاسكۇي دەرياسىدىن تىتما كۆلىگىچە تارىم دەرياسىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2437 كىلومېتىر(نىڭ ئىچىدە غول ئېقىنىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1321 كىلومېتىر

مەن ۋە ۋەتەنم

كېلىدۇ. دەريانىڭ باشلىنىش مەنبەسى رايونىدا ھۆل - يېغىن بىر قەدەر مول بولۇپ، ئادەتتىكى يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 300~900 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ، ھەۋز ئىچىنىڭ يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 117 مىليارد 300 مىليون كۇب مېتىر (ھەۋزۇسىنىڭ ئوتتۇرۇچە يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 115 مىللىمېتىر، لېكىن قۇملۇق رايونلىرىنىڭ يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى ئاران 25~50 مىللىمېتىر). ئېگىز تاغلاردىكى مۇزلۇقلارنىڭ كۆلىمى 23 مىڭ 320 كىۋادرات كىلومېتىر (چەت ئەلدىكى قىسمىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، مۇزلۇق زاپىسى 2 تىرىليون 404 مىليارد كۇب مېتىر مۇزلۇقلارنىڭ يىللىق ئېرىگەن سۇ مىقدارى 17 مىليارد 200 مىليون كۇب مېتىرغا يېتىپ، تارىم دەرياسى يەر ئۈستى سۈيى ئومۇمىي مىقدارى 39 مىليون كۇب مېتىر (چەت ئەلدىن ئېقىپ كىرگەن سۇ مىقدارى 6 مىليارد 70 مىليون كۇب مېتىرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) نىڭ %44 ئىنى ئىگىلەيدۇ. ھەۋزىسىنىڭ ھەر قايسى دەريالاردىكى لەيلىمە ماددىلار ئىتتىرىلىپ يۆتكىلىدىغان ماددىلار، ئېرىگەن ماددىلار ھەمدە بۇ ئۈچىنىڭ بىرىكىشىدىن شەكىللەنگەن قاتتىق جىسىملارنىڭ

ئومۇمىي ئېقىن مىقدارى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 156 مىليون 600 مىڭ توننا / يىل، 31 مىليون 320 مىڭ توننا / يىل، 16 مىليون 570 مىڭ توننا / يىل، 204 مىليون 500 مىڭ توننا / يىلغا يېتىدۇ. تۈزلەڭلىك رايونلىرىدىكى يەر ئاستى سۇلىرىنىڭ تەبىئىي تولۇقلاش مىقدارى

4 مىليارد 455 مىليون كۇب مېتىر كېلىدۇ. ئېقىننىڭ يىللىق ئۆزگىرىشى بىرقەدەر مۇقىم، لېكىن يىل ئىچىدىكى كەلكۈن كېلىش بىلەن سۇ تارتىلىشنىڭ ئۆزگىرىشى چوڭ بولىدۇ. ھەۋز ئىچىدە ئىنسانلار پائالىيىتى كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن بۈگۈنكى كۈندە تارىم دەرياسىنىڭ غول ئېقىنىدا يەر ئۈستى سۈيى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان سۇ سىستېمىسىدىن بىرى ئازىيىپ تۆتكە چۈشۈپ قالدى، يەنە ئاقسۇ دەرياسى، خوتەن دەرياسى، كۆنچى دەرياسى، يەكەن دەرياسىلا قالدى.

تارىم دەرياسىنىڭ 1978- يىلدىن 1987- يىلغىچە بولغان ئون يىللىق ئوتتۇرۇچە يىللىق ئېقىن مىقدارى جەمئىي 4 مىليارد 956 مىليون كۇب مېتىر بولغان. تارىم دەرياسىنىڭ غول ئېقىنىدىكى ئالار گىدرولوگىيە پونكىتىنىڭ ئۆلچەپ چىقىشىچە، 20- ئەسىرنىڭ 30- يىللىرىدىن 80- يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا يەر ئۈستى سۈيى ئېقىن مىقدارى 6 مىليارد كۇب مېتىردىن ئازىيىپ، 4 مىليارد 480 مىليون كۇب مېتىرغا چۈشۈپ قالغان، لېكىن ئوخشاش مەزگىلدە تۆۋەنكى ئېقىندىكى قارا گىدرولوگىيە پونكىتىدا يىللىق ئېقىن مىقدارى 4 مىليارد 480 مىليوندىن ئازىيىپ، 392 مىليون كۇب مېتىرغا چۈشۈپ قالغان، نەتىجىدە تۆۋەنكى ئېقىننىڭ ئېكولوگىيەسى ناچارلىشىپ، دەريا ئېقىنى 280 كىلومېتىر قىسقىرىپ كەتكەن؛ لوپنۇر كۆلى 1972- يىلى، تىتما كۆلى 1980- يىلى قۇرۇپ كەتكەن. 70- يىللارنىڭ ئاخىرى كۆللەرنىڭ كۆلىمى 2957 كۋادرات كىلومېتىر چۈشۈپ قالدى. چوڭ- كىچىك سۇ ئامبىرىدىن 28ى بولۇپ، سۇ سىغىمچانلىقى 4 مىليارد 660 مىليون كۇب مېتىر قىلىپ لايىھىلەنگەن بوستانلىقلاردا سۇغىرىش كۆلىمى 1 مىليون 660 مىڭ گېكتارغا يېتىدۇ.

ئاقسۇ دەرياسى

توشقان دەرياسى بىلەن قۇمئېرىق دەرياسىنىڭ قارا دۆۋە دېگەن جايىدا قوشۇلغاندىن كېيىنكى قىسمى ئاقسۇ دەرياسى دەپ ئاتىلىدۇ. يىللىق ئېقىن مىقدارى 7 مىليارد 860 مىليون كۇب مېتىر. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 132 كىلومېتىر.

قۇمئېرىق دەرياسى

قۇمئېرىق دەرياسى ئاقسۇ دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى چوڭ تارماق ئېقىن. تەڭرى تاغلىرىنىڭ تۆمۈر چوققىسىدىن باشلىنىپ، ئالدى بىلەن قىرغىزىستان تەۋەلىكىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، ئاندىن شىمال تەرەپتىن خىتتاي چېگراسىغا ئېقىپ كىرىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 293 كىلومېتىر.

قەشقەر دەرياسى

قەشقەر دەرياسى جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ تەرتىپ بويىچە، ئېگىز يار دەرياسى، گەز دەرياسى، قىزىل دەرياسى، چاقماق دەرياسى، بوغۇز دەرياسى قاتارلىق ئالتە ئاساسىي دەريانى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ھەۋزىسىنىڭ كۆلىمى 65 مىڭ 400 كىۋادرات كىلومېتىر، يىللىق ئومۇمىي ئېقىن مىقدارى 4 مىليارد 222 مىليون كۇب مېتىر. ئۇنىڭ ئاساسىي غول ئېقىنى بولغان قىزىل دەرياسىنىڭ يىللىق ئېقىن مىقدارى 2 مىليارد 960 مىليون كۇب مېتىر بولۇپ، ئومۇمىي ئېقىن مىقدارىنىڭ %49.6 نى ئىگىلەيدۇ.

قىزىل دەرياسى

قىزىل دەرياسى قەشقەر دەرياسىنىڭ ئاساسلىق غول ئېقىنى، قىرغىزىستان تەۋەلىكىدىكى قىزىل ئاقىن تېغىدىن باشلىنىدۇ. ئەڭ چوڭ تارماق ئېقىنى بولغان مارقانچات دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى تاجىكىستاندىن باشلىنىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 213 كىلومېتىر، يىغىندى سۇ كۆلىمى 13 مىڭ 700 كىۋادرات كىلومېتىر، يىللىق ئېقىن مىقدارى 2 مىليارد 47 مىليون كۇب مېتىر. قۇم دانچىلىرى ئۇششاق، رەڭگى قىزىل، لاتقىسى كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن «قىزىل» دەريا دەپ ئاتالغان.

گەز دەرياسى

گەز دەرياسى قەشقەر دەرياسى سۇ سىستېمىسىدا بولۇپ، مۇجى دەرياسى بىلەن قاراكۆل دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى تارماق ئېقىندىن تەركىب تاپقان. ئاساسلىق تارماق ئېقىنى بولغان مۇجى دەرياسى شەرقىي تۈركىستان بىلەن تاجىكىستان چېگرىسىدىكى سارىقول تاغلىرىنىڭ قارازاق چوققىسى ئەتراپىدىن باشلىنىدۇ. يىغىندى سۇ كۆلىمى 9212 كىۋادرات كىلومېتىر، يىللىق ئېقىن مىقدارى 954 مىليون 700 مىڭ كۇب مېتىر. ئاخىرقى قىسمى يوپۇرغا ناھىيەسىنىڭ شەرقىدىكى قۇملۇقلارغا سېڭىپ كېتىدۇ. دەريانىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 374 كىلومېتىر.

يەكەن دەرياسى

يەكەن دەرياسى تارىم دەرياسىنىڭ باش ئېقىنى، قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ شىمالىي يانباغرىدىكى لاسكوي دەرياسىدىن باشلىنىدۇ. دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىدا كىلچىن دەرياسى ۋە

مەن ۋە ۋەتىنىم

تاشقورغان دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى چوڭ تارماق ئېقىن قوشۇلدى. سۇغىرىش رايونىدا ھازىر بار بولغان سۇ ئامبىرى 41 بولۇپ، ئومۇمىي سۇ سىغىمچانلىقى 1 مىليارد 500 مىليون كۇب مېتىر كېلىدۇ. ئۈنۈملۈك سۇغىرىش كۆلىمى 367 مىڭ گېكتار بولۇپ، شەرقىي تۈركىستان بويىچە مۇھىم ئاشلىق بازىلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. يەكەن دەرياسىنىڭ سۇ ئېنىرگىيە زاپىسى ئومۇمىي مىقدارنىڭ بەشتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدۇ.

خوتەن دەرياسى

خوتەن دەرياسى كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىن باشلىنىدىغان چوڭ دەريا. جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ ئېقىپ، تەكلىماكان قۇملۇقىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ تارىم دەرياسىغا قۇيۇلىدۇ. ئۇنىڭ يۇقىرى ئېقىنى قاراقاش دەرياسى غول ئېقىنى بىلەن يورۇڭقاش دەرياسى تارماق ئېقىنىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، قوشلاش ئەتراپىدا بىرلەشكەندىن كېيىن خوتەن دەرياسى دەپ ئاتىلىدۇ. خوتەن دەرياسىنىڭ قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ شىمالىي يانباغرىدىكى باشلىنىش مەنبەسىدىن خوتەن دەرياسى ئېغىزىغىچە بولغان ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1127 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئاساسەن قاراقاش، خوتەن، لوپ ناھىيەلىرىدىن ۋە خوتەن شەھىرىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ، ھەۋزىسىنىڭ كۆلىمى 48 مىڭ 870 كىۋادرات كىلومېتىر. خوتەن دەرياسىنىڭ تاغلىق رايوندىكى جەمئىي يىللىق ئېقىن مىقدارى 4 مىليارد 420 مىليون كۇب مېتىر.

يورۇڭقاش دەرياسى

يورۇڭقاش دەرياسى خوتەن دەرياسىنىڭ بىر تارمىقى. كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ ئاساسلىق تېزىملىرىدىن باشلىنىدۇ. دەريانىڭ باشلىنىش مەنبەسى كوئىنلۇن تاغلىرىدىكى ئەڭ زور مۇزلۇق ھەرىكتى مەركىزى ھېسابلىنىدۇ. يىغىندى سۇ كۆلىمى 14 مىڭ 375 كىۋادرات كىلومېتىر، مۇزلۇق كۆلىمى 2958 كىۋادرات كىلومېتىر، مۇزلۇق زاپىسى 410 مىليارد 300 مىليون كۇب مېتىر، ئوتتۇرۇچە يىللىق ئېقىن مىقدارى 2 مىليارد 240 مىليون كۇب مېتىر بولغان.

شەرقىي تۈركىستاندىكى كۆللەر

شەرقىي تۈركىستان خىتتايدىكى كۆللەرنىڭ كۆلىمى بىرقەدەر چوڭ بولغان ئۆلكە رايون (ئاپتونوم رايون) لارنىڭ بىرى. كۆلىمى بىر كىۋادرات كىلومېتىردىن چوڭ بولغان كۆللەر 138، ئومۇمىي كۆلىمى 5136 كىۋادرات كىلومېتىر، (ئاللىقاچان قۇرۇپ كەتكەن ماناس كۆلى، لوپنۇر كۆلى ۋە تېتىما كۆللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى كۆللەر ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ %7.2 نى ئىگىلەپ، شىزاڭ، چىڭخەي، جياڭسۇلاردىن قالسىلا مەملىكەت بويىچە 4 - ئورۇندا تۇرۇدۇ. ئېرتىش دەرياسى ھەۋزىسىدىكى تاشقى ئېقىن كۆللىرىدىن باشقىلىرى ئىچكى قۇرۇقلۇق كۆللىرىگە كېرىدۇ، بولۇپمۇ ئويمانلىقنىڭ ئىچىدىكى ئىچكى قۇرۇقلۇق كۆللىرىنىڭ سۇ ئورنى ئۆزگىرىشى چوڭ، سۈيىنىڭ مېنېراللىشىش دەرىجىسى يۇقىرى بولۇپ، كۆپىنچىسى شورلۇق كۆل ياكى تۇزلۇق كۆللەردىن ئىبارەت؛ بىراق تاغلىق رايونلاردىكى ۋە ئېگىزلىكتىكى كۆللەرنىڭ كۆپىنچىسى تەبئىي ھالىتىنى ساقلاپ قالغان، شەرقىي تۈركىستاندىكى كۆللەر چۆككەن كۆل، ئولتۇرۇشقان كۆل، ئاخىرقى مورېنا كۆلى، توسۇلما كۆل، دەريا ئارىلىقىدىكى كۆل، قالدۇق كۆل، شامالنىڭ يالىشىدىن شەكىللەنگەن كۆل، يەر ئاستى سۈيىنىڭ تېشىپ چىقىشىدىن شەكىللەنگەن كۆل، سۈنئىي كۆل قاتارلىق توققۇز خىل تىپقا ئىگە. قۇرۇقلۇق كۆللىرىنىڭ ئۇزۇن ئېقىن شەكىللەندۈرۈش رايونى، ئۆزىنىڭ سۇ سىستېمىسى، (تەبئىي

دەريالار ۋە سۈنئىي ئۆستەڭلەر) ۋە ئۆزىنىڭ يىغىلىدىغان جايى (ئىچكى قۇرۇقلۇق كۆل سۈيى) ھەمدە ئۆزىنىڭ ئاتمۇسفىرا ئايلىما ئېقىمى سىستېمىسى (جىلغا شاملى) بار، بۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك دەريا ئېقىنلىرىنىڭ كەڭ ئويمانلىقلارنىڭ مەركىزىگە توپلىنىشىدىن شەكىللەنگەن. كۆل سۈيى تېپىز، سۇ مىقدارى ئاز بولۇپ، ھالىتى خىلمۇخىل. ئىچكى قۇرۇقلۇق كۆل سۈيىدىكى جانلىقلار سىستېمىسى ئۆزلىرى كۆلگە ئېلىپ كەلگەن ئانتورگانىك تۈزلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئوزۇقلۇق زەنجىرىگە قوبۇل قىلىپ، كۆل سۈيىنى تۈزسىزلاشتۇرۇدۇ، شۇڭا جانلىقلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كۆلنىڭ قىرغاققا يېقىن زونلىرىغا مەركەزلەشكەن بولىدۇ. ئالاھىدە كىلىمات شارائىتى، شۇنىڭدەك جانلىقلارنىڭ مىقدارى ۋە جانلىقلار توپىنىڭ پەسىل خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشى نەتىجىسىدە، كۆلدىكى جانلىقلار دائىم يېڭىلىنىپ، جانلىقلار مىقدارى زىيادە ئېشىپ كېتەلمەيدۇ. زەھەرلىك يۇسۇنلار زور دەرىجىدە كۆپىيىپ سۇنىڭ ئۆزلۈكىدىن بۇلغىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارمايدۇ. ئىچكى قۇرۇقلۇق كۆللىرىدە يوسۇن تۈرىدىكى ئۆسۈملۈكلەر ئۆسەلمەيدۇ ۋە كۆللەر تەرەققىي قىلىپ سارلىققا ئايلىنالمىدۇ. بۇ ئىچكى قۇرۇقلۇق كۆللىرىنىڭ ئۇزاق مەزگىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى تۈپ سەۋەب، شۇنداقلا بۇ ئۇلارنىڭ نەم رايونلاردىكى كۆللەرنىڭ ئۆزگىرىپ تەرەققىي قىلىش تارىخىغا تۈپتىن ئوخشاشمايدىغان جايىدۇر. ئىچكى قۇرۇقلۇق كۆللىرىنىڭ ئۆزگىرىشى مۇنداق تۆت باسقۇچقا بۆلىنىدۇ : بىرىنچى باسقۇچ : كۆل تارىخىدىكى ھاياتىي كۈچ ئەڭ جانلانغان، سۇ مىقدارى ئەڭ مول بولغان باسقۇچ ؛ ئىككىنچى باسقۇچ : دەريالاردىن كىلىدىغان سۇ مىقدارى ئازىيىپ، كۆل دەسلەپكى قۇرۇشقا باشلىغان باسقۇچ ؛ ئۈچىنچى باسقۇچ : سۇ مەنبەسىنىڭ ئۈزۈلۈش باسقۇچى ؛ تۆتىنچى باسقۇچ : سۇ مەنبەسى تارتىلىپ كېتىپ، كۆل

مەن ۋە ۋەتەنم

رايونىنىڭ بىر پارچە شورلۇق يەرگە ئايلىنىشى باسقۇچى .
ئىچكى قۇرۇقلۇق كۆللىرى ۋە كۆل بويلىرى قىممەتلىك تەبئىي
بوستانلىقلار، شۇنداقلا قۇرغاق رايون كىلىماتىنىڭ ئىندىكاتورى
بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

بۇغدا كۆلى

بوغدا كۆلى قەدىمكى زاماندا ياۋچى كۆلى(چىرايلىق
كۆل) دەپ ئاتالغان. دۆلەتنىڭ نۇقتىلىق داڭلىق مەنزىرىلىك
رايونى، خەلقئارا ئادەم ۋە بىئوسفىرا تەبئىي مۇھاپىزەت رايونى
ھېسابلىنىدۇ. تەڭرىتاغلىرىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى بوغدا تېغىنىڭ
شىمالىي يانباغرىغا، فۇكاڭ شەھىرى تەۋەلىكىدىكى سەنگۇڭخى
دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىن جىلغىسىغا جايلاشقان. ئۈرۈمچى
شەھىرىگىچە بولغان تاشيول مۇساپىسى تەخمىنەن 100 كىلومېتىر
كېلىدۇ. كۆلنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتىر، كەڭلىكى 0.9
كىلومېتىر، كۆلىمى 2.7 كىۋادرات كىلومېتىر؛ ئەڭ چوڭقۇر
يېرى 95 مېتىر، سۇنىڭ ئوتتۇرۇچە چوڭقۇرلۇقى 52 مېتىر،
زاپاس سۇ مىقدارى تەخمىنەن 144 مىليون كۇب مېتىر.
كۆلنىڭ يۈزىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1911 مېتىر.

ئاقسايچىن كۆلى

ئاقسايچىن كۆلى ئاقساي كۆلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. چاقىلىق
- تاڭگۇلا ئېگىزلىكىنىڭ غەربىي شىمالىغا، خوتەن ناھىيەسى
تەۋەلىكىدىكى ئاقسايچىن ئويمانلىقىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن
ئېگىزلىكى 4848 مېتىر، كۆل يۈزى كۆلىمى 164 كىۋادرات
كىلومېتىر. كۆل سۈيىنىڭ ئەمەلىي تەكشۈرۈلگەن چوڭقۇرلۇقى
توققۇز مېتىر .

ئېپىنۇر كۆلى

ئېپىنۇر كۆلى جىڭ ناھىيەسى بازىرىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان. ئۇ كۈيتۈن دەرياسى، چىڭشور دەرياسى، بۆرتالا دەرياسى ۋە جىڭ دەريالىرىنىڭ ئاخىرى قۇيۇلدىغان كۆل. ئولتۇرۇشقان كۆلگە كىرىدۇ. ھازىرقى كۆلنىڭ كۆلىمى 560 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، 1950-يىلدىكى 1070 كۋادرات كىلومېتىرلىق كۆلىمىنىڭ يېرىمى كىچىكلەپ كەتكەن. ئېپىنۇر كۆلى تېپىز «تەخسە» ھالىتىدە بولۇپ، سۈيىنىڭ ئوتتۇرۇچە چوڭقۇرلۇقى 1.5 مېتىر. ئەڭ چوڭقۇر يېرىمۇ 3.5 مېتىرغا يەتمەيدۇ.

سايرام كۆلى

سايرام كۆلى شىمالىي تەڭرىتاغلىرىنىڭ غەربىي بۆلىكىگە، بۆرتالا ناھىيەسىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، 312 - دۆلەت تاشيولى بويىدىن ئۆتىدۇ. كۆل يۈزىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2072 مېتىر، شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 30 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى 27 كىلومېتىر، كۆلىمى 454 كۋادرات كىلومېتىر. ئەڭ چوڭقۇر يېرى 86 مېتىر، زاپاس سۇ مىقدارى تەخمىنەن 20 مىليارد كۇب مېتىر.

ئۇلۇنگۇر كۆلى

ئۇلۇنگۇر كۆلى بۇرۇلتوقاي ناھىيەسىگە جايلاشقان. ئۇلۇنگۇر دەرياسىنىڭ ئاخىرى. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى

مەن ۋە ۋەتەنم

178.6 مېتىر، ئۇزۇنلۇقى 41 كىلومېتىر، ئەڭ كەڭ جايى 27 كىلومېتىر، ئوتتۇرۇچە كەڭلىكى 18.4 كىلومېتىر، ئەمەلىي ئۆلچەنگەن ئەڭ چوڭقۇر جايى 12 مېتىر، ئوتتۇرۇچە چوڭقۇرلۇقى 8 مېتىر، كۆلىمى 753 كىۋادىرات كىلومېتىر، زاپاس سۇ مىقدارى 6 مىليارد 20 مىليون كۇب مېتىر.

لوپنۇر كۆلى

لوپنۇر كۆلى تارىم دەرياسىنىڭ ئاخىرى قۇيۇلىدىغان كۆل. تارىم ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى لوپنۇر ئويمانلىقىنىڭ مەركىزى قىسمىغا جايلاشقان. تارىم دەرياسىنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى دېگەن جۇغراپىيەلىك ئۇقۇمدىكى لوپنۇر كۆلى يوقىلىپ كەتمىدى. ئۇنىڭ يېقىنقى جۇغراپىيەلىك ئورنى داشىخەزى سۇ ئامبىرى .

ئايدىڭكۆل

ئايدىڭكۆل شەرقىي تۈركىستان قۇرۇقلۇقىنىڭ ئەڭ پەس جايى. تۇرپان ئويمانلىقىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ سەل جەنۇبىدىكى ئەڭ پەس ئويمانغا جايلاشقان. كۆل يۈزى دېڭىز يۈزىدىن 155 مېتىر پەس. كۆلنىڭ ئەڭ پەس يېرىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن تۆۋەنلىكى 161 مېتىرغا يېتىدۇ، دۇنيا بويىچە 3-ئورۇندا تۇرۇدىغان پەس يەر ھېسابلىنىدۇ. كۆل ئويمانلىقىنىڭ شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 50 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى 10 كىلومېتىر، كۆلىمى تەخمىنەن 450 كىۋادىرات كىلومېتىر كېلىدۇ.

باركۆل كۆلى

باركۆل كۆلى ئۈزۈلۈپ ئولتۇرۇشقان كۆل شىمالىي تەڭرىتاغلىرىنىڭ شەرقىي بۆلىكىدىكى باركۆل تاغ ئارىسى ئويمانلىقىغا جايلاشقان. كۆل يۈزىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1585 مېتىر كېلىدۇ. كۆل قاپاق شەكلىدە بولۇپ، ئۇزۇن ئوقى غەربىي شىمال - غەربىي جەنۇب يۆنىلىشىدە. ئۇزۇنلۇقى 20 كىلومېتىر، كەڭلىكى 5~10 كىلومېتىر، كۆلىمى 140 كۋادىرات كىلومېتىر.

باغراش كۆلى

باغراش كۆلى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەڭ چوڭ ئىچكى قۇرۇقلۇق تۈزسىز كۆل، قاراشەھەر دەرياسىنىڭ ئاخىرى، كۆنچى دەرياسىنىڭ باشلىنىش مەنبەسى. قاراشەھەر ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا جايلاشقان. كۆلنىڭ شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 55 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى 20 كىلومېتىر، كۆلنىڭ سۇ ئورنىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1048 مېتىر كېلىدىغان ۋاقىتتا كۆلنىڭ كۆلىمى 990 كىلومېتىر، سىغىمچانلىقى 8 مىليارد 150 مىليون كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. سۈيىنىڭ ئوتتۇرۇچە چوڭقۇرلۇقى 8015 مېتىر، ئەڭ چوڭقۇر يېرى 16.5 مېتىر.

ئاققۇ كۆلى

ئاققۇ كۆلى قاراشەھەر دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى چوڭ يۇلتۇز ئويمانلىقىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى

مەن ۋە ۋەتەنم

2400 ~ 2600 مېتىر. چوڭ يۇلتۇز ئويمانلىقىنىڭ شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 100 كىلومېتىردىن ئاشىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى 25 كىلومېتىر .

قاناس كۆلى

قاناس كۆلى بۇرچىن ناھىيەسىنىڭ تەۋەلىكىگە جايلاشقان. كۆل يۈزىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1374 مېتىر، ئۇزۇنلۇقى 25 كىلومېتىر، كەڭلىكى 1.6 ~ 3.9 كىلومېتىر، ئەڭ چوڭقۇر يېرى 188.5 مېتىر، سۈيىنىڭ ئوتتۇرۇچە چوڭقۇرلۇقى تەخمىنەن 90 مېتىر. سىغىمچانلىقى 4 مىليارد كۇب مېتىر.

سەيۋوپۇ كۆلى

سەيۋوپۇ كۆلى ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي شەھەر ئەتراپىغا جايلاشقان. ئۇ ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ مۇھىم سۇ مەنبەسى. ئۇنىڭ جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 6.37 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكىچە بولغان كەڭلىكى 5.75 كىلومېتىر. يۇمىلاقراق شەكىلدە كۆل ئويمانلىقى تېپىز، تەخسىسىمان ھالەتتە، كۆل تېگى تەكشى، سۈيىنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئومۇمەن 3~5 مېتىر. ئەڭ چوڭقۇر يېرى 6.1 مېتىر كېلىدۇ. كۆل يۈزىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1092.7 مېتىر، كۆلىمى تەخمىنەن 30 كىۋادرات كىلومېتىر. سىغىمچانلىقى 125 مىليون كۇب مېتىر.

داۋانچىڭ تۇزلۇق كۆلى

داۋانچىڭ تۇزلۇق كۆلى ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى سەيۋوپۇ - داۋانچىڭ ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمىغا جايلاشقان. ئويمانلىقنىڭ تۇزلۇق سۈيى توپلىنىدىغان جاي، سەيۋوپۇ كۆلىنىڭ سۈيى يەر ئاستى ئارقىلىق تۇزلۇق كۆلگە تۇتىشىدۇ. تۇزلۇق كۆل شەرقىي تۇزلۇق كۆل ۋە غەربىي تۇزلۇق كۆل دەپ ئىككىگە بۆلىنىدۇ. غەربىي تۇزلۇق كۆل كىچىكرەك. دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1072 مېتىر، كۆلىمى تەخمىنەن 2 كىلومېتىر، شەرقىي تۇزلۇق كۆل چوڭراق بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1071 مېتىر، كۆلىمى تەخمىنەن 32 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. ئىككى كۆل سۇ يولى ئارقىلىق تۇتىشىپ تۇرۇدۇ.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ كىلىماتى

شەرقىي تۈركىستان مۆتىدىل بەلباغ چوڭ قۇرۇقلۇق قۇرغاق كىلىمات رايونىغا كىرىدۇ.

شەكىللىنىش سەۋەبى: (1) ياۋرۇ ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان، دېڭىز - ئوكيانلاردىن يىراق. ئۈرۈمچىنى مەركەز قىلغاندا، جەنۇبتا ھىندى ئوكيان بىلەن بولغان ئارىلىقى 2500 كىلومېتىر، شەرقتە تىنچ ئوكيان بىلەن بولغان ئارىلىقى 4400 كىلومېتىر، شىمالدا شىمالىي مۇز ئوكيان بىلەن بولغان ئارىلىقى 3400 كىلومېتىر، غەربتە ئاتلانتىك ئوكيان بىلەن بولغان ئارىلىقى 6900 كىلومېتىر كېلىدۇ. شەرقىي جەنۇب مۇسسۇن شامىلى، غەربىي جەنۇب مۇسسۇن شاماللىرى ئېلىپ يۈرگەن سۇ ھورلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا يېتىپ كېلەلىشى تەس. شەرقىي تۈركىستان غەرب شامىلى بەلبېغى ئايانما ئېقىمىنىڭ تېزگىنلىشىگە ئۇچرايدۇ. ئاتلانتىك ئوكيان سۇ ھورلىرى ئېگىزلىكلەر ۋە ئېگىز تاغلارنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرىغانلىقتىن، ھۆل يېغىنى ئىنتايىن ئاز. شىمالىي مۇز ئوكياندىن جەنۇبقا سۈرۈلگەن سوغۇق ھاۋا ئۆزى بىلەن بىللە كۆپ مىقداردىكى سۇ ھورلىرىنى ئېلىپ ئۈدۈل شىمالىي شەرقىي تۈركىستانغا كىرىپ، بىر قەدەر كۆپ ھۆل يېغىن پەيدا قىلىدۇ.

(2) ئايلانما ئېقىم ۋەزىيىتى. قىش پەسلىدە 500 گېكتوپاسكاللىق تەڭ بېسىم يۈزى ۋەزىيىتى خەرىتىسىدە شەرقىي تۈركىستاننىڭ يۇقىرى بېسىم ئومۇرتقىسىنىڭ كونتروللىقىدا ئۇچرايدىغان دائىرىسى بىر قەدەر كەڭ. بۇ ھال قۇتۇپ سوغۇق ھاۋاسىنىڭ ئومۇرتقا بويلاپ جەنۇبقا سۈرۈلۈشىگە سەۋەبچى بولىدۇ. نەتىجىدە يەر يۈزى خەرىتىسىدە كۈچلۈك موڭغۇلىيە يۇقىرى بېسىمىنىڭ كونتروللۇقى بولۇپ ئەكس ئېتىپ، ھاۋا بېسىمى 1035 ~ 1040 گېكتوپاسكالغا يېتىدۇ، ھەم سوغۇق فرونت شەرقىي جەنۇبقا داۋاملىق سۈرۈلىدۇ.

(3) قوياش رادىئاتسىيەسى. شەرقىي تۈركىستان ئوتتۇرا كەڭلىككە جايلاشقان بولۇپ، ئويمانلىق، قۇملۇق، چۆللۈكلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. ئاتموسفېرانىڭ سۈزۈكلۈكى ياخشى، بۇلۇت مىقدارى ئاز، قوياشنىڭ ئومۇمىي رادىئاتسىيەسى 5200 ~ 6200 مېگاۋاتتىن / كۋادرات مېتىر.

قۇرغاق كىلىمات ئالاھىدىلىكى : (1) قىش پەسلى قۇرغاق سوغۇق؛ ياز پەسلى قۇرغاق ئىسسىق. جۇڭغار ئويمانلىقى بىلەن تارىم ئويمانلىقى قىش پەسلى «سوغۇق كۆل» لۈك يازدا «قىزىق قازان» لىق رول ئويناپ، قۇرغاق سوغۇق، قۇرغاق ئىسسىقلىق ئېففېكتىنى كۈچەيتىدۇ.

(2) ھۆل يېغىن مىقدارى ئاز، نەملىكى تۆۋەن. شەرقىي تۈركىستاننىڭ يىللىق ھۆل يېغىن مىقدارى 100~300 مىللىمېتىر، جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستاننىڭ بولسا 10~100 مىللىمېتىر كېلىدۇ. شىمالىي شەرقىي تۈركىستاندا 12، 1- ئايلاردا ھاۋا كۆپىنچە تۇمانلىق بولىدۇ. جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستاندا 4- ئايدىن 7- ئايغىچە ھاۋا كۆپىنچە چاڭ - توزانلىق بولىدۇ.

مەن ۋە ۋەتەنم

(3) تېمپىراتۇرۇنىڭ يىللىق، سوتكىلىق پەرقى چوڭ. جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ يىللىق تېمپىراتۇرا پەرقى 40~50 سىلسىيە گىرادۇس ئەتراپىدا.

كىلىمات بەلبېغى

يەر شارى كەڭلىكلەرگە ئاساسەن بىر قانچە بەلباغسىمان كىلىمات رايونلىرىغا ئايرىپ چىقىلغان بولۇپ، ئۇلار كىلىمات بەلباغلىرى دەپ ئاتىلىدۇ. شەرقىي تۈركىستان جەمئىي بەش كىلىمات بەلباغىغا بۆلۈنگەن بولۇپ، ئۇلار : ئىللىق مۆتىدىل بەلباغ، مۆتىدىل بەلباغ، سوغۇق مۆتىدىل بەلباغ، سۇب-سوغۇق بەلباغ، سوغۇق بەلباغدىن ئىبارەت.

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى بايلىقلار

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۈن نۇرى ئىسسىقلىقى، سۇ ۋە يەرلىرى

شەرقىي تۈركىستاندا ھەريىلى كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى كۈنگە 6 سائەتتىن يۇقىرى بولغان كۈن 250~325 كۈنگە يېتىدۇ، قوياش ئېنېرگىيە رادىئاتسىيەسى ئىنتايىن مول. يىللىق رادىئاتسىيە ئومۇمى مىقدارى ھەر كىۋادرات مېتىرغا 5000~6490 مېگاجوۋۇل بولۇپ، ئوخشاش كەڭلىكتىكى شىمالىي خىتتاي رايونى ۋە شەرقى شىمال رايونىدىن ھەر كىۋادرات مېتىردا 620~840 مېگاجوۋۇل ئارتۇق، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا تۆۋەن ئېقىنى رايونىدىن ھەر كىۋادرات مېتىردا 1240~2090 مېگاجوۋۇلدىن ئارتۇق .

شەرقىي تۈركىستاندا 570 تىن ئارتۇق دەريا ئېقىنى بار، يەر ئۈستى سۈيىنىڭ يىللىق ئومۇمى ئېقىن مىقدارى 88.4 مىليارد كۇپ مېتىر، ئېچىشقا بولىدىغان يەر ئاستى سۈيىنىڭ مىقدارى 25.2 مىليارد كۇپ مېتىر .

2007 - يىلغىچە شەرقىي تۈركىستاندىكى تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 4.0255 مىليون گېكتار بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە سۇلۇق ئېتىز بىلەن سۇغرىلىدىغان يەر تېرىلغۇ يەر ئومۇمىي يەر

مەن ۋە ۋەتەنم

كۆلىمىنىڭ %94 تىن ئارتۇقىنى ئىگىلەيدۇ. يايلاق كۆلىمى 15.21 مىليون گېكتار بولۇپ بۇنىڭ ئىچىدە سۇلۇق ئېتىز بىلەن سۇغرىلىدىغان يەر تېرىلغۇ يەر ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ %94 تىن ئارتۇقىنى ئىگىلەيدۇ، يايلاق كۆلىمى 15.21 مىليون گېكتار بولۇپ، دۆلىتىمىز يايلاق كۆلىمىنىڭ تەخمىنەن %22 نى ئىگىلەيدۇ .

شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئورمان بايلىقىمۇ ئىنتايىن مول بولۇپ ئورمانلىق كۆلىمى 6.75947 مىليون گېكتار، بۇنىڭ ئىچىدە بوستانلىقنىڭ ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى %15 كە يېتىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندىكى دەرەخلەرنىڭ ئومۇمىي زاپاس مىقدارى 314 مىليون كۇپ مېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە ئورماننىڭ زاپاس مىقدارى 280 مىليون كۇپ مېتىر. تارىم ئويمانلىقىدىكى توغراقلىق دۆلىتىمىزدىكى كۆلىمى ئەڭ چوڭ تەبئىي توغراقلىق بولۇپ، كۆلىمى 4700 كۋادىرات كىلومېتىردىن ئاشىدۇ.

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ زاپاس مىقدارى مول قېزىلما بايلىقلىرى

شەرقىي تۈركىستاننىڭ قېزىلما بايلىقلىرى ئىنتايىن مول، ئۇ خىتتايدىكى قېزىلما بايلىقلار ئەڭ مول ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندىكى قېزىلما بايلىقلارنىڭ تۈرلىرى كۆپ، يۈرۈشلەش دەرىجىسى يۇقىرى، ئىچىش ئىستىقبالى كەڭ. بولۇپمۇ قىسمەن ئۆزگىچە قېزىلما بايلىقلارنى ئىچىش ئىستىقبالى ئىنتايىن زور. بۇنىڭ ئىچىدە ئەۋزەل قېزىلما بايلىقلاردىن ئاساسلىقى كۆمۈر، نېفىت، تەبئىي گاز، قارا مېتال، رەڭلىك مېتال، قىممەتلىك ئېغىر مېتال

ئانتورگانىك خېمىيە سانائىتى خام ئەشياسى، قاشتاش، گۆھەر ۋە باشقا مېتاللوئىد قېزىلما بايلىقلىرى بار.

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ قېزىلما بايلىقلىرىنىڭ ئاساسى ئالاھىدىلىكلىرى

1. قېزىلما بايلىقلارنىڭ تۈرى كۆپ، يۈرۈشلۈشى تولۇق. 2007 يىلغىچە شەرقىي تۈركىستاندا بايقالغان قېزىلما بايلىقلارنىڭ تۈرى 138 خىل بولۇپ، دۆلىتىمىزدە بايقالغان 171 خىل قېزىلما بايلىقنىڭ %80.7 نى ئىگىلەپ، قېزىلما بايلىقنىڭ تۈر جەھەتتە دۆلىتىمىزدىكى ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلار ئىچىدە ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇدۇ. ھازىرغىچە ئېنىقلانغان 94 خىل (120 خىل ئىككىلەمچى تۈر) قېزىلما بايلىقنىڭ زاپاس مىقدارى جەھەتتە بىرىنچى ئورۇندا تۇرۇدىغىنىدىن 5 خېلى، ئالدىنقى 10 نىڭ ئىچىدە تۇرۇدىغىنىدىن 41 خېلى بار. بىر ئۆلكە، ئاپتونوم رايوندا قېزىلما بايلىقلار تۈرىنىڭ بۇنداق كۆپ بولۇشى بايلىقلارنىڭ يۈرۈشلۈشىنىڭ بۇنداق مول بولۇشى خەلقئارادىمۇ كەم ئۇچرايدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە يېڭى كان تۈرىنىڭ بايقىلىشى ئېھتىماللىقىمۇ بار.

2. قېزىلما بايلىقلارنىڭ زاپاس مىقدارى مول. شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاساسلىق قېزىلما بايلىقلارنىڭ مۆلچەرلەنگەن مىقدارى : نېفىت 23.384 مىليارد توننا، تەبىئىي گاز 13.06 تىرىليون كۇب مېتىر، كۆمۈر 2.19 تىرىليون توننا، تۆمۈر 7.72 مىليارد توننا، مىس 61.91 مىليون توننا، نىكېل 17.51 مىليون توننا، قوغۇشۇن 21.34 مىليون توننا، سىنىك 30.68 مىليون توننا، بېنتونىت 5 مىليارد توننا، بىزەكچىلىكتە ئىشلىتىلدىغان گرانىت تاش 2.5 مىليارد كۇب مېتىر قاتارلىقلار. بۇنىڭ ئىچىدە نېفىتنىڭ مۆلچەرلەنگەن بايلىق

مەن ۋە ۋەتەن

مىقدارى خىتاي قۇرۇقلۇقىدىكى مۆلچەرلەنگەن بايلىق ئومۇمىي مىقدارىنىڭ %21.53 نى، تەبئىي گازنىڭ مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارى خىتاي قۇرۇقلۇقىدىكى مۆلچەرلەنگەن بايلىق ئومۇمىي مىقدارىنىڭ %23.32 نى، كۆمۈرنىڭ مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارى خىتاي قۇرۇقلۇقىدىكى مۆلچەرلەنگەن بايلىق ئومۇمىي مىقدارىنىڭ %40 دىن ئارتۇقىنى ئىگىلەيدۇ.

3. كان ھاسىل بولۇش شارائىتى ياخشى. شەرقىي تۈركىستان ياۋرۇ - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان، گېئولوگىيەلىك قۇرۇلمىسى مۇرەككەپ ماگما ھەرىكىتى كۈچلۈك بولۇپ، كان ھاسىل بولۇشتا پايدىلىق شارائىتقا ئىگە. دۇنيادىكى ئۈچ غايەت زور كان ھاسىل بولۇش دائىرىسىنىڭ ئىككىسى ئاپتونوم رايونىمىزنى كېسىپ ئۆتدۇ، خىتايدىكى قوشنا 32 مۇھىم كان ھاسىل بولۇش بەلبېۋىغىنىڭ 16سى شەرقىي تۈركىستان دائىرىسىگە سوزۇلۇپ كىرىدۇ.

4. مۇھىم قېزىلما بايلىقلارنىڭ سۈپىتى نىسبەتەن ياخشى. ئۈنۈملۈك كان ياتما نىسبىتى نىسبەتەن يۇقىرى. بۇ تۈردىكى قېزىلما بايلىقلاردىن ئاساسلىقى كۆمۈر، نېفىت، تەبئىي گاز، تۆمۈر، خروم، مىس، نىكېل، ۋېرمىكۇلىت، بېنتونىت، ھاك تاش ۋە گلاۋبېر تۇزى قاتارلىقلار بار. باشقا ئۆزگىچە قېزىلما بايلىقلاردىن يەنە شەرقىي تۈركىستان يۇمشاق قاشتېشى، ناترىيلىق سېلترا، ساپونىت، ھىدرولىزلانغان ماگنىيلىق ۋانادىي سېلترا، ئوپال قاتارلىقلار بار.

5. بايلىقلارنىڭ تارقىلىش كەڭ. نۆۋەتتە شەرقىي تۈركىستاندا 4000 دىن ئارتۇق قېزىلما بايلىق بارلىقى بايقالدى، بۇلار شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەممە يېرىگە تارقالغان، ھەممە ناھىيە

شەھەرلەردە دېگۈدەك قېزىلما بايلىقلار بار، شۇنداقلا ئېنىقلانغان قېزىلما بايلىقلار بىر قەدەر مەركەزلىشىشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە. ئېنېرگىيە قېزىلما بايلىقلىرى تارىم ئويمانلىقى، جۇڭغار ئويمانلىقى، تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقى قاتارلىق چوڭ ئورمانلىقلارغا كەڭ تارقالغان. ئالتاي تېغى، تەڭرىتاغ، كوئېنلۇن تېغى ۋە ئالتۇنتاغلاردا قارا مېتال، رەڭلىك مېتال، سىرەك مېتال ۋە مېتاللوئىد قېزىلما بايلىقلىرى بار .

6. ئورتاق ھاسىل بولغان ۋە ھەمراھ كان ياتمىلىرى بىرقەدەر كۆپ. ھازىرغىچە ئېنىقلانغان يۇقىرىقى كان رايونلىرى ئىچىدە ئورتاق ھاسىل بولغان ۋە ھەمراھ كانلار كان رايونى ئومۇمىي ساننىڭ تەخمىنەن %20 نى ئىگىلەيدۇ، مۇھىم كانلىرىنىڭ ھەممىسىدە ئورتاق ھاسىل بولغان كان ۋە ھەمراھ كانلار بار. بۇلارنىڭ تىپىدىن ئاساسلىقى تۆمۈر — مانگان كانى، مىس — سىنىك كانى، مىس — مولىبدىن كانى، تاش تۇز — گىلائۇبىر تۇزى كېنى، خروم تۆمۈر كانى، قوغۇشۇن سىنىك كانى، مىس نىكېل كانى، لىتىي — بېرىللىي — نئوبىي — تانتال كانى قاتارلىقلار بار. ئۇنىڭدىن باشقا ئورتاق ھاسىل بولغان ۋە بىللە ھاسىل بولغانلاردىن يەنە تەبىئىي گاز، قىممەتلىك مېتال فوسفور، كالىي تۇزى، ماگنىي تۇزى قاتارلىقلار بار.

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ يوشۇرۇن كۈچى زور ئېنېرگىيە قېزىلما بايلىقلىرى

ئېنېرگىيە ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىنىڭ مۇھىم ماددىي ئاساسىي. ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات تارىخىغا نەزەر سالىدىغان بولساق،

مەن ۋە ۋەتىنىم

ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ ھەر بىر قېتىملىق زور تەرەققىياتى ئېنېرگىيەنىڭ يېڭىلىشىنى ۋە ئالماشتۇرۇشىغا ئەگىشىپ قولغا كەلتۈرۈلگەن، ئېنېرگىيەنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش دۇنيا ئىقتىسادىي ھەم ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى زور دەرىجىدە ئالغا سىلجىتتى. خىتتايدا ئېنېرگىيە بايلىقلىرى ئومۇمىي مىقدارى بىر قەدەر مول، لېكىن كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرۇچە مىقدارى بىر قەدەر ئاز. خىتتاي نۆۋەتتە دۇنيا بويىچە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرۇدىغان ئېنېرگىيە ئىشلەپچىقىرىدىغان ۋە ئىستېمال قىلىدىغان دۆلەت. ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئېنېرگىيە قېزىلما بايلىقلىرى مول، تۈرى تولۇق بولۇپ، ھازىرغىچە نېفىت، تەبىئىي گاز، كۆمۈر، مايلىق سىلانېتىس، ئۇران، تورق ۋە كۆمۈر قاتلىمى گازى قاتارلىق يەتتە خىل ئېنېرگىيە قېزىلما بايلىقى ئېنىقلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە نېفىت تەبىئىي گاز ۋە كۆمۈرنىڭ زاپاس مىقدارى ۋە بايلىق ئومۇمىي مىقدارى خىتاي بويىنچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇدۇ، بۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەممىدىن بەك ئەۋزەللىككە ئىگە قېزىلما بايلىقى ھېسابلىنىدۇ.

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى نېفىت، تەبىئىي گاز بايلىقلىرىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستان خىتتايدىكى نېفىت، تەبىئىي گاز بايلىقى ئەڭ مول رايونلارنىڭ بىرى، شۇنداقلا خىتتايدىكى نېفىت، تەبىئىي گاز ئىشلەپچىقىرىدىغان ئەڭ مۇھىم رايون. شەرقىي تۈركىستاندا تارىم، جۇڭغار ۋە تۇرپان — قۇمۇلدىن ئىبارەت ئۈچ نېفىت تەبىئىي گاز چۆكمە ئويمان بايلىقى ھەمدە ئۇنىڭدىن باشقا چوڭ - كىچىك چۆكمە ئويمانلىقلاردىن يەنە جەمئىي 34 ى بولۇپ، ئومۇمىي يەر مەيدانى 693.1 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىرغا يېتىدۇ، بۇ خىتتايدىكى قۇرۇقلۇق ئومۇمىي چۆكمە ئويمانلىق كۆلىمىنىڭ %14.37 نى ئىگىلەيدۇ. بۇ ئويمانلىقلارنىڭ نېفىت شەكىللىنىش شارائىتى ياخشى بولۇپ، كۆپ يۈرۈشلۈك بىرىكمە نېفىت ھاسىل قىلىش ۋە نېفىت ساقلاش تاغ جىنىسلىرى قاتلىمى بار. خام نېفىتنىڭ زاپاس مىقدارى مول بولۇپلا قالماي، يەنە سۈپىتى ياخشى، شۇنداقلا گۇڭگۇرت تەركىبى تۆۋەن، ئۇيۇش نۇقتىسى تۆۋەن بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلىرى بولۇپ، ئۇ ئالىي دەرىجىلىك سىلىقلاش مېيى، يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيول ئاسفالىتى، ئالىي دەرىجىلىك توڭلاتقۇچ مېيى ۋە تېببىي دورا، خىمىيە سانائىتى مەھسۇلاتلىرى قاتارلىق مەھسۇلاتلارنىڭ ئېسىل خام ئەشياسى بولالايدۇ.

2007-يىلى شەرقىي تۈركىستاندا ئىشلەپچىقىرىلغان نېفىت ۋە تەبىئىي گازنىڭ ئېكۋالنتى 44.94 مىليون توننىغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە خام نېفىتنىڭ مەھسۇلات مىقدارى 26.1 مىليون توننا، تەبىئىي گازنىڭ مەھسۇلات مىقدارى 21 مىليارد كۇپ مېتىر بولۇپ، تۇنجى قېتىم خىتايدا نېفىت تەبىئىي گازنىڭ

مەن ۋە ۋەتىنىم

مەھسۇلات مىقدارى بىرىنچى ئورۇندا تۇرۇدىغان داچىڭ نېفىتلىكىنى بېسىپ چۈشۈپ، خىتايدىكى نېفىت، تەبىئىي گاز ئىشلەپچىقىرىدىغان بىرىنچى چوڭ رايونغا ئۆتۈپ خىتايدىكى نېفىت تەبىئىي گاز بايلىقلىرىنىڭ ئىستراتېگىيەلىك ئورنىنى باسىدىغان رايونغا ئايلاندى، خەلقئارادا ئېنېرگىيە كۈندىن كۈنگە جىددىيلىشىۋاتقان ۋەزىيەتتە، شەرقىي تۈركىستاننىڭ نېفىت، تەبىئىي گاز بايلىقلىرىنىڭ چارلىنىپ ئېچىلىشى شەرقىي تۈركىستاندىكى ھەرىملىك خەلقگە بەخت ئېلىپ كەلمەكتە، ۋەتىنىمىزنىڭ ئوتتۇرا شەرقىي قىسمىنىڭ تەرەققىياتىنى قوللاپ، خىتاينىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغا پۈتۈن كۈچى بىلەن مەدەت بەرمەكتە.

ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ نېفىت، تەبىئىي گاز سانائىتىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى

جۇڭغار ئويمانلىقى

جۇڭغار ئويمانلىقى شەرقىي تۈركىستاننىڭ شىمالىي قىسمىغا جايلاشقان، ئۇنىڭ شەرقى ۋە غەربى تەرىپى شەرقىي جۇڭغار پاسىل تېغى، شەرقى شىمالىي ئالتاي تېغى؛ جەنۇبىي تەرىپى تەڭرىتاغ بولۇپ ئۈچبۇلۇڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان يېپىق ئىچكى قۇرۇقلۇق ئويمانلىقى ھېسابلىنىدۇ، ئۇنىڭ شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 700 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى 370 كىلومېتىر، كۆلىمى 130 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. جۇڭغار ئويمانلىقى چوڭ تىپتىكى بىرىكمە نېفىت - تەبىئىي گازلىق ئويمانلىق بولۇپ، نېفىتنىڭ كەلگۈسىدىكى مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارى 2.09 تىرىليون كۇب مېتىر

كېلىدۇ.

جۇڭغار ئويمانلىقى شەرقىي تۈركىستاندا نېفىت، تەبئىي گاز چارلاش ۋە ئېچىش بىرقەدەر بالدۇر باشلانغان نېفىت بايلىقلىرىنىڭ ئاساسلىق تەرەققىيات رايونى. 1955-يىلى 10-ئاينىڭ 29-كۈنى قارامايدا تۇنجى قۇدۇقتىن نېفىت ئېتىلىپ چىقىشى بىلەن تۇنجى چوڭ نېفىتلىك بايقىلىپ، شەرقىي تۈركىستاندا نېفىتنىڭ سانائەتلىشىشنىڭ ئۈلۈكى سېلىندى، نەچچە ئون يىل نېفىت تەبئىي گاز چارلاش ۋە ئېچىش ئارقىلىق ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، قاراماي، ئورقۇ، بەيكۈچۈن خۇڭشەنزى، شازغەت، شىشى، چىپپەيزە، فۇڭچېڭ، شۆگەي، سەينەن، چىگۇ، شانەن، ۋۇچۈنەن، ماخى، خوشاۋشەن، گەنخوزا، سەننەي، بېيسەننەي، لۇياڭ، مو - 5، موشىجۇاڭ، موبىي، قۇتۇبى قاتارلىق نېفىت، تەبئىي گازلىقلار بايقالدى. شىشى نېفىتلىكى خىتتاي نېفىت تەبئىي گاز گورۇھى شىركىتى يېڭىدىن بايقىغان، زاپاس مىقدارى 100 مىليون توننىلىق كۆلەمدىكى ئۈچ نېفىتلىكنىڭ بىرى قىلىپ تېزىلدى. جۇڭغار ئويمانلىقىدا ئېنىقلانغان نېفىت - تەبئىي گازلىق 29 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە نېفىتلىك 20، تەبئىي گازلىق 9. ھازىر ئېچىشقا كىرىشتۈرۈلگەن نېفىت - تەبئىي گازلىق 18 بولۇپ، نۆۋەتتە ئۇ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاساسلىق نېفىت - تەبئىي گازلىق بولۇپ قالدى.

2007-يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە جۇڭغار ئويمانلىقىدا نېفىتنىڭ زاپاس مىقدارى بىلەن قېزىش مىقدارىنىڭ نىسبىتى 19:1 بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرۇچە سەۋىيەسى 14:1 دىن يۇقىرى بولدى. جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ نىسبەتەن زور چارلاپ ئېچىش ئىستىقبالى بار. يېقىنقى نەچچە يىلدىن بۇيان،

مەن ۋە ۋەتىنىم

جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ غەربىي - شىمال تەرىپىنىڭ چېتىدىكى چارلاشنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش خىزمىتىدە زور بۆسۈش ھاسىل قىلىندى. ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىمۇ كۆپ ئورۇندا چوڭ كۆلەمدىكى پايدىلىق قۇرۇلمىلار بايقالدى. بۇرغىلاش ئارقىلىق نېفىت، تەبىئىي گازنىڭ بارلىقى ۋە سانائەتتە ئىشلىتىلىدىغان نېفىت - تەبىئىي گاز ئېقىمى بايقىلىپ، ياخشى ئىستىقبالىنى نامايان قىلدى. يېڭى خىتتاي قۇرۇلغاندىن كېيىن ئېچىلغان تۇنجى چوڭ نېفىتلىك قاراماي نېفىتلىكى بولدى. قاراماي جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمالغا، جايىر تېغىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان. قاراماي ئەينى ۋاقىتتا «ئوتتۇمۇ يوق، سۈيۈمۇ يوق، قۇشلارمۇ ئۇچۇپ بارمايدىغان» قاقاسلىق ئىدى. سەلىم بوۋاي تۇنجى بولۇپ بۇ نېفىتلىكنى بايقاپ ۋەتەننىڭ جەنۇبىدا ساتقان، شۇنىڭ بىلەن ۋەتىنىمىزدە، ئۇخلاپ ياتقان بۇ چۆللۈكتە تۇنجى نېفىتلىك ئېچىلغان. يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك تېرىشش ئارقىلىق قاراماي، گۈزەل، ھەيۋەت زامانىۋى تۈسكە ئىگە شەھەر قىلىپ قۇرۇپ چىقىلىپ، «چۆلدىكى ساھىبجامال»، «قارا گۆھەر» دېگەن نامغا ئېرىشتى. نۆۋەتتە ئۇ خىتتاينىڭ غەربىي قىسمىدىكى مۇھىم نېفىت - خېمىيە سانائىتى بازىسى بولۇپ قالدى. شەرقىي تۈركىستان نېفىتچىلىك شىركىتىنىڭ ستاتىستىكىسىغا ئاساسلانغاندا، 2007 - يىلى قاراماي نېفىت، نېفىت - خېمىيە سانائىتى ئاساسىي كەسىپى تېز تەرەققىي قىلغان، نېفىت - تەبىئىي گاز چارلاپ ئېچىشتا زور بۆسۈشلەرنى ھاسىل قىلغان، پۈتۈن بىر يىلدا يېڭىدىن ئېنىقلاپ چىققان نېفىت گېئولوگىيەلىك زاپاس مىقدارى 70 مىليون توننا بولۇشتىن سىرت قاراماي نېفىتلىكىدە جەمئىي 12.1706 مىليون توننا خام نېفىت، 2.905 مىليارد كۇب مېتىر تەبىئىي گاز ئىشلەپچىقىرىلىپ، خام نېفىت مەھسۇلات مىقدارى ئۇدا 27 يىل مۇقىم ئاشقان.

تارىم ئويمانلىقى

تارىم ئويمانلىقى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىغا كوئىنلۇن تېغىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ يەر مەيدانى 560 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. ئۇ خىتتايدىكى نېفىت - تەبىئىي گاز چىقىدىغان ئەڭ چوڭ چۆكمە ئويمانلىق ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ نېفىت ھاسىل قىلىش قاتلام سىستېمىلىرى ياخشى تەرەققىي قىلغان، قېلىن، شۇنداقلا كەڭ تارقالغان. نېفىتنىڭ كەلگۈسىدىكى مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارى 11.34 تىرىليون كۇب مېتىر.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى نېفىت چارلاش ئومۇمىي چېڭىدە، 28 تەبىئىي نېفىت - تەبىئىي گازلىق بايقالدى ۋە ئاساسىي جەھەتتىن ئېنىقلاندى. ئەڭ مۇھىم بولغىنى، تارىمنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا بىر تۈركۈم چوڭ تىپتىكى نېفىت ھاسىل بولۇش تۈزۈلمىسىنىڭ بارلىقى ئىسپاتلاندى ھەمدە يۇقىرى مەھسۇلاتلىق نېفىت - تەبىئىي گاز قۇدۇقلىرى قېزىپ چىقىلدى؛ تارىم دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى رايونلاردا ئون نەچچە چوڭ تىپتىكى پادىلىق قۇرۇلما بايقالدى. كۇچا نەۋەسىدە يېڭىدىن يەنە 200 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى غايەت زور تىپىز قاتلاملىق قۇرۇقلۇق نېفىت - تەبىئىي گاز توپلانما بەلۋىغى بايقالدى. تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي جەنۇبىدا نېفىت تەبىئىي گاز چارلاشتمۇ يېڭى ئىلگىرىلەشلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى غايەت زور تىپتىكى نېفىت - تەبىئىي گاز چىقىدىغان ئويمانلىقنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشىنى نامايان قىلىپ بەردى.

مەن ۋە ۋەتىنىم

«غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش» نىڭ مەنبەسى — «قارا تۇمشۇق — 2» تەبئىي گازلىقى

تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى باي ناھىيەسى تەۋەسىدە 47 كىۋادىرات كىلومېتىرلىق تار، ئۇزۇنچاق بىر دائىرە بار، بۇ يەرنىڭ مول، يېشىل - پاكىز تەبئىي گازى خىتتايفىغا مەشھۇر، بۇ يەر دەل داڭلىق «غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش» نىڭ مەنبەسى — «قارا تۇمشۇق — 2» تەبئىي گازلىقى ھېسابلىنىدۇ.

«قارا تۇمشۇق — 2» دە ئېنىقلانغان تەبئىي گاز زاپىسى 274.9 مىليارد كۇب مېتىر بولۇپ، نوۋەتتە ئۇ خىتاي بويىچە ئەڭ چوڭ قۇرۇقلۇق تەبىئىي گازلىقى ۋە «غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش» تىكى ئاساسلىق گاز مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ يىللىق گاز تەمىنلەش ئىقتىدارى 12 مىليارد كۇب مېتىرغا يېتىدۇ، 30 يىلدىن ئارتۇق گاز تەمىنلەيدىغان قىلىپ لايىھىلەنگەن.

بۇ يەردە 1983-يىلى چارلاش باشلىنىپ، 1997-يىلى «قارا تۇمشۇق — 2» بۇرغىلاپ چىقىلدى. ھازىر 17 قۇدۇقتىن تەبئىي گاز ئېتىلىپ چىقماقتا.

«قارا تۇمشۇق — 2» گازلىقىدىن چىققان تەبئىي گازنىڭ تەركىبىدە مېتان %96 كە يېتىدۇ، ھىدروگېن سۇلفىد يوق، بىر تەرەپ قېلىنغاندىن كېيىن، گازنىڭ سۈپىتى دۆلەتنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك ئۆلچىمىگە يېتىدۇ. قۇرۇلۇش پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلۈپ، «غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش» تۇرۇبىسى گاز بىلەن تەمىنلەنگەندىن بۇيان، چاڭجياڭ دېلتىسىغا

يەتكۈزۈلگەن تەبىئىي گاز 20 مىليون توننا ئۆلچەملىك كۆمۈرگە باراۋەر بولۇپ، 1 مىليون توننىدىن ئارتۇق زىيانلىق ماددىنىڭ قويۇپ بېرىلىشىنىڭ ئالدى ئېلىنغان. شاڭخەينىڭ كۆك ئاسمىندا «قارا تۇمشۇق — 2» نىڭمۇ بىر ئۇلۇش ھەسسىسى بار.

«غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش»

بۇ قۇرۇلۇشنىڭ لاھىيەدىكى سىرتقا يەتكۈزۈش ئىقتىدارى يىلىغا 12 مىليارد كۇب مېتىرغا يېتىدۇ. قۇرۇلۇش پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلگەندىن كېيىن، تۇرۇبا لىنىيىسى ئەتراپىدىكى ۋە ئاخىرقى نۇقتىدىكى ئىستېمالچىلارنىڭ ئېھتىياجى كۈچلۈك بولغانلىقتىن يەتكۈزۈلۈشىدىن تەبىئىي گاز مىقدارى تېز سۈرئەتتە ئاشتى. 2006 - يىلى شەرقىي قىسىم تەمىنلەنگەن گاز 9.9 مىليارد كۇب مېتىر بولغان بولسا، 2007 - يىلىغا بارغاندا 13.7 مىليارد كۇب مېتىرغا يەتتى. ئۈچ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان، تۇرۇبا لىنىيەسى ئەتراپىدىكى ۋە ئاخىرقى نۇقتىدىكى رايونلارنى جەمئىي 30 مىليارد توننا تەبىئىي گاز بىلەن تەمىنلەندى، بۇ 30 مىليون توننا ئۆلچەملىك كۆمۈرگە باراۋەر بولۇپ، 1.5 مىليون توننىدىن ئارتۇق زىيانلىق ماددىنىڭ قويۇپ بېرىلىشىنىڭ ئالدى ئېلىنغان. تۇرۇبا لىنىيەسى ئەتراپىدىكى ۋە ئاخىرقى نۇقتىدىكى رايونلارنىڭ مۇھىتىنى ئاسراشقا كۈچلۈك تۈرتكە بولۇپ، شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ تۇرمۇش سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن. نۆۋەتتە بۇ ئېنېرگىيە غول لىنىيەسى ھەر كۈنى سىرتقا 40 مىليون كۇب مېتىر گاز يەتكۈزۈپ، خىتتاينىڭ شەرقىي قىسىمىدىكى 12 ئۆلكە، شەھەردىكى 80 دىن ئارتۇق شەھەرنىڭ 200 مىليوندىن ئارتۇق ئاھالىنى نورمال گاز ئىشلىتىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلماقتا.

مەن ۋە ۋەتەنم

تارىم ئويمانلىقىدا تەبئىي گاز زاپىسى ئىنتايىن مول بولۇپ، مەھسۇلات مىقدارى تېزىدىن ئاشماقتا. 2007 - يىلى ئىشلەپچىقىرىلغان تەبئىي گاز 15.5 مىليارد كۇب مېتىر بولۇپ، خىتاي بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇردى. تارىم ئويمانلىقى «غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش» نىڭ باشلىنىش نۇقتىسى، شۇنداقلا ئاساسلىق گاز مەنبەسى. 2007 - يىلى 6 - ئايدا يېڭى مەھەللە تەبئىي گازلىقنىڭ گازى «غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش» غول لىنىيىسىگە كىرگۈزۈلدى، بۇ «غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش» قۇرۇلۇشىدا دەسلەپتە پىلانلانغان تارىم ئويمانلىقىدىكى «بىر چوڭ، بەش ئوتتۇرا ھال» ئالتە تەبئىي گازلىقنىڭ ھەممىسىنىڭ پۈتكەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. يېڭى مەھەللە تەبئىي گازلىقى ۋە ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلگەن قارا تۇمشۇق — 2، ياقا ۋە سائىجىدىن ئىبارەت ئۈچ تەبئىي گازلىق تارىم ئويمانلىقىنىڭ يىللىق گاز يەتكۈزۈش ئىقتىدارىنى 15 مىليارد كۇب مېتىردىن ئاشۇرۇۋەتتى.

ئىچكىش سالىمىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئېشىشى بىلەن، 2005 - يىلى تارىم ئويمانلىقىدا نېفىتنىڭ مەھسۇلات مىقدارى 10 مىليون توننىدىن ئېشىپ كەتتى. مۆلچەرلىنىشىچە، 2010 - يىلىغا بارغاندا 15 مىليون توننىغا يېتىدۇ، 2015 - يىلى 20 مىليون توننىدىن ئېشىپ كېتىدۇ. تەبئىي گاز مەھسۇلات مىقدارى 2005 - يىلى 6 مىليارد كۇب مېتىر، 2007 - يىلى 15.5 مىليارد كۇب مېتىر بولغان. 2010 - يىلىغا بارغاندا 18 مىليارد كۇب مېتىرغا يېتىدۇ.

تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقى

تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقى شەرقىي تۈركىستاندىكى نېفىت، تەبئىي گاز چىقىدىغان ئۈچ چوڭ ئويمانلىقنىڭ بىرى بولۇپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ شەرقىگە، تەڭرىتاغ تېزمىسىنىڭ ئوتتۇرۇسىغا جايلاشقان. ئويمانلىقنىڭ يەر مەيدانى 48 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر، نېفىتنىڭ كەلگۈسىدىكى مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارى 8.6 مىليارد توننا، تەبئىي گازنىڭ كەلگۈسىدىكى مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارى 200 مىليون كۇب مېتىر كېلىدۇ. ئويمانلىق غەربتىن شەرققە قاراپ سوزۇلغان. ئويمانلىقتا نېفىت، تەبئىي گاز تەكشۈرۈش خىزمىتى 1954 - يىلى باشلانغان؛ 1983 - يىلى قايتىدىن قانات يايدۇرۇلغان؛ بۇ ئويمانلىق نېفىت، تەبئىي گاز چارلاش تارىخىدىكى مۇھىم تەرەققىيات باسقۇچى بولۇپ قالدى.

ئون نەچچە يىللىق نېفىت چارلاش ئومۇمىي جېڭى ئارقىلىق تۇرپان - قۇمۇل نېفىتلىكىدە نېفىت، تەبئىي گاز ئىچىش - چارلاش خىزمىتىدە مول گېئولوگىيەلىك مۇۋەپپەقىيەتلەر قولغا كەلتۈرۈلدى: ئويمانلىقنىڭ يۇرا دەۋرى، بور دەۋرى ۋە تىرىئاس دەۋرىگە مەنسۇپ بولغان، ئوخشىمىغان نېفىت قاتلاملىرىنىڭ ھەممىسىدە سانائەتتە ئىشلىتىلىدىغان نېفىت ئېقىمى تېپىلىپ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، پىچان، پۇشىن، شەنلى، خۇڭتەي، خۇڭليەن، لۈكچۈن قاتارلىق نېفىت - تەبئىي گاز مول بەلباغ بايقالدى. بايقالغان ۋە ئېنىقلانغان نېفىت تەبئىي گازلىق ئالتە بولۇپ، كۆپىنچىسى ئوتتۇرا - كىچىك تىپتىكى نېفىت - تەبئىي گازلىقلاردۇر.

تۇرپان - قۇمۇل نېفىتلىكىدە 2007 - يىلى ئېنىقلانغان

مەن ۋە ۋەتەنم

نېفىت، تەبئىي گاز زاپىسى ئايرىم - ئايرىم 12 مىليون توننا ۋە 3 مىليارد كۇب مېتىر؛ يېڭىدىن قۇرۇلغان نېفىت ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 500 مىڭ توننا، تەبئىي گاز ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 100 مىليون كۇب مېتىر بولدى.

بۇ ئۈچ چوڭ ئويمانلىقتىن باشقا، سەنتاخۇ، قارا شەھەردىن ئىبارەت ئىككى ئويمانلىقتا كۆلىمى بىر قەدەر چوڭ نېفىت تەبئىي گاز تەركىبلىك تۈزۈلمە بايقالدى، ھەمدە نېفىت - تەبئىي گاز بايلىقى ئېنىقلاندى ۋە ئېچىلدى. بۇنىڭدىن باشقا تۆت ئورۇندا مايلىق سىلانېتس چىقىدىغان يەر بايقالدى. ئۇنىڭ مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارى 210 مىليون توننا بولۇپ، مەملىكەت بويىچە تۆتىنچى ئورۇندا تۇرۇدۇ. تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى ئۈرۈمچى، فۇكاڭ ئەتراپىغا ئاساسلىق تارقالغان پىرىم دەۋرىگە مەنسۇپ يەر قاتلىمىدا كان قاتلىمىنىڭ قەۋەت سانى كۆپ، قېلىن، ماي تەركىبى %3.5 ~ %7.5 كىچىك بولۇپ، ئاساسلىق كان رايونىدىن ئۈرۈمچى يامالىق تېغى، خۇمدانلىق، مېچۈەن ناھىيەسىدىكى لۇساۋگۇ قاتارلىقلار بار.

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆمۈر بايلىقى

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى كۆمۈر بايلىقىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

كۆمۈر دۇنيا بويىچە مۇھىم ئاساسىي ئېنېرگىيە ۋە خام ئەشيا بولۇپ، خەلق ئىگىلىكىدە مۇھىم ئىستراتېگىيەلىك ئورۇندا تۇرۇدۇ. خىتتاي كۆمۈر بايلىقىنىڭ ئومۇمىي مىقدارى مول، لېكىن كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان مىقدارى تۆۋەن، تەكشۈرۈلۈش دەرىجىسى تۆۋەن، تېجەشلىك قازغىلى بولىدىغان زاپىسى نىسبەتەن ئاز.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆمۈر بايلىق ئەۋزەللىكى ئىنتايىن گەۋدىلىك بولۇپ بايلىقى مول، تارقىلىشى كەڭ، تۈرى تولۇق، كۆمۈر قاتلىمى قېلىن، سۈپىتى ياخشى، كۆمۈلۈشى تېز بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. كۆمۈر بار ئويمانلىق كۆلىمى 310 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر، كۆمۈرنىڭ مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارى 2.19 تىرليون توننا بولۇپ، كۆمۈرنىڭ مەملىكىتىمىزدىكى مۆلچەرلەنگەن بايلىق ئومۇمىي مىقدارىنىڭ %40.6 نى ئىگىلەپ، ھەرقايسى ئۆلكىلەر ئىچىدە ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇدۇ. 2007 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ئېنىقلانغان كۆمۈر بايلىقى زاپىسى 174.1 مىليارد توننا بولۇپ، خىتاي بويىچە ئۈچىنچى ئورۇندا، غەربىي شىمال رايونىدا بىرىنچى ئورۇندا تۇرۇدۇ. كۆمۈر ئاساسلىق تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى جەنۇبىي جۇڭغار، شەرقىي جۇڭغار، تەڭرىتاغنىڭ شەرقىدىكى تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقى، تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى ئىلى ئويمانلىقى ھەمدە تارىم ئويمانلىقىنىڭ شىمال تەرەپ چېتىدىكى كۆمۈر

مەن ۋە ۋەتەنم

جۇغلانغان بىر نەچچە چوڭ ئويمانلىق ۋە كۆمۈرلۈكلەرگە تارقالغان، بۇنىڭ ئىچىدە ئىككىسى دۇنيا بويىچە چوڭ كۆمۈرلۈك ئويمانلىقىدۇر.

شەرقىي تۈركىستاندىكى %80 تىن ئارتۇق ناھىيىدە كۆمۈرلۈك بار. شەرقىي تۈركىستاندا كۆمۈردىن باشقا تورق بايلىقىمۇ بىر قەدەر مول بولۇپ، ئاساسلىقى تەڭرىتاغ رايونىدىكى ھازىرقى زامان كۆل سازلىق رايونلىرىغا تارقالغان. باغراش كۆلى ۋە ئېبنۇر كۆلى رايونىنى تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولۇشىچە، بۇ رايونلاردىكى تورق ۋە ئىككىلەمچى تورقنىڭ بايلىق مىقدارى 108 مىليون توننىغا يېتىدىكەن.

شەرقىي تۈركىستان كۆمۈرلىرىنىڭ تۈرى تولۇق بولۇپلا قالماي، سۈپىتىمۇ ياخشى، كۆمۈر تۈرلىرىدىن يالقۇنلۇق كۆمۈر، چاپلاشماس كۆمۈر، گاز، كۆمۈر، مايلىق كۆمۈر قاتارلىقلار بار بولۇپ، كۆلى ئاز، گۈڭگۈرت، فوسفور تەركىبى تۆۋەن، ئىسسىقلىق مىقدارى يۇقىرى بولۇشتەك ئارتۇقچىلىقلىرى بار. كۆمۈر تۈرلىرىنىڭ تۈزۈلۈشىدە تۆۋەن مېتا مورفك ئىسسىقلىق كۆمۈر كۆپ بولۇپ، مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارىنىڭ %10 نى ئىگىلەيدۇ.

شەرقىي تۈركىستان كۆمۈرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى ئوتتۇرا ھايات ئېراسىدىكى يۇرا دەۋرىدە شەكىللەنگەن بولۇپ، كۆمۈر قاتلىمىنىڭ قەۋەت سانى كۆپ، ئازلىرىنىڭ 4 ~ 10 قەۋەت كۆپلىرىنىڭ 50 ~ 70 قەۋەت. كۆمۈر قاتلىمىنىڭ قېلىنلىقى ئادەتتە 3 ~ 20 مېتىر، ئەڭ قېلىنلىرى 150 مېتىرغا يېتىدۇ. كۆمۈر تېپىز كۆمۈلگەن بولۇپ، قېزىش ئاسان، بەزىلىرىنى ئۈستى ئوچۇق ھالەتتە بىۋاسىتە قېزىۋالغىلى بولىدۇ.

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆمۈر سانائىتىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى

شەرقىي تۈركىستاننىڭ «ئۈچ تاغ ئارىسىدا ئىككى ئويمانلىق» بولۇشتەك يەر شەكلى گېئولوگىيىلىك قۇرۇلما جەھەتتە شەرقىي تۈركىستاندىكى مول كۆمۈرلۈكنى «بىر بەلباغ، ئۈچ ئويمانلىق» قا بۆلۈۋەتكەن؛ شەرقىي شەرقىي تۈركىستاندىكى تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقىدىن تەڭرىتاغنىڭ شىمالىي ئارقىلىق غەربتە ئىلى ئويمانلىقىغىچە، شىمالدا ئالتاي تېغىغىچە، جەنۇبتا ئاقسۇغىچە بولغان ئەگرى - بۈگرى كەتكەن نەچچە مىڭ كىلومېتىر دائىرە شەرقىي تۈركىستاندىكى كۆمۈر بايلىقى ئەڭ مول، غايەت زور كۆمۈر بەلۋىغىدۇر. تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى كۆمۈرلۈكلەر قاتناش غول لىنىيەسى ۋە سانائەت مەركەزلىرىگە يېقىن بولغاچقا، قېزىش ۋە توشۇش ئاسان، ھازىرغىچە ئېنىقلانغان كۆمۈر زاپىسى ئاساسلىقى جۇڭغار ئويمانلىقىدىكى جىمىسار - ئۈرۈمچى - شىخو ئەتراپى ۋە غەربىي شىمالدىكى قوشتولغاي، تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقى، ئىلى ئويمانلىقى ۋە كۇچا - باي ئويمانلىقى قاتارلىق رايونلارغا مەركەزلەشكەن. ئاساسلىق كۆمۈرلۈكلەردىن جەنۇبىي جۇڭغار كۆمۈرلۈكى، شەرقىي جۇڭغار كۆمۈرلۈكى، قوشتولغاي كۆمۈرلۈكى، تۇرپان - قۇمۇل كۆمۈرلۈكى، غۇلجا كۆمۈرلۈكى، قاراشەھەر كۆمۈرلۈكى، كۇچا باي كۆمۈرلۈكى قاتارلىق 27 كۆمۈرلۈك (كۆمۈر چىقىدىغان يەر ۋە كۆمۈر كان نۇقتىسى) بار. بۇنىڭ ئىچىدە مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارى 10 مىليارد توننىدىن ئاشىدىغان كۆمۈرلۈكتىن 24 ى بولۇپ، مۆلچەرلەنگەن بايلىق ئومۇمىي مىقدارىنىڭ %98 نى ئىگىلەيدۇ؛ شەرقىي جۇڭغار، غۇلجا كۆمۈرلۈكىنىڭ 300 مىليارد توننىدىن ئېشىپ كېتىدۇ. تۇرپان - قۇمۇل كۆمۈرلىكىدە مۆلچەرلەنگەن بايلىق

مەن ۋە ۋەتىنىم

مقدارى 500 مىليارد توننىدىن ئېشىپ كېتىدۇ، ئۇ دۇنياۋى چوڭ كۆمۈرلۈك ھېسابلىنىدۇ.

شەرقىي تۈركىستاندا كۆمۈر بايلىقى بىر قەدەر مول بولۇپلا قالماي، بەلكى بىر قەدەر بۇرۇن باشلانغان، ھازىر بىر تۈركۈم كۆمۈر كانلار قۇرۇلۇپ بولدى، شۇنداقلا ئۇلار تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلماقتا.

«شەھەر ئاستىدىكى كۆمۈرلۈك» — ئۈرۈمچى كان رايونى، ئۇ ئۈرۈمچى شەرقىي كان رايونى دەپمۇ ئاتىلىدۇ، ئۇ غەربتە ئۈرۈمچى دەرياسىدىن باشلىنىپ، شەرقتە تىيچاڭگۇدا ئاخىرلىشىدۇ. 114 كىۋادرات كىلومېتىر دائىرىدە مۆلچەرلەنگەن كۆمۈر زاپىسى 3 مىليارد توننىغا يېتىدۇ. بۇ كان رايونىدا كۆمۈر زاپىسى زور بولۇپلا قالماي، يەنە سۈپىتىمۇ ياخشى. دەريانىڭ غەربىدىكى لاۋمەنچىڭ رايونىدا قازغىلى بولىدىغان كۆمۈر 19 قەۋەت بولۇپ قېلىنلىقى 40 نەچچە مېتىر كېلىدۇ؛ لىۋداۋاندا قازغىلى بولىدىغان كۆمۈر 30 قەۋەت بولۇپ، قېلىنلىقى 80 مېتىرغا يېتىدۇ؛ تىيچاڭگۇغا بارغاندا قېلىنلىقى 100 مېتىردىن ئاشىدۇ.

ئۈرۈمچىدىن جەنۇبقا قاراپ 130 كىلومېتىر ماڭغاندا، ئىۋىرغول كۆمۈر كېنىغا يېتىپ بارغىلى بولىدۇ. ئىۋىرغول كۆمۈر كېنى شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 23.4 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 2 ~ 6 كىلومېتىر، يەر كۆلىمى تەخمىنەن 50 كىۋادىرات كىلومېتىر بولۇپ، ئېنىقلانغان زاپىسى 500 مىليون توننىدىن ئاشىدۇ. ئۇ ئاپتونۇم رايونىمىز بويىچە، ئەڭ چوڭ كوكس تاۋلاشقا ئىشلىتىلىدىغان ئەلا

سۈپەتلىك كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىش بازىسى . ئۇنىڭدىن باشقا شەرقىي تۈركىستاننىڭ شەرقىي دەريۋازىسى بولغان قۇمۇل شەھىرىنىڭ غەربىدىن 70 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى تارانچى كۆمۈر كېنىمۇ شەرقىي تۈركىستاندىكى خېلى بۇرۇنقى مۇھىم كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىش رايونىدۇر .

شەرقىي تۈركىستاننىڭ «كۆمۈر دېڭىزى» دەپ نام ئالغان شەرقىي جۇڭغار كۆمۈرلۈكى سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى گۇچۇڭ، جىمىسار ناھىيەسى تەۋەسىدە بولۇپ، كۆمۈر قاتلىمىنىڭ قەۋەت سانى كۆپ، قېلىن، كۆمۈلۈشى تېز، سۈپىتى ياخشى بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلىرى بولۇپ، كۆمۈر قاتلىمىنىڭ ئوتتۇرۇچە قېلىنلىقى 50 مېتىرغا يېتىدۇ. كۆمۈر تۈرلىرى چاپلاشماس كۆمۈر، يالقۇنلۇق كۆمۈرنى ئاساس قىلغان بولۇپ، دۆلىتىمىزدە كەم تېپىلىدىغان ئېنېرگىيە ئىشلىتىلىدىغان ئەلا سۈپەتلىك كۆمۈر ۋە كۆمۈر خىمىيە سانائىتىنىڭ ياخشى خام ئەشياسى ھېسابلىنىدۇ. شەرقىي جۇڭغار كۆمۈرلىكىدە مۆلچەرلەنگەن بايلىق ئومۇمىي مىقدارى 390.2 مىليارد توننا نۆۋەتتىكى چارلاش ئەھۋالى ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بايلىق ئەۋزەللىكىنى ئىقتىسادىي ئەۋزەللىككە ئايلاندۇرۇش ئىستراتېگىيەسىگە ئاساسەن، بۇ رايون شەرقىي تۈركىستان بويىچە ئەڭ چوڭ كۆمۈر ئېلىپكىتىر ۋە كۆمۈر خىمىيە سانائىتى ئىشلەپچىقىرىش بازىسى قىلىپ قۇرۇپ چىقىلىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى ئىستېمال بازىرىدىن يىراق بولۇپ، كۆمۈرنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ سىرتىغا توشۇش تەننەرخى يۇقىرى بولغاچقا، شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى كۆمۈر ئېلىپكىتىر ۋە كۆمۈر خىمىيە سانائىتى قاتارلىق مەھسۇلات شەكلىدىكى بايلىق

مەن ۋە ۋەتەنم

ئەۋزەللىكىنى ئىقتىسادىي ئەۋزەللىككە ئايلاندۇرۇپ، ئاندىن توك يەتكۈزۈش لىنىيىسى ياكى تۇرۇبا ئارقىلىق ئىچكىرى ئۆلكە بازارلىرىنى تەمىنلەشتەك تەرەققىيات ئىستراتېگىيىسىنى ئوتتۇرۇغا قويدى. شەرقىي جۇڭغار كۆمۈر ئېلىكتىر، كۆمۈر خىمىيە سانائىتى بازىسىنىڭ قۇرۇلۇشى، بايلىق ئەۋزەللىكىنى ئىقتىسادىي ئەۋزەللىككە ئايلاندۇرۇش، شەرقىي تۈركىستاننىڭ يېڭىچە سانائەتلىشىش قەدىمىنى تېزلىتىشتە ئىنتايىن مۇھىم رولى بار.

2007 - يىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆمۈر مەھسۇلات مىقدارى 48 مىليون توننا بولدى، 2008 - يىلى 56 مىليون توننىغا، 2010 - يىلىغا بارغاندا 150 مىليون توننىغا يېتىدۇ . 2020 - يىلىغا بارغاندا شەرقىي تۈركىستاننىڭ يىللىق كۆمۈر مەھسۇلات مىقدارى پۈتۈن مەملىكەت ئومۇمىي مەھسۇلات مىقدارىنىڭ %20 دىن ئارتۇقراقىنى ئىگىلەپ، 1 مىليارد توننىغا يەتكۈزۈلدى. شەرقىي تۈركىستاندا يۇقىرىقى پىلاننى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، شەرقىي جۇڭغار، ئىلى، تۇرپان - قۇمۇل ۋە كۇچا - بايدىن ئىبارەت تۆت چوڭ كۆمۈر ئېلىكتىر، كۆمۈر خىمىيە سانائىتى ۋە كۆمۈرنى كوكسلاشتۇرۇش بازىسى ھەمدە ئۈرۈمچى، تارانچىدىن ئىبارەت 13 نۇقتىلىق كان رايونى قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىپ، 10 مىليون توننىلىق خاڭ ۋە 100 مىليون توننىلىق چوڭ تىپتىكى كان رايونى بەرپا قىلىشنىڭ كۈنكېرىت پىلانى ھەم تەدبىرلىرى تۈزۈپ چىقىلدى.

نۆۋەتتە خىتايدىكى كۆمۈر كارخانىلىرى ئارقا - ئارقىدىن شەرقىي تۈركىستانغا كېلىپ جايلىشىپ، كۆمۈر بايلىقىنى ئىچىشقا باشلىدى، شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى كەلگۈسىدە ئۈزۈكسىز ئېشىپ بارىدۇ.

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ تۈرى مول مېتال قېزىلما بايلىقلىرى

مول قارا مېتال قېزىلما بايلىقلىرى

قارا مېتال قېزىلما بايلىقلىرى پولات - تۆمۈر سانائىتىنىڭ ئاساسلىق خام ئەشياسى، ئۇ تۆمۈر، مانگان، خروم، ۋانادىي ۋە تىتان قاتارلىق بەش خىل مېتالنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ بەش خىل قارا مېتال قېزىلما بايلىقلىرىنىڭ ھەممىسى شەرقىي تۈركىستاندا بايقالغان ھەمدە بەلگىلىك بايلىق زاپىسىغا ئىگە ئىكەنلىكى ئېنىقلانغان، بولۇپمۇ تۆمۈر رۇدىسى ۋە خروم رۇدىسى شەرقىي تۈركىستاننىڭ گەۋدىلىك ئەۋزەل بايلىقى ھېسابلىنىدۇ.

تۆمۈر رۇدىسى

شەرقىي تۈركىستاننىڭ تۆمۈر رۇدا بايلىقى مول بولۇپ، تارقىلىشى گەڭ تۈرى تولۇق، باي رۇدا كۆپ بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. ھازىرغىچە تۆمۈر رۇدا نۇقتىسىدىن 1100 دىن ئارتۇقى بايقالغان، بۇنىڭ ئىچىدە بايلىق زاپىسى 1 مىليون توننىدىن ئارتۇق بولغان كان ياتمىسىنىڭ 53 ى، چوڭ ئوتتۇرا تىپتىكى كان ياتمىسىدىن 20 سى بار. نۆۋەتتە ئېنىقلانغان بايلىق زاپىسى مەملىكىتىمىز بويىچە 5 - ئورۇندا تۇرۇدۇ، غەربىي شىمال رايونىدا 2 - ئورۇندا تۇرۇدۇ. تۆمۈر

مەن ۋە ۋەتىنىم

رۇدا بايلىقى زاپسىنىڭ %80 ى تەڭرىتېغىغا، ئۇنىڭدىن قالسا ئالتاي تېغى، غەربىي كوئىنلۇن تېغى، ئالتۇنتاغلارغا تارقالغان. مۇھىم كان ياتمىسىدىن قۇمۇل شەھىرىدىكى يامانسۇ، سىخەي، تىيەنخۇ قاتارلىق تۆمۈر كانلىرى، پىچان ناھىيىسىدىكى ۋۇتۇڭگۇ جىيەنسەن تۆمۈر كانلىرى، خېجىڭ ناھىيەسىدىكى چاغاننۇر تۆمۈر كېنى، موتۇسالا تۆمۈر-مانگان كېنى، كۈنەس ناھىيىسىدىكى شىكېبۇتەي تۆمۈر كېنى، كۆكتوقاي ناھىيەسىدىكى مېڭگۇ تۆمۈر كېنى، ئاقتۇ ناھىيەسىدىكى چىلەكچى تۆمۈر كېنى قاتارلىقلار بار. مۇرەككەپ گېئولوگىيەلىك كان شەكىللەندۈرۈش شارائىتى كۆپ خىل تۈردىكى تۆمۈر كان ياتمىسىنى شەكىللەندۈرگەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆزگەرگەن چۆكۈندىلىك ۋە يانار تاغ مۇناسىۋەتلىك بولغان كان ياتمىسى ئاساسلىق ئورۇننى ئىگىلەيدۇ.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ تۆمۈر رۇدا بايلىقىنىڭ ساقلىنىۋاتقان زاپىسى 862.664 مىليون توننا (2007-يىلدىكى ئىستاتىستىكا يىلنامىسىدىكى سانلىق مەلۇمات). ئېنىقلانغان تۆمۈر رۇدا بايلىق زاپىسى ئىچىدە ئۈنۈملۈك رۇدا تەخمىنەن تۆتتىن بىرىنى ئىگىلەيدۇ، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئۈنۈملۈك رۇدا نىسبىتى %5.7 بولۇشتەك سەۋىيەسىدىن كۆپ يۇقىرى، بۇ شەرقىي تۈركىستان تۆمۈر رۇدىلىرىنىڭ سۈپەت جەھەتتىكى ئەۋزەللىكىنى نامايان قىلدى. ھەرخىل تۆمۈر رۇدىلىرى ئىچىدە ماگنىتلىق تۆمۈر رۇدىسى %60 نى، سىدىپىت %20 نى، قىزىل تۆمۈر رۇدىسى %14 نى ئىگىلەيدۇ. بۇ بايلىقلار ئاساسىدا كۆكتوقاي ناھىيەسى، مېڭگۇ تۆمۈر كېنى، قۇمۇل سىخەي تۆمۈر كېنى، قۇمۇل يامانسۇ تۆمۈر كېنى، كۈنەس شىكېبۇتەي تۆمۈر كېنى، خېجىڭ موتۇسالا تۆمۈر-مانگان كېنى قاتارلىق كانلار قۇرۇلۇپ، تۆمۈر رودىسىنى قېزىش مىقدارى يىلدىن - يىلغا ئاشتى، بۇلار ئاساسلىقى باۋگاڭ گۇرۇھى «1-ئاۋغۇست»

پولات تۆمۈر باش شىركىتى ۋە ئىلى پولات تۆمۈر زاۋۇتى قاتارلىقلارنى تەمىنلەيدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن تۆمۈر رۇدا بايلىقى يەنىمۇ ئېچىلىدۇ .

خروملۇق تۆمۈر رۇدىسى

خروملۇق تۆمۈر رۇدىسى دۆلىتىمىزدە قىسى رۇدا تۈرى بولۇپ، زاپىسى ئاز، مەھسۇلات مىقدارى تۆۋەن، يىللىق ئىستېمال مىقدارىنىڭ %80 تىن ئارتۇقى ئىمپورتقا تايىنىدۇ. شەرقىي تۈركىستان خىتاي بويىچە خروملۇق تۆمۈر رۇدىسى چىقىدىغان ئاساسلىق رايونلارنىڭ بىرى.

خروملۇق تۆمۈر رۇدىسى ئۇلترا ئۇل جىنىستىن چىقىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندا مەلۇم بولغان ئۇل جىنىسى ۋە ئۇلترا ئۇل جىنىستىن 700 دىن ئارتۇقى بولۇپ، ئومۇمىي يەر كۆلىمى 8245 كىۋادرات كېلومېتىر، بۇنىڭ ئىچىدە تەخمىنەن 20 سىدە سانائەتتە ئىشلىتىلدىغان خروملۇق تۆمۈر مىنېرال جىسمى بايقالغان. خروملۇق تۆمۈر رۇدىسى بار ئۇلترا ئۇل جىنىسى بەلۋىغىدىن توققۇزى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە تۆتى غەربىي جۇڭغارغا، ئىككىسى شەرقىي جۇڭغارغا، قالغانلىرى تەڭرىتاغ ۋە ئالتۇنباغراغا تارقالغان.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ خروملۇق تۆمۈر رۇدا بايلىقىنىڭ ساقلىنىۋاتقان زاپىسى 1.828 مىليون توننا بولۇپ، %98 ى غەربىي جۇڭغار رايونىغا مەركەزلەشكەن، بولۇپمۇ تولى ناھىيەسىدىكى سارتوقاي خروملۇق

مەن ۋە ۋەتىنىم

تۆمۈر رۇدىسى كان ياتمىسى بىرقەدەر چوڭ. بۇ رايوندىكى خروملۇق تۆمۈر رۇدىسىنىڭ ئاليۇمىن تەركىبى يۇقىرى، سۈپىتى بىر قەدەر ياخشى بولۇپ، ئوتقا چىداملىق ماتېرىيال ئىشلەپچىقىرىشقا ماس كېلىدۇ. سارتوقاي خروملۇق تۆمۈر كېنى قېزىلىشقا باشلىغان بولۇپ، يىللىق رۇدا مىقدارى 10 مىڭ توننىدىن ئارتۇق. ئۇ خىتاينى تەمىنلەش بىلەن بىللە ياپونىيەگە ئېكسپورت قىلىنىدۇ. بۇ كاننىڭ قاتنىشى قۇلايلىق، رۇدىنىڭ سۈپىتى ياخشى، زاپىسى كاپالەتكە ئىگە، مەھسۇلات مىقدارىمۇ بىر قەدەر مۇقىم. ئەگەر خروملۇق تۆمۈر رۇدىسى يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ پىششىقلاپ ئىشلەنسە، ئىقتىسادىي ئۈنۈمى تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ، خروملۇق تۆمۈر رۇدىسىنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى پارلاق.

مانگان رۇدىسى

شەرقىي تۈركىستاننىڭ مانگان بايلىقى غەربىي شىمالدىكى بەش ئۆلكە، ئاپتونوم رايون ئىچىدە بىرىنچى ئورۇندا، خىتاي بويىچە سەككىزىنچى ئورۇندا تۇرۇدۇ. شەرقىي تۈركىستاندا مەلۇم بولغان رۇدا چىقىدىغان ئورۇندىن 60 تىن ئارتۇقى بار. شەرقىي تۈركىستاننىڭ مانگان رۇدا بايلىقىنىڭ ساقلىنىۋاتقان زاپىسى 10.4538 مىليون توننا بولۇپ، ئاساسلىقى تەڭرىتاغنىڭ ئوتتۇرا غەربىي قىسمىدىكى رايونلارغا تارقالغان. بۇنىڭ ئىچىدە خېجىڭ ناھىيىسىدە ئوتتۇرا كۆلەملىك كان ياتمىسىدىن بىرى، كېچىك كۆلەملىك كان ياتمىسىدىن ئىككىسى، رۇدا نۇقتىسىدىن بىرى بار، مانگان رۇدىسىنىڭ ئېنىقلانغان بايلىق زاپىسى ئاپتونوم رايونىمىز مانگان رۇدىسى ئومۇمىي بايلىق زاپىسىنىڭ

50.5% نى ئىگىلەيدۇ. شەرقىي تۈركىستاندىكى مانگان رۇدىسى بايلىقىنى ئىگىلەش نىسبىتىدە بىرىنچى ئورۇندا تۇرۇدۇ. ئىلى موڭغۇلكۈرە ناھىيەسىدە ئوتتۇرا كۆلەملىك كان ياتمىسىدىن بىرى، كىچىك كۆلەملىك كان ياتمىسىدىن ئىككىسى بايقالدى، ئېنىقلانغان بايلىق زاپىسى ئاپتونۇم رايونىمىز مانگان رۇدىسى ئومۇمىي بايلىق زاپىسىنىڭ %40.5 نى ئىگىلەپ، ئىككىنچى ئورۇندا تۇرۇدۇ. ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى باي - كۇچا رايونىدا كىچىك كۆلەملىك كان ياتمىسىدىن بىرى، رۇدا نۇقتىسىدىن بىرى بولۇپ، ئېنىقلانغان بايلىق زاپىسى شەرقىي تۈركىستان مانگان رۇدىسى زاپىسىنىڭ %5.35 نى ئىگىلەيدۇ. خوتەن، قۇمۇل ۋىلايەتلىرىدە ئېنىقلانغان بايلىق زاپىسى شەرقىي تۈركىستان مانگان رۇدىسى ئومۇمىي بايلىق زاپىسىنىڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا %2.26 ۋە %1.4 نى ئىگىلەيدۇ. قۇمۇل ۋىلايىتىدە گەرچە كان ياتمىسى شەكىللەنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن مېنېرال جىسىملارنىڭ كۆمۈلۈشى تېپىز، قاتناش قۇلايلىق، يەنە ئوكسىدلانغان مانگان رۇدىسىدىن پايدىلىنىش ئاسان بولغاچقا، ئۇ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاساسلىق مانگان رۇدىسىنى قېزىش رايونلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

شەرقىي تۈركىستاندا مانگان رۇدىسىنىڭ كان شەكىللەندۈرىدىغان گېئولوگىيەلىك ئالاھىتى ئاددىي. ئاپتونوم رايونىمىزدا شەكىللەنگەن قەدىمىي ھايات ئېراسىدىكى يانار تاغ پائالىيىتى كۈچلۈك ئارال يايلىق بەلباغ ۋە يايسىمان جىلغىلىق سىستېما مۇھىتى مانگان رۇدىسىنىڭ كان بولۇپ شەكىللىنىشىدىكى ئاساسلىق مۇھىت ھېسابلىنىپ، بۇنىڭدىن شەكىللەنگەن يانار تاغ چۆكۈندىسى تىپىدىكى مانگان كاربونات رۇدىسىنىڭ زاپىسى ئاپتونوم رايونىمىز مانگان رۇدىسى ئومۇمىي بايلىق زاپىسىنىڭ تەخمىنەن %90 نى ئىگىلەيدۇ. سانائەتتە ئىشلىتىشكە ئاسان

مەن ۋە ۋەتەنم

بولغان ئوكسىدلانغان مانگان رۇدىسى گۇما ناھىيەسىدىكى دۇۋا مانگان كېنىدا ۋە باي - كۇچا رايونىدىكى قىسمەن مانگان رۇدىسىدا بايلىق زاپىسى بولۇشتىن باشقا، چوڭ مانگان كېنى بولۇپ شەكىللەنگەن. شۇڭا نۆۋەتتە شەرقىي تۈركىستان تەۋەسىدە مانگان رۇدىسى يەنىلا قېزىلما بايلىق ھېسابلىنىدۇ.

رۇدا پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆزنى چاقىتىدىغان رەڭلىك مېتال قېزىلما بايلىقلىرى

رەڭلىك مېتال مىس، قوغۇشۇن، سىنك، ئاليۇمىن، ماگنىي، نىكېل، كوبالت، ۋولفرام، قەلەي، مولىبدېن، بىسمۇت، سىماب، سۈرمە قاتارلىق 13 خىل ئېلېمېنتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شەرقىي تۈركىستاننىڭ رەڭلىك مېتال قېزىلما بايلىقلىرىنىڭ تۈرى تولۇق، تارقىلىشى كەڭ، تىپى كۆپ، كان شەكىللىنىش شارائىتى ياخشى. يۇقىرىدا دېيىلگەن ھەرخىل رەڭلىك مېتال قېزىلما بايلىقلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك شەرقىي تۈركىستاندا بايقالغان بولۇپ، ھەرقايسى تاغ سىستېمىلىرىغا تارقالغان. رايونلار بويىچە تارقىلىش جەھەتتە كۆپىنچە مەلۇم

بىر خىل ياكى نەچچە خىل قېزىلما بايلىق توپلىشىپ پەيدا بولۇش، بۆلەكلەر بويىچە مەركەزلىشىشتەك ئالاھىدىلىك كۆرۈلگەن ھەمدە كان بەلبېغى شەكىللەندۈرگەن، شۇنداقلا بەزى قېزىلما بايلىقلار بىللە ھاسىل بولغان ياكى ئورتاق

مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان. مەسىلەن: ماسلىق نېكىل، ماس - قوغۇشۇن - سىنك، ماس - تۆمۈر قاتارلىق ئۇنىۋېرسال كان ياتمىلىرى، بۇنداق تارقىلىش ئالاھىدىلىكى كان ياتمىسىنىڭ ئىقتىسادىي قىممىتىنى ئاشۇرۇپلا قالماي، يەنە گېئولوگىيەلىك چارلاش ۋە ئېچىشقا قۇلايلىق .

شەرقىي تۈركىستاننىڭ رەڭلىك مېتال قېزىلما بايلىقلار گېئولوگىيىسى خىزمىتى كېچىكىپ باشلانغان، چارلاش دەرىجىسى تۆۋەن بولسىمۇ، لېكىن يېقىنقى يىللاردا زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى، ئېنىقلانغان نېكىل رۇدىسى زاپىسى خىتاي بويىچە ئىككىنچى ئورۇنغا ئۆتتى، شۇنداقلا ماس، قوغۇشۇن، سىنك قاتارلىق قېزىلما بايلىقلار چىقىدىغان بىر تۈركۈم ئىستىقبالىق يېڭى ئورۇنلار بايقالدى. شۇڭا شەرقىي تۈركىستاننىڭ كەلگۈسىدە دۆلىتىمىزنىڭ مۇھىم رەڭلىك مېتال بايلىق بازىسى بولۇپ قېلىشى تەبىئىي .

ماس رۇدىسى

ماس رۇدىسى شەرقىي تۈركىستاندا كەڭ تارقالغان، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەممە يېرىدىن تېپىلىدۇ. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ماس رۇدا بايلىقىنىڭ زاپىسى ساقلانغان زاپىسى 2.2355 مىليون توننا بولۇپ، ئاساسلىقى ئالتاي تېغى، تەڭرىتاغ، كۇئېنلۇن تېغى ۋە تارىم ئويمانلىقىنىڭ شىمالىي چېتىگە تارقالغان، تارقىلىش نۇقتىسى كۆپ، دائىرىسى كەڭ، تۈرى تولۇق بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. شەرقىي تۈركىستان بويىچە ماس رۇدا نۇقتىسى (كان ياتمىسى) دىن 500 دىن ئارتۇقى بار، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا تىپتىكى ماس كېنىدىن ئالتىسى، كىچىك تىپتىكى ماس كېنىدىن 20 سى بار.

مەن ۋە ۋەتىنىم

شەرقىي تۈركىستاندا مىسى رۇدىسى قېزىشى تارىخىنى ئەڭ بالدۇر بولغاندا يېغىلىق دەۋرىگە باغلاشقا بولىدۇ. مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 600 - يىلىدىن مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 400 - يىللارغىچە بولغان ۋاقىتتا، ئىلى رايونىنىڭ نىلقا ناھىيىسىدە مىس كېنى قېزىلغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ يىللىرىدا يارماق قۇيۇش ئۈچۈن باي ناھىيەسىكى دىشۇي مىس كېنى، كۇچا ناھىيەسىدىكى چاقماس مىس كېنى قېزىلغان. «شەرقىي تۈركىستان ئومۇمىي تەزكىرىسى» 9 - جىلدتىدىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا، ئاقسۇ، كۇچا قاتارلىق ئالتە شەھەر ھەر يىلى تاپشۇرىدىغان مىس 7200 جىڭدىن ئارتۇق، قۇيۇپ چىقىرىلغان يارماق 8.9 مىليون دانە بولغان.

نىكېل رۇدىسى

2007 - يىلغىچە شەرقىي تۈركىستاننىڭ نىكېل رۇدا بايلىقىنىڭ ساقلىنىۋاتقان زاپىسى 965.9 مىڭ توننا بولۇپ، ئاساسلىقى كۆكتوقاي، قۇمۇل، تېكەس قاتارلىق ناھىيە شەھەرلەرگە تارقالغان. نىكېل رۇدىسى چىقىدىغان ئورۇندىن 30 دىن ئارتۇقى بار بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ تىپتىكى كان ياتمىسىدىن ئۈچى، ئوتتۇرا تىپتىكى كان ياتمىسىدىن تۆتى بار، ئېنىقلانغان زاپىسى خىتاي بويىچە 2 - ئورۇنغا ئۆتتى.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ نىكېل رۇدىسى كان ياتمىسىنىڭ تىپى ماگما ئېرىپ بۆلۈنۈش تىپى ۋە سىڭىپ كىرىش تىپىدىن ئىبارەت بىرلا خىل بولغان مىس - نىكېل سۇلفىدلىق كان ياتمىسى بولۇپ، كان ياتمىسى ئۇل جىنىسى ۋە ئۇلتىرا ئۇل جىنىستىن چىقىدۇ، ئالتۇن، كۈمۈش، پلاتىنا قاتارلىق ياراملىق ئېلېمېنتلار بىلەن بىللە ھاسىل بولىدۇ، بۇلاردىن ئۇنىۋېرسال

پايدىلانغىلى بولىدۇ. مۇھىم كان ياتمىلىرىدىن كۆكتوقاي ناھىيەسىدىكى قاراتۇڭكى، قۇمۇل شەھىرىدىكى خۇاڭشەن، تېكەس ناھىيىسىدىكى چىمبۇلاق قاتارلىق كان ياتمىلىرى بار. قاراتۇڭكىدە مەسلىق نىكېل رۇدىسىنىڭ كۆمۈلۈشى تېپىز، سۈپىتى ياخشى بولۇپ رۇدا تەركىبى %3 تىن ئارتۇق بولغان ئالاھىدە ئۈنۈملۈك رۇدا كان رايونى زاپىسىنىڭ ئۈچتىن بىرىنى ئىگىلەيدۇ.

باشقا رەڭلىك مېتال قېزىلما بايلىقلىرى

قوغۇشۇن بىلەن سىنىك كان ياتمىسىدا كۆپىنچە ئۆزئارا بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. شەرقىي تۈركىستاندا قوغۇشۇنلۇق سىنىك رۇدىسى ئالتاي، كۆكتوقاي، ئاتۇش، ئاقتۇ، ئۇلۇغچات، غۇلجا، خېجىك، قۇمۇل، توقسۇن، پىچان قاتارلىق ناھىيە شەھەرلەرگە تارقالغان، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا تىپتىكى كان ياتمىسىدىن ئۈچى، كىچىك تىپتىكى كان ياتمىسىدىن 17 سى بار.

مەن ۋە ۋەتەنم

قەلەي، ۋولفرام، ئاليۇمىن، مولىبدىن، كوبالت قاتارلىق قېزىلما بايلىقلار چىقىدىغان بىر تۈركۈم جايلار بايقالدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى بەلگىلىك كۆلەمگە ئىگە بولۇپ، رۇدا شەكىللەندۈرىدىغان پايدىلىق گېئولوگىيەلىك شارائىتى بار، ئېچىش ئىستىقبالى پارلاق.

مېتاللارنىڭ سەركىسى — قىممەت مېتال قېزىلما بايلىقلىرى

قىممەت مېتال قېزىلما بايلىقلىرى ئالتۇن - كۆمۈش ۋە پىلاتىنا گۇرۇپپىسىدىكى ئېلېمېنتلار (پلاتىنا رۇدىسى، پالادىي رۇدىسى، ئىرىدىي رۇدىسى، رۇدىي رۇدىسى، ئوسمىي رۇدىسى، رۇتېنىي رۇدىسى) قاتارلىق سەككىز خىلى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

يۇقىرىدا دېيىلگەن قىممەت مېتال قېزىلما بايلىقلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك شەرقىي تۈركىستاندا بايقالغان، ئۇلار ھەرقايسى تاغ سىستېمىلىرىغا تارقالغان، بۇنىڭ ئىچىدە ئالتۇن رۇدىسى شەرقىي تۈركىستاننىڭ بايلىق ئەۋزەللىكىگە ئىگە قېزىلما بايلىقلىرىنىڭ بىرى. شەرقىي تۈركىستاندا ئالتۇن قېزىش تارىخى ئۇزۇن بولۇپ، ئىلگىرى بىر مەزگىل گۈللەنگەن. خەلق ئىگىلىگەن ئۇزۇن مۇددەت قىلىشىغا ئەگىشىپ، شەرقىي تۈركىستاندا ئالتۇننى گېئولوگىيەلىك چارلاش خىزمىتىدە دەۋر بۆلگۈچ ئىلگىرىلەشلەر قولغا كەلتۈرۈلۈپ، زور بىر تۈركۈم ئالتۇن كانلىرى بايقالدى ۋە ئېنىقلاندى. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئالتۇنچىلىق كەسپى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا تېخىمۇ زور ئىجابىي رول ئوينىغۇسى.

ئالتۇن رۇدسى

شەرقىي تۈركىستان ئاڭلىق مۇھىم ئالتۇن بايلىق بازىسى. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئالتۇن رۇدا بايلىقى مول، تۈرى خىلمۇخىل، چىقىدىغان ئورنى كۆپ، تارقىلىشى كەڭ بولۇپ، شىمالدىن جەنۇبقىچە بولغان ئالتاي تېغى، شەرقىي - غەربىي جۇڭغار، تەڭرىتاغ، كوئىنلۇن تېغى، ئالتۇنتاغ ۋە باشقا ھەرقايسى تاغ سىستېمىلىرىنىڭ تاغ باغرىغا تارقالغان، بولۇپمۇ ئالتاي تېغى، شەرقىي - غەربىي جۇڭغار ۋە بۇلاقنۇر تېغى ئەڭ مۇھىم ئالتۇن رۇدسى شەكىللىنىش بەلۋىغىدۇر. شەرقىي تۈركىستاندا 2007 - يىلنىڭ ئاخىرقىچە مەلۇم بولغان بايلىق زاپىسى بولغان كان ياتمىسىدىن 111ى بولۇپ، ئېنىقلانغان زاپىسى ئاساسلىقى ئالتاي تېغى، شەرقىي - غەربىي جۇڭغار پاسىل تېغى، تەڭرىتاغ ۋە غەربىي كوئىنلۇن تېغى — ئالتۇنتاغ قاتارلىق جايلارغا مەركەزلىك تارقالغان. ئالتۇن رۇدسى گەرچە پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندىكى 87 ناھىيە شەھەرنىڭ ھەممىسىگە تارقالغان بولسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي بايلىق زاپىسىنىڭ %90 ى ئالتاي، ئىلى، تۇرپان، تارباغاتاي ۋە قۇمۇل ۋىلايەتلىرىگە تارقالغان، تارقىلىشى تەكشى ئەمەس. غۇلجا ناھىيەسىدىكى ئاشى ئالتۇن كان ياتمىسى، پىچان ناھىيەسىدىكى ماتۇنەن ئالتۇن كان ياتمىسى، قابا ناھىيەسىدىكى دولاناساي ئالتۇن كان ياتمىسى، تولى ناھىيەسىدىكى خاتۇ ئالتۇن كان ياتمىسى ۋە گۇچۇڭ ناھىيەسىدىكى شۇاڭچۇەن ئالتۇن كېنى قاتارلىقلار شەرقىي تۈركىستاندا ئالتۇن ئىشلەپچىقىرىدىغان ئاساسلىق بازىلار.

شەرقىي تۈركىستاندا ئالتۇن رۇدسى قېزىش تارىخى ئۇزۇن. مۇناسىۋەتلىك يازما يادىكارلىقلاردا خاتىرىلىنىشىچە، 17 -

مەن ۋە ۋەتىنىم

ئەسىردە ئالتۇن شۇ ۋاقتلاردا قېزىپ پايدىلىنىلغان بەش خىل قېزىلما بايلىقنىڭ بىرى بولغان. شەرقىي تۈركىستاندا 18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 19 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرۇلۇرىغىچە، يەنى چىڭ سۇلالىسى جىياچىڭ، شيەنفېڭ، دەۋگۈاڭ يىللىرىدىن تۇنجى يىللىرىغىچە، ئالتۇن قېزىش ئەڭ گۈللەنگەن. تولى ناھىيەسى زايىر تاغدىكى تاغ جىنىسلىق ئالتۇن كانى، ئالتاي ۋە خوتەن ۋىلايەتلىرىدىكى كېپەك ئالتۇن كانلىرى قەدىمكى زاماندىكى ئالتۇن كانى، ئالتاي ۋە خوتەن ۋىلايەتلىرىدىكى كېپەك ئالتۇن كانلىرى قەدىمكى زاماندىكى ئالتۇن ئىشلەپچىقىرىدىغان داڭلىق رايونلار. بۇنىڭ ئىچىدە ئالتاي تېغىدىكى شىنجنىگۇ چوڭ دانچە ئالتۇن ۋە كالىئەك ئالتۇنلىرى بىلەن مەشھۇر بولۇپ، ئىلگىرى 240 سەر (7500 گرامغا باراۋەر) كالىئەك ئالتۇن قېزىۋېلىنغان. 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن بۇرۇن ئالتۇن قېزىش كۆپىنچە ئالتاي تېغى، شەرقىي - غەربىي جۇڭغار ۋە خوتەن ۋىلايىتىدە كىچىك كۆلەمدە يەرلىك ئۇسۇلدا قېزىشقا مەركەزلەشكەن بولۇپ، زاپاس كان بازىسى كەمچىل بولغاچقا، مەھسۇلات مىقدارى مۇقىم بولماي كەلگەن. 80 - يىللاردىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئالتۇنغا قارىتىلغان گېئولوگىيىلىك چارلاش خىزمىتىدە دەۋر بۆلگۈچ ئىلگىرىلەشلەر بولۇپ، زور بىر تۈركۈم ئالتۇن كانلىرى بايقالدى ۋە ئېنىقلاندى. ئالتۇن رۇدىسىنىڭ ھازىر ئېنىقلانغان زاپىسى 80 - يىللاردىن بۇرۇنقىسىنىڭ 5 ھەسسىسىدىن كۆپرەكىگە باراۋەر كېلىدۇ. زور مىقداردىكى ئالتۇن كان ياتمىسىنىڭ بايقىلىشى ۋە ئېنىقلىنىشى بىلەن ھەرخىل خاراكتېردىكى چوڭ كىچىك ئالتۇن كانلىرى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. نۆۋەتتە شەرقىي تۈركىستاندا تارباغاتاي، ئالتاي، ئىلى، قۇمۇل، تۇرپان ۋە سانجىدىن ئىبارەت ئالتە مۇھىم ئالتۇن ئىشلەپچىقىرىش رايونى شەكىللىنىپ، مۇقىم ئىشلەپچىقىرىش

ئىقتىدارغا ئىگە ئالتۇن كان كارخانىسىدىن 52 سى قۇرۇلدى. 2007-يىلىنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا بارلىق رۇدا يىغىۋېلىش زاۋۇتلىرىنىڭ كۈنلۈك ئومۇمىي بىر تەرەپ قىلىش ئىقتىدارى 7500 توننىغا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە كۈنلۈك بىر تەرەپ قىلىش ئىقتىدارى 500 توننىدىن ئارتۇق بولغان كاندىن ئاشى ئالتۇن كېنى قاتارلىق بەش كارخانا بار. قۇرۇلۇۋاتقان بىر تۈركۈم چوڭ، ئوتتۇرا تىپتىكى ئالتۇن كانلىرى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلگەندىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئالتۇنچىلىق كەسپى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا تېخىمۇ زور رول ئوينىغۇسى.

كۈمۈش رۇدىسى

نەبىئەتتە كۈمۈشنىڭ يەككە رۇدىسى بىر قەدەر ئاز. شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۈمۈش رۇدىسىغا قارىتىلغان گېئولوگىيەلىك چارلاش خىزمىتى بىر قەدەر كېيىن باشلانغان، 2001-يىلى پىچان ناھىيەسىدە بايقالغان ۋېيچۈەن كۈمۈش كېنى. شەرقىي تۈركىستاندا تەركىبىدە كۈمۈش كان ياتمىسى خېلى كۆپ بايلىق زاپىسى ئېنىقلانغان كان ياتمىسىدىن 41 ى بار، بۇنىڭ ئىچىدە بايلىق زاپىسى 200~1000 توننا بولغان ئوتتۇرا تىپتىكى كان ياتمىسىدىن بىرسى بار، كۈمۈش بايلىقىنىڭ ساقلىنىۋاتقان ئومۇمىي زاپىسى 3986.68 توننىغا يېتىدۇ.

شەرقىي تۈركىستاندا كۈمۈش رۇدا بايلىقى زاپىسى ئاساسلىقى ئالتاي تېغى بىلەن تەڭرىتېغى رايونىغا مەركەزلىك تارقالغان بولۇپ، ئۇلار شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۈمۈش رۇدىسى ئومۇمىي بايلىق زاپىسىنىڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا %51 ۋە %48 نى ئىگىلەيدۇ، كۈمۈش رۇدىسى بايلىق زاپىسىنى ھەرقايسى مەمۇرىي رايونلار بويىچە تېزغاندا ئالتاي ۋىلايىتى

مەن ۋە ۋەتىنىم

1- ئورۇننى ئىگىلەپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۈمۈش رۇدىسى ئومۇمىي بايلىق زاپىسىنىڭ تەخمىنەن %51.3 نى ئىگىلەيدۇ. ئۇنىڭدىن قالسا ئىلى ۋىلايىتى %34.4 نى، قۇمۇل ۋىلايىتى %9.7 نى، تۇرپان ۋىلايىتى %3.3 نى، بايىنغولىن مۇڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى %0.8 نى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى %0.8 نى ئىگىلەيدۇ.

ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكىگە ئىگە مېتاللوئىد قېزىلما بايلىقلىرى خوتەن قاشتېشى

خوتەن قاشتېشى چىقىدىغان جايلار ۋە خوتەن قاشتېشىنىڭ ئالاھىدىلىكى:

ئەتىۋارلىق خوتەن قاشتېشى ئاساسلىقى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىدىكى كوئىنلۇن تاغ تېزىمىسىغا تارقالغان. قاشتاش غەربتە قەشقەر ۋىلايىتى ئاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيەسىنىڭ شەرقىدىكى ئەندىر تېغى ۋە ئازار تېغىدىن باشلىنىپ، ئوتتۇرىدا خوتەن ۋىلايىتىنىڭ جەنۇبىدىكى سانجۇ تېغى، تېكىلىكتاغ، لىۋشى تېغىدىن ئۆتۈپ، شەرقتە چەرچەن ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىكى ئالتۇنتاغنىڭ شىمالىدىكى سۇلاھۇننىڭ تېغىغىچە سوزۇلغان 1500 كىلومېتىردىن ئارتۇق دائىرىدىن چىقىدۇ، ئاساسلىقى خوتەن ۋىلايىتىدىن چىقىدۇ. خوتەن دەرياسىنىڭ ئىككى تارماق ئېقىنى بولۇپ، بىرى يورۇڭقاش دەرياسى، يەنە بىرى قارقاش دەرياسى دەپ ئاتىلىپ، قاشتېشى بىلەن داڭ چىقارغان. ئەمەلىيەتتە خوتەن قاشتېشىنىڭ خىمىيەلىك تەركىبى سۇ تەركىبلىك كالتىسىي ماگنىي سىلكات بولۇپ سۈزۈك ئامفېبول بىلەن ئاكتىنولىت قاتارلىق مېنىرال ماددىلاردىن تۈزۈلگەن. شۇنداقلا تەركىبىدىكى مىكرو مىقداردىكى دىئوپسىد،

سېرىپىنىتىن، گرافىت، ماگنىت قاتارلىق مېنىرال ماددىلار ئاق، يېشىل، قارا رەڭلەرنى شەكىللەندۈرگەن. قاشتاشنىڭ كۆپ قىسمى بىر خىل رەڭلىك بولۇپ، ئاز بىر قىسمى ئارىلاشما رەڭلىك، سۈزۈك كېلىدۇ. خوتەن قاشتېشى ئۆزگىچە بىر خىل پارقرالىققا ئىگە بولۇپ، پارقرالىقى ئەينەك، ياغ ۋە شامنىڭ پارقرالىقى ئارىسىدا بولىدۇ، ئۇزۇن تالالار كىرىشىپ كەتكەندەك قۇرۇلمىدا كۆرۈنىدۇ، ئەۋرىشىملىكى چوڭ بولىدۇ. خوتەن قاشتېشى ئىنتايىن سىلىق كېلىدۇ، شۇڭا ئۇنىڭ گۈزەللىكى پارقرالىقىدا، رەڭگىنىڭ تەكشىلىكىدە يېقىملىق ۋە ياغدەك سېپىلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. ئۇ نەپىسلىكى، سىلىقلىقى، رەڭگىنىڭ پاكىزلىقى، «ياغدەك تۇرقى، ئىچ - ئىچىدىن پارقرالىقى، يېقىملىقلىقى، سىزىقلىرىنىڭ زىچلىقى ۋە ئاۋازىنىڭ جاراڭلىقلىقى» بىلەن ئەنئەنىۋى قاشتاشلارنىڭ ئىچىدە 1-ئورۇندا تۇرۇدۇ. قاشتاش ئادەتتە قاتتىق قاشتاش ۋە يۇمشاق قاشتاش دەپ ئىككى تۈرگە بۆلىنىدۇ، يېشىل قاشتاش قاتتىق قاشتاشقا، خوتەن قاشتېشى يۇمشاق قاشتاشقا تەۋە. خوتەن قاشتېشى ئوخشىمىغان ئۆلچەملەر بويىچە يەنە ئوخشىمىغان تۈرلەرگە بۆلىنىدۇ. خوتەن قاشتېشى چىقىش ئەھۋالىغا ئاساسەن قوللاق قاشتېشى، تاغ قاشتېشى ۋە دەريا قاشتېشىغا بۆلىنىدۇ؛ رەڭگىگە ئاساسەن ئاق، كۆك، سېرىق، قارا قاتارلىق تۆت خىل ئاساسىي رەڭلەرگە، يەنى ئاق قاشتاش، كۆك قاشتاش، سېرىق قاشتاش، قارا قاشتاشتىن ئىبارەت تۆت چوڭ تۈرگە بۆلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۆتكۈنچى رەڭلىكلىرىمۇ بار. مەسىلەن: كۆكۈش قاشتاش، كۈلرەڭ قاشتاش، قارامتۇل يېشىل قاشتاش قاتارلىقلار.

خوتەن قاشتېشىنىڭ ھەر بىر چوڭ تۈرىنى يەنە نۇرغۇن تارماق تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ، مەسىلەن: ئاق قاشتاشنىڭ

مەن ۋە ۋەتىنىم

ئىچىدە قوي ياغ قاشتاش، ئاق ئەتىر گۈل رەڭ قاشتاش، بېلىق قورسىقى رەڭ قاشتاش، نەشپۈت چېچكى رەڭ قاشتاش، توخۇ سۆڭىكى رەڭ قاشتاش، موم رەڭ قاشتاش قاتارلىقلار بولۇپ، نامى كۆپ، ئاتىلىشىمۇ بىر - بىرىگە ئوخشاپ كەتمەيدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە ئەڭ داڭلىقى قوي ياغ قاشتاش، ئۇ خوتەن ئاق قاشتېشى ئىچىدىكى ئەڭ ئېسىل تۈر بولۇپ، ئالىي سۈپەتلىك ئاق قاشتاشقا تەۋە. قوي ياغ قاشتاشنىڭ رەڭگى ياغ رەڭگىدە بولۇپ، پارقراق، ساپ، سىلىق، يېقىملىق، ئۇ قوي يېغىدەك ئاق بولغاچقا قوي ياغ قاشتاش دەپ نام ئالغان. بۇ خىل قاشتاش ئىنتايىن ئاق بولۇپ، كىشىگە يېقىملىق تۇيغۇ بېرىدۇ، «تارىختا ئاق قاشتاشنىڭ جەۋھىرى» «قاشتاشلارنىڭ سەركىسى» دەپ تەرىپلەنگەن. ئۇنىڭ مەھسۇلات مىقدارى بارغانسېرى ئازلاپ كېتىۋاتقانلىقىدىن، ناھايىتى ئەتىۋارلىق ھېسابلىنىدۇ، شۇڭا ئۇنى تاپماق مۇ ئىنتايىن تەس.

ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ باشقا ئېسىل تاشلىرى

شەرقىي تۈركىستاندىن گۈزەل قاشتاشلار چىقىپ قالماي، يەنە ياقۇت ۋە رەڭلىك تاشلارمۇ چىقىدۇ. نۆۋەتتە شەرقىي تۈركىستاندا بايقالغان ياقۇت، قاشتاش ۋە رەڭلىك تاش قاتارلىقلارنىڭ تۈرى 60 خىلدىن ئاشىدۇ، چىقىدىغان يەر 90 دىن ئارتۇق بولۇپ، بۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەممە يېرىگە دېگۈدەك تارقالغان. بۇنىڭ ئىچىدە ياقۇت 13 تۈر بويىچە 36 خىل بولۇپ ئاساسلىقى ئالتاي تېغى، تەڭرىتاغ ۋە كوئىنلۇن تېغىدىن چىقىدۇ. ياقۇتتىن بېرىل، تۇرمالىن، گارنېت، ئالماس، ئادامانتىن سىپار ۋە باشقا تۈرلەردىكى ياقۇتلار بار.

بېرىلنىڭ سۈزۈكى ياقۇت بولۇپ، ئۇ ئادەتتە ئۈچ

تۈرگە بۆلىنىدۇ : زۇمرەت بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ قىممەتلىك ياقۇت بولۇپ، ياپېشىل رەڭلىكى ئەڭ ياخشىسى ھېسابلىنىدۇ. كۆك ياقۇت، ئۇ كۆك رەڭنىڭ قېنىق سۇسلىقىغا قاراپ، يەنە سۇس كۆك رەڭ ۋە قېنىق كۆك ياقۇتلارغا بۆلىنىدۇ. ئۇ ئوتتۇرا دەرىجىلىك ياقۇتقا تەۋە. يېشىل ياقۇت بېرىل تۈرىدىكى باشقا رەڭدىكى ھەرخىل ياقۇتلارنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ قېقىزىل، ساپسىرىق، بىنەپشە، سارغۇچ، رەڭسىز يېشىل ياقۇتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، ئۇنىڭ باھاسى، سۈپىتى ۋە رەڭگىگە قاراپ بېكىتىلىدۇ. بېرىل تۈرىدىكى ياقۇتلار شەرقىي تۈركىستاندا بايلىق ئەۋزەللىكىگە ئىگە ياقۇتلار بولۇپ، ئۇنىڭ كان نۇقتىسى كۆپ، مەھسۇلات مىقدارى يۇقىرى. ئۇ ئاساسلىقى ئالتاي تېغىدىن چىقىدۇ. ئالتاي تېغىدا گىرانتلىق پېگماتىت تاغ جىنىس ياتمىسى 100 مېتىردىن ئاشىدۇ، نۇرغۇن تاغ جىنىس ياتمىلىرىدىن ئازدۇر - كۆپتۇر ياقۇت چىقىدۇ. ئۇنىڭدىن قالسا تەڭرىتاغ، كوئىنلۇن تېغىدىكى گىرانتلىق پېگماتىت تاغ جىنىس ياتمىلىرىدىنمۇ ياقۇت چىقىدۇ.

تۇرمانلىق تۈرىدىكى ياقۇتلار ئادەتتە ئارىلاشما ياقۇت دەپ ئاتىلىدۇ. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئارىلاشما ياقۇتلىرىنىڭ رەڭگى كۆپ خىل، سۈپىتى ياخشى، ئۇلار قېقىزىل، ھالەرەڭ، قىزىل، يېشىل، بىنەپشە، كۆك، سېرىق ۋە رەڭسىز قاتارلىق سۈزۈك كىرىستاللاردىن ئىبارەت بولۇپ، باھاسى، رەڭگى ۋە چوڭ - كىچىكلىكىگە ئاساسەن بېكىتىلىدۇ. باشقا رەڭ ئارىلاشمىغان قىزىل ۋە قېقىزىل ئارىلاشما ياقۇت ئەلا سۈپەتلىكى ھېسابلىنىدۇ. ئارىلاشما ياقۇت ئوتتۇرا دەرىجىلىك ياقۇتقا تەۋە، ئۇ چىقىدىغان جاينىڭ ئەھۋالى بېرىل تۈرىدىكى ياقۇتلارنىڭكى بىلەن ئوخشاش، شۇنداقلا كۆپىنچە ئورتاق مەۋجۇت بولۇش مۇناسىۋىتىدە بولىدۇ، ئۇ ئاساسلىقى ئالتاي تېغىدىن چىقىدۇ.

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاق رەڭلىك كەسپ

كالىي تۇزى

شەرقىي تۈركىستان لوپنۇر كۆلىنىڭ مول كالىي تۇزى بايلىقىغا تايىنىپ، « خىتتاي تۇز خېمىيە سانائىتى شەھىرى » قۇرۇپ، كالىي تۇزى ئىككىلەمچى مەھسۇلاتلىرىنى ئۇنۋېرسال ئېچىپ، كالىي نىترات، ماگنىي سۇلفات، بورىك كىسلاتا، ماگنىي ئوكسىد، ماگنىي خىلورىد قاتارلىقلارنى ئىشلەپچىقىرىپ خېمىيە سانائىتىنى تەرەققىي قىلدۇرماقچى. شۇ ۋاقىتتا شەرقىي تۈركىستان چاقىلىق لوپنۇر كۆلى پۈتۈن خىتاي بويىچە كالىي تۇزى ئىشلەپچىقىرىش بازىسى ۋە تۇز خېمىيە سانائىتى بازىسى بولۇپ قالدۇ.

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ باشقا مىتاللوئىد قېزىلما بايلىقلىرى

2007-يىلى تەڭرىتاغنىڭ شەرقىي رايونلىرىدىن چوڭ ۋە ئوتتۇرا تىپتىكى ناتىرىيلىق سېلترا كانىدىن بەشى بايقالدى ۋە دەسلەپكى قەدەمدە باھالىنىپ چىقتى، بۇنىڭ مۆلچەرلەنگەن بايلىق مىقدارى 70.9 مىليون توننىغا يېتىدۇ، بۇنىڭغا 2006-يىلى پىچان ناھىيەسى قۇمىتاغ ناتىرىيلىق سېلترا كانىدىن ئېنىقلانغان بايلىق مىقدارىنى قوشقاندا 184 مىليون توننىغا يېتىدۇ. نۆۋەتتە شەرقىي تۈركىستان رايونىدا ئېنىقلانغان ناتىرىيلىق سېلترا كان بايلىقى مىقدارى 250 مىليون توننا بولۇپ، شەرقىي تۈركىستان پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئەڭ چوڭ ناتىرىيلىق سېلترا ئىشلەپچىقىرىش بازىسى بولۇپ قالدى.

شەرقىي تۈركىستاندا خىمىيە سانائىتى خام ئەشياسى چىقىدىغان مىتاللوئىد قېزىلما بايلىقىدىن 20 خېلى بولۇپ، ئاساسلىق چىقىدىغان جايى 500 دىن ئارتۇق، بۇلاردا ئاساسلىقى تۇز تۈرىدىكى قېزىلما بايلىقلارنىڭ تۈرى كۆپ، تۇرۇ تولۇق زاپىسى مول، تارقىلىشى كەڭ بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلىرى بار.

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئەۋزەل كۈن نۇرى ئىسسىقلىقى ۋە يەر ، سۇ بايلىقى

شەرقىي تۈركىستاندا ئالەمشۇمۇل گېئولوگىيەلىك ئۆزگىرىشلەر بولۇپ، يىراق قەدىمكى زاماندىكى پايانسىز دېڭىزدىن بۈگۈنكى تاغ دەريا، تۈزلەڭلىك - ئويمانلىق، ئۆستەڭ - كۆل، ئورمانلىق - يايلاق، چۆل - جەزىرە قاتارلىق كۆپ خىل يەر شەكلى مۇجەسسەملەنگەن جايغا ئايلاندى، بۇ جاي ئىنسانىيەت ۋە باشقا جانلىقلارنىڭ ياشىشى، كۆپىيىشىنى مول كۈن نۇرى ئىسسىقلىقى سۇ ۋە يەر بىلەن تەمىن ئەتتى .

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەر بايلىقى

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ زېمىنى كەڭ، يەر شەكلى ھەرخىل ھەم مۇرەككەپ. ئۇزۇنغا سوزۇلغان ھەيۋەتلىك تاغ تېزىملىرى ۋە تەكشى كەتكەن كەڭ ئويمانلىقلار تەرتىپ بويىچە تېزىلىپ، « ئۈچ تاغ ئارىسىدىكى ئىككى ئويمانلىق » تىن ئىبارەت يەر شەكلىنى شەكىللەندۈرگەن. ھازىر ئۇ خىتاينىڭ « غەربىي قىسمىنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش » دىكى جەلپكار زېمىن، ئىشكىنى غەربكە ئېچىۋېتىشتىكى ئالدىنقى سەپ بولۇپ قالدى .

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاندا يەر بايلىقلىرىدىن پايدىلىنىش ئەھۋالى

ۋەتەننىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئومۇمىي يەر مەيدانى 1.6649 مىليون كىۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، دۆلىتىمىزدىكى قۇرۇقلۇق يەر كۆلىمى ئەڭ چوڭ، دۆلەت چېگرا سىزىقى ئەڭ ئۇزۇن، قوشنا دۆلەتلەر كۆپ ئاپتونوم رايون. شەرقىي تۈركىستاننىڭ يېزا - ئىگىلىكى ئاساسلىقى بوستانلىقلارغا تارقالغان، يېزا - ئىگىلىكىگە ماس كېلىدىغان يەرنىڭ %80 ى ھازىر بار يايلاقلار ھېسابلىنىدۇ.

يەردىن پايدىلىنىش قۇرۇلمىسى

شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق زېمىن - بايلىق نازارىتىنىڭ يەردىن پايدىلىنىشنى ئۆزگەرتىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە كۆرسىتىلىشىچە، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە يېزا - ئىگىلىكىگە ئىشلىتىلگەن يەر (تېرىلغۇ يەر، باغۋەنچىلىك يېرى، ئورمانلىق يېرى، يايلاق يېرى، سۇ يۈزى) جەمئىي 63.805 مىليون گېكتار بولۇپ، ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ %37.89 نى ئىگىلەيدۇ؛ قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلگەن يەر (ئاھالىلەر ئورتاق نۇقتىسى ۋە سانائەت، كان - كارخانىلارغا ئىشلىتىلگەن يەر، قاتناشقا ئىشلىتىلگەن يەر، سۇچىلىق مۇئەسسەسەلىرىگە ئىشلىتىلگەن يەر) 1.2343 مىليون گېكتار بولۇپ، ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ %0.74 نى ئىگىلەيدۇ؛ پايدىلانمىغان يەر 102.1749 مىليون گېكتار بولۇپ، ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ %61.37 نى ئىگىلەيدۇ.

ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ سۇ بايلىقى

شەرقىي تۈركىستان ياۋرۇ - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان، ئۇ تىپىك ئىچكى قۇرۇقلۇق قۇرغاق رايونى ھېسابلىنىدۇ. ئۆزگىچە تەبئىي مۇھىت شەرقىي تۈركىستاننىڭ سۇ بايلىقىنى ئىچىپ پايدىلىنىشنىڭ مۇرەككەپلىكى ۋە قىيىنلىقىنى بەلگىلىگەن. سۇغىرىلىدىغان يېزا - ئىگىلىكى ۋە بوستانلىق ئىگىلىكىدىن ئىبارەت ئۆزگىچە ۋەزىيەت سۇ بايلىقىنىڭ مۇھىم ئاساسىي ئىستراتېگىيەلىك ئورنىنى بەلگىلىگەن. سۇ شەرقىي تۈركىستان يېزا ئىگىلىكىنىڭ، ھەتتا خەلق ئىگىلىكىنىڭ جان تومۇرى.

سۇ بايلىقىنىڭ جايلىشىشى

يەر ئۈستى سۇ بايلىقى

شەرقىي تۈركىستاندىكى چوڭ - كىچىك دەريا ئېقىن 570 تىن ئارتۇق. ئاساسلىق دەريا ئېقىنلاردىن ئىلى دەرياسى، ئېرتىش دەرياسى، تارىم دەرياسى، قايدۇ دەرياسى قاتارلىقلار بار. شەرقىي تۈركىستان تەۋەسىدىكى دەريا ئېقىنلارنىڭ سۇ مەنبەسىنىڭ ھەممىسى تاغلىق رايونلاردىكى، ھۆل يېغىننىڭ ئۆزگىرىشىدىن ھاسىل بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەر ئاستى سۇ بايلىقىنىڭ كۆپ قىسمى تاغلىق رايوندىكى دەريا قېنىغا قوشۇلۇپ تاغ سىرتىغا ئېقىپ چىقىدۇ. كۆپ قىسىم دەريالار ئىچكى قۇرۇقلۇق دەرياسىغا تەۋە، پەقەت شىمالىي قىسىمدىكى ئېرتىش دەرياسى شىمالىي مۇز ئوكيانغا قۇيۇلىدۇ، جەنۇبىي قىسىمدىكى قارا قۇرۇم تېغىدىكى چىچاپ دەرياسى

قاتارلىقلار ھىندى ئوكيانغا قۇيۇلىدۇ.

يەر ئاستى سۇ بايلىقى

شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەر ئاستى سۇ بايلىقىنىڭ ئومۇمىي جايلىشىش ئالاھىدىلىكى شىمالىي شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆپ، غەربىي شىمال قىسمىنىڭ شەرقىي جەنۇب قىسمىدىن كۆپ. سۇ پارىنىڭ كېلىش مەنبەسىگە يېقىن، شۇنداقلا سۇ مەنبەسى مول ئېگىز تاغ تېزىملىرىغا يېقىن تاغ ئالدى تۈزلەڭلىك رايونلىرى شەرقىي تۈركىستاندىكى يەر ئاستى سۇ بايلىقى ئەڭ مول رايونلار ھېسابلىنىدۇ.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەر ئاستى سۇيىنى ئېچىپ پايدىلىنىش تارىخى خېلى ئۇزۇن بولۇپ، ئەڭ بۇرۇن كارىز شەكلىدە مەيدانغا كەلگەن، كەڭ كۆلەمدە ئېچىش شەرقىي تۈركىستان ئازاد بولغاندىن كېيىن باشلانغان. يەر ئاستى سۇيىنى ئېچىپ پايدىلىنىش ئارقىلىق يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا ئۇزۇن ۋاقىت ساقلىنىۋاتقان ئەتىيازدا قۇرغاقچىلىق بولۇش، سۇ يېتىشمەسلىك ۋە سۇ بايلىقىنىڭ جايلىشىشى تەكشى بولماسلىق مەسىلىسى ھەل قىلىندى، شورلۇق يەرلەر ئۆزگەرتىلدى. مەسىلەن ۋۇجياچۇ سۇغىرىش رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان تىك قۇدۇقتىن سۇ چىقىرىش، سۇغىرىش ئارقىلىق سۇ - تۇپراقنى ياخشىلاش تەجرىبىسىدە، سۇ تەمىنلەش مىقدارىنى ئاشۇرۇش، يەر ئاستى سۇ ئورنىنى تۆۋەنلىتىش، تۇپراقنى ياخشىلاش جەھەتلەردە ياخشى ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى. نۆۋەتتە «قۇملۇقتىن سۇ ئېلىش» باشلاندى.

بوشلۇقتىكى سۇ بايلىقى

شەھەرلەرنىڭ تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلىشى سۇ قىسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى، بۇنىڭ بىلەن كىشىلەر يېڭى تاتلىق سۇ مەنبەلىرى ئۈستىدە ئويلىنماقتا. ”بوشلۇقتىكى سۇ بايلىقى» نى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش يېڭى، شۇنداقلا مۇمكىنچىلىكى بولغان لايىھە بولۇپ قالدى. شەرقىي تۈركىستان بوشلۇقىدىكى سۇ پارى ئاساسلىقى غەربتىن شەرقكە يۆتكىلىدۇ. بۇ سۇ پارلىرىنىڭ بىر قىسمى شەرقىي تۈركىستاندىكى ھۆل يېغىنىنىڭ مەنبەسى بولىدۇ، قالغان يەنە بىر قىسمى شەرقىي تۈركىستانغا كىرگەندىن كېيىن يەنە بوشلۇق ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاندىن ئايرىلىدۇ. (ئاساسلىقى خىتاينىڭ شەرقىي قىسمىغا كىرىدۇ).

شەرقىي تۈركىستاندىكى ھۆل يېغىن ئاساسلىقى تاغلىق رايونلارغا تارقالغان بولۇپ، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل يېغىن مىقدارى 200 مىللىمېتىرغا يەتمەيدۇ. ھورلىنىش كۈچلۈك بولغاچقا، بىر قىسىم ھۆل يېغىن بىۋاسىتە ھوردىلىپ ئاتمۇسفىرا قاتلىمىغا قايتىپ كېتىدۇ، ئاز بىر قىسمى يەر يۈزى سۇ ئېقىنىنى شەكىللەندۈرىدۇ، بىر قىسمى يەر ئاستىغا سىڭىپ تاغلىق رايون يەر ئاستى سۈيىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ھۆل يېغىن يەر ئۈستى سۈيى ۋە يەر ئاستى سۈيىنىڭ ئورتاق مەنبەسى، شۇڭا تاغلىق رايون شەرقىي تۈركىستاننىڭ سۇ بايلىقىنىڭ شەكىللىنىش رايونى ھېسابلىنىدۇ. ئەمما كەڭ تۈزلەڭلىك رايونلاردا ھۆل يېغىن ئاز، پارلىنىش مىقدارى يۇقىرى بولغاچقا، ئۇ سۇ بايلىقىنى خورىتىش رايونى ھېسابلىنىدۇ.

ۋەتەنمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى مول ئىسسىقلىق

يېتەرلىك كۈن نۇرى مول ئىسسىقلىق بىلەن تەمىنلەيدۇ، بۇ تېرىقچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پايدىلىق بولۇپ، ئۇزۇن تالالىق پاختا ۋە قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە ئۆستۈرۈشكە ماس كېلىدۇ. شۇنداقلا قىراۋ ئۇششۇكى يوق مەزگىلدە رايونلار ئارا پەرقى زور بولۇپ، يىللار ئارا ئۆزگىرىش چوڭ. مەسىلەن: تارىم ئويمانلىقىنىڭ يىللىق يىغىندى تېمپېراتۇرىسى 4000 سىلتسىيە گىرادۇستىن ئارتۇق، قىراۋ ئۇششۇكى يوق مەزگىل 200 كۈندىن ئارتۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈنلۈك تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ بولۇپ، بۇ كاربۇن سۇ بىرىكمىلىرىنىڭ جۇغلنىشىغا ئىنتايىن پايدىلىق. قوياشنىڭ پۈتۈن يىللىق ئومۇمىي رادىئاتسىيە مىقدارى ئىچىدە زىرائەتلەر سۈمۈرۈپ پايدىلىنىدىغان فوتوسىنتېزدىكى رادىئاتسىيە ئېنېرگىيىسى بىر قەدەر مول بولۇپ، زىرائەتلەر ۋە ئوت - چۆپلەرنىڭ ئۆسۈشىنى پايدىلىق شارائىت بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ ئىللىق پەرەس زىرائەتلەرنىڭ ئۆسۈشىگە پايدىلىق بولۇپ، زىرائەتلەر جۇغلايدىغان قەنت مىقدارىنى ئاشۇرىدۇ، بۇنىڭدىن پايدىلىنىش ئىستىقبالى ئىنتايىن كەڭ. مول كۈن نۇرى ۋە يىغىندى تېمپېراتۇرا، ئەلا سۈپەتلىك كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈشى بولغانلىقتىن، ئوخشاش سورتلۇق زىرائەتنى، بولۇپمۇ مېۋە ۋە مېۋە ئورنىدا ئىشلىتىشكە بولىدىغان كۆكتاتلارنى شەرقىي تۈركىستاندا ئۆستۈرسە، رەڭگى قېنىق ئوچۇق ۋە سۈپىتى ياخشى بولىدۇ.

مەن ۋە تەننىم
